

—Людзьмі звацца!

Янка Купала,

ГАЗЕТА ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫ БЕЛАРУСІ

ПЯТНІЦА

7

ЛЮТАГА
1992 г.
№ 6 (3624)

ВЫХОДЗІЦЬ
з 1932 г.

КОШТ — 50 кап.
(Па падпісцы —
10 кап.)

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

ПАДМУРАК НАШАЙ БУДУЧЫНІ

Школы на Беларусі павінны быць беларускімі.

СТАРОНКА 4

ПОШУКІ АПТЫМІСТЫЧНАГА ЗЫХОДУ

Тры дыялогі з Васілём БЫКАВЫМ.

Гутарыць Юрась ЗАЛОСКА.

СТАРОНКІ 5—7, 11

ВЕРШЫ РОЗНЫХ ГАДОЎ

Ніла ГІЛЕВІЧА.

«КІБЕРНЕЦІКА»

Апавяданне Уладзіслава РУБАНОВА.

СТАРОНКІ 8—9

«Я Ё БОК МАСКВЫ ЁЖО НЕ ГЛЯДЖУ...»

Вы радыё слухаеце! Тады творы Зміцера Яўтуховіча ведаеце. Ягоныя песні ўжо заваёўваюць эфір. «Чабарова паляна», «Пад зоркаю «Пагоні», «Даставай, Язэп, гармонік», «А ў гасцях...» Са Зміцерам гутарыць загадчык аддзела музыкі «ЛіМа» Святлана БЕРАСЦЕНЬ.

СТАРОНКІ 10—11

«РЭПРЭСІРАВАНАЯ» КНІГА

Уладзімір СЕМЯНЮК: «Чорная кніга»... З яе старонак гучаць сведчанні відавочцаў жахлівых злачынстваў. Такое ўражанне, быццам галасы многіх з іх прабіваюцца да нас з братніх магіл і печай крэматырыяў, з-за калючага дроту гэта...»

СТАРОНКІ 14—15

«МЫ ВЕРЫЛІ, ШТО ВЕРНЕМСЯ...»

Гутарка з пісьменнікам-эмігрантам Янкам ЗОЛАКАМ.

СТАРОНКА 16

Бывай, Папсуеўка!

Не ведаць бы гэтага, не бачыць...

Не бачыць пакінутых вёсак, вачэй самотных старых, пакінутых птушкамі гнёздаў, не ведаць пра радыяцыю, што пакрыла згубным попелам усё жывое...

Ці да Чарнобыля нам цяпер? Каго цікавіць, чым жыве сёння забруджаная зона — зона адсялення? Як ні дзіўна, а цепліца там яшчэ жыццё ў слабых,

(Працяг на стар. 3).

Кола Дзён

30
СТУДЗЕНЯ

На сустрэчы міністраў замежных спраў краін-удзельніц Хельсінскага працэсу, якая праходзіла ў Празе, Беларусь была прынята раўнапраўным членам Нарады па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе. Такім чынам, нашу рэспубліку, разам з іншымі маладымі незалежнымі дзяржавамі Еўропы і Азіі, нібы запрасілі дэлуцыцца да будаўніцтва цывілізаванага свету на прынцыпах дэмакратыі і міжнароднага права.

31
СТУДЗЕНЯ

Беларусь рыхтуецца да ўстанавлення поўна-маштабных дыпламатычных зносін з буйнейшымі краінамі Захаду. Міністэрства замежных спраў рэспублікі атрымала ад кіраўніка групы па заснаванні пасольства ЗША ў Мінску Дж. Форда ноту адносна акрэдытацыі першай групы амерыканскіх дыпламатаў.

Але гаворыць аб сапраўды раўнапраўным супрацоўніцтве з Захадам пакуль рана. Беларусь, як і яе «сябры па няшчасці», вымушана сёння выступаць не столькі ў ролі партнёра, колькі — пацыента, якому патрэбна дапамога. І прыезд групы заходніх экспертаў у «сталіцу» СНД, якія павінны прыступіць да каардынацыі гуманітарнай дапамогі былым саветскім рэспублікам, — пацвярджэнне гэтага. Праўда, па тых звестках, што ёсць на сённяшні дзень, галоўная маса гуманітарных грузаў абрынецца на жыхароў Масквы і Санкт-Пецярбурга... Апошнія два дні студзеня на Мінскім аўтазаводзе былі выхадныя. З-за перабоў у пастаўках рухавікоў і дэталей з Расіі каторы раз дэвалюцыя прыпыняць вытворчасць. І МАЗ — не выключэнне. На грані спынення апынуліся многія буйныя прадпрыемствы рэспублікі. (На адным толькі заводзе імя Кірава ў Мінску чакаецца скарачэнне 20 працэнтаў рабочых месцаў.)

1
ЛЮТАГА

Люты пачаўся з абяцанага павышэння цэн на мяса і мясапрадукты. Але не гэта стала галоўнай тэмай на першай Асамблеі прадпрымальнікаў Беларусі. У яе рабоце прынялі ўдзел разам з бізнесменамі і банкірамі прадстаўнікі ўрада, прафсаюзаў і палітычных рухаў і партый. Некалькі дзiesiąткаў «раз'юшаных мужчын» крытыкавалі ўрад і Вярхоўны Савет за новае падаткавае заканадаўства, якое душыць прадпрымальніцтва ў рэспубліцы. Дзеляваў людзі абяцалі падтрымаць БНФ у яго кампаніі па правядзенні рэферэндуму аб роспуску цяперашняга парламента Беларусі і прызначэнні новых выбараў. У адказ прэм'ер-міністр В. Кебіч абяцаў напярэй памылку і знізіць падаткі на прыбытак для прадпрымальнікаў з 30 да 25 працэнтаў, а для біржаў — з 60 да 40.

2
ЛЮТАГА

Логічным працягам у развіцці палітычнай сітуацыі апошніх дзён стала арганізацыйнае афармленне блока «Новая Беларусь», створанага па ініцыятыве Беларускай сацыял-дэмакратычнай грамады. (Сход адбыўся ў Мінску, у Акадэміі мастацтваў.) Гатоўнасць увайсці ў блок выказала большасць палітычных партый рэспублікі, розныя прафсаюзы, Беларускае згуртаванне вайскоўцаў, іншыя грамадскія арганізацыі.

3
ЛЮТАГА

Адной з галоўных падзей на мяжы студзеня-лютага, бяспрэчна, былі амерыканска-расійскія перамовы. Прэзідэнт Расіі Б. Ельцын і Прэзідэнт ЗША Дж. Буш, якія прынялі ўдзел у пасяджэнні Савета Бяспекі ААН на вышэйшым узроўні (упяршыню ў гісторыі арганізацыі), правялі сустрэчу ў Кэмп-Дэвідзе і засталіся задаволены адзін адным, калі верыць прэсе. У выніку з'явілася кэмп-дэвідская дэкларацыя, у якой, у прыватнасці, гаворыцца, што «Расія і Злучаныя Штаты не разглядаюць адно аднаго ў якасці патэнцыяльных праціўнікаў». З выпадку дня нараджэння Б. Ельцына амерыканскі прэзідэнт прэзентаваў яму каўбойскія боты.

4
ЛЮТАГА

Не выключана, аднак, што добры настрой расійскага прэзідэнта мог сапсаваць Л. Краўчук. Напярэдадні свайго візіту ў Бон прэзідэнт Украіны даў інтэрв'ю італьянскім журналістам, у якім заявіў, што расійскі кіраўнік не ўзгаднёў глабальныя планы раззбраення з партнёрамі па СНД і што такая практыка не можа быць прынята незалежнымі дзяржавамі. Краўчук нарэс і яшчэ адзін адчувальны ўдар па расійскім іміджы, прапанаваўшы немцам з Расіі перасяляцца на Украіну.

4
ЛЮТАГА

Здаецца, перамовы кіраўнікоў незалежных дзяржаў, намечаныя на 14 лютага ў Мінску, не абяцваюць быць лёгкімі. На пасяджэнне Саўміна Расіі, якое адбылося ў рамках падрыхтоўкі да мінскай сустрэчы, журналісты дапушчаны не былі. І гэты факт таксама гаворыць сам за сябе.

Тым часам падзяла вынікі сваёй дзейнасці камісія па расследаванні ролі Камітэта дзяржаўнай бяспекі СССР у падрыхтоўцы жнівеньскага путчу. Яна, гэтая роля, — у чым, дарэчы, ніхто і не сумняваўся, — аказалася вызначальнай. Былы саюзны камітэт, як вядома, быў рэарганізаваны. Цікава, а ці адбудзецца рэарганізацыя КДБ у нашай рэспубліцы?

ПЕЙЗАЖ ПЕРАД БІТВАЙ

Пасляслоўе да адной прэс-канферэнцыі

З 1 студзеня гэтага года ўступіў у сілу закон аб рэферэндуме ў Рэспубліцы Беларусь. Гэта дало магчымасць прыступіць да рэалізацыі ідэі, якую даўно выношвала апазіцыя ў беларускім парламенце — дабіцца шляхам усенароднага апытання роспуску цяперашняга Вярхоўнага Савета і прызначэння датэрміновых выбараў на шматпартыйнай падставе. Пасля нарады кіраўнікоў суполка Беларускага народнага фронту (які выступіў ініцыятарам) і дэмакратычных партый на пачатку студзеня была створана група па правядзенні рэферэндуму. У Цэнтральную выбарчую камісію Беларусі пададзена афіцыйная заяўка. І цяпер, калі будзе строга выконвацца закон, з 15 лютага можна будзе пачынаць збор подпісаў. Усяго іх трэба сабраць 350 тысяч. Калі кампанія па збору подпісаў і сам рэферэндум пройдуць паспяхова, восенню могуць быць прызначаны выбары ў новы Вярхоўны Савет (Сойм). Свой законапраект аб выбарах прапанавала апазіцыя БНФ (мяркуецца, што ў бліжэйшы час ён будзе апублікаваны).

Пра гэта ішла размова на прэс-канферэнцыі, якую арганізавала на мінулым тыдні ўправа БНФ. На яе былі запрошаны прадстаўнікі Беларускай хрысціянска-дэмакратычнай злучнасці, Беларускай сацыял-дэмакратычнай грамады, Беларускай сялянскай партыі, Аб'яднанай дэмакратычнай партыі Беларусі, Нацыянальна-дэмакратычнай партыі Беларусі, Свабоднага прафсаюза Беларусі. Практычна ўсе ўдзельнікі пагадзіліся з меркаваннем старшынні сойма БНФ З. Пазняк аб тым, што цяперашні Вярхоўны Савет, выбраны яшчэ пад час існавання

БССР і КПБ, не здольны праводзіць эфектыўную дзяржаўную палітыку. У яго няма канцэпцыі — ні развіцця дзяржавы, ні эканомікі. Законы, якія прымае парламент (напрыклад — аб падатках), могуць мець неабарачальны катастрофічны эффект для нацыянальнай эканомікі. На думку З. Пазняк, кожны дзень існавання такога парламента небяспечны для грамадства, якое, да таго ж, усё больш палярызуецца.

Як сказаў старшыня Свабоднага прафсаюза Г. Быкаў, уражанне такое, што рабочыя літаральна штурхаюць на маса-

выя супрацьзаконныя акты.

Аднак выявіліся і супярэчнасці ў падыходах БНФ і, напрыклад, Грамады да рэалізацыі ідэі рэферэндуму. Старшыня Цэнтральнай рады БСДГ М. Ткачоў нагадаў, што Грамада на сваім пленуме падтрымала саму ідэю, але прапанавала іншую фармулёўку пытання на рэферэндуме, якая адрозніваецца ад той, што прапануе БНФ.

Размова, як выявілася, ідзе не проста аб нейкіх рэдакцыйных ці стылістычных праўках. Разыходжанні тут больш сур'ёзныя. Грамада як «партыя сацыяльнай згоды» (вызначэнне М. Ткачоў) выступае супраць дэстабілізацыі грамадства і прапануе стварыць блок «Новая Беларусь», галоўнай задачай якога будзе стварэнне праграмы нацыянальнага выжывання Беларусі.

А цяпер варта працітаваць «Паведамленне Управы БНФ «Адраджэнне», якое было разаслана напярэдадні прэс-канферэнцыі: «...Заклік да ўсіх грамадскіх, палітычных і прафесійных арганізацый стварыць блёк «Новая Беларусь» — без уліку іх палітычнае прыроды і практычнае накіраванасці —

«РАЗАМ МЫ — СІЛА»

Як паведамлялася ў друку, днямі ў Мінску быў створаны блок «Новая Беларусь». У арганізацыйным сродзе прынялі ўдзел прадстаўнікі 17 палітычных партый і рухаў, прафсаюзаў і грамадскіх арганізацый рэспублікі. Створана Каардынацыйная рада блока, у якой прадстаўлены на пастаяннай аснове Сацыял-дэмакратычная грамада, Сялянская партыя, Нацыянальна-дэмакратычная партыя, Хрысціянска-дэмакратычная злучнасць. Федэрацыя прафсаюзаў, Свабодны прафсаюз і іншыя — усяго 9 арганізацый. Яшчэ 8 увайшлі ў блок на правах назіральных. Дарэчы, Беларускае народнае фронту, які ўступіў у саюз з супраць стварэння гэтага блока, таксама зарэзерваваў за сабой права дэлуцыцца да яго ў якасці назіральных.

Кіраваць Каардынацыйнай ра-

дай даручана па чарзе лідарам палітычных партый. Першым выпала выконваць гэты абавязак старшыня Беларускай сялянскай партыі Яўгену ЛУГІНУ.

Вось што ён сказаў у інтэрв'ю нашаму нарэспандэнту аб мэтах стварэння блока «Новая Беларусь».

— Фактычна блок стаў палітычнай рэальнасцю ўжо раней. Але ён не быў арганізацыйна аформлены. З такой ідэяй выступіла Грамада. Наша партыя падтрымала ідэю на ўмове, што ў блок аб'яднаюцца сілы, якія выступаюць за правядзенне рэферэндуму аб роспуску цяперашняга Вярхоўнага Савета і выбарах на шматпартыйнай аснове.

Стварэнне блока дае, на маю думку, магчымасць больш

эфектыўна праводзіць сваю палітыку партыям, каардынаваць свае праграмы. Прадстаўнікі розных партый і рухаў змогуць разам удзельнічаць у выпрацоўцы, напрыклад, альтэрнатыўных законапраектаў у парламенце Беларусі. Калі яны будуць вылучаны ад імя блока «Новая Беларусь», Вярхоўны Савет, я думаю, вымушаны будзе лічыцца з апазіцыяй (у якую, дарэчы сказаць, уваходзіць не толькі БНФ).

І яшчэ. У блок увайшлі не толькі арганізацыі, але і прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі, якія не прымкнулі ні да адной з палітычных партый ці рухаў. Гэта дае магчымасць больш поўна выкарыстаць іх інтэлектуальны патэнцыял на карысць нашаму грамадству. Варта назваць імёны такіх вядомых вучоных, як Р. Гарэцкі, Я. Канапля, І. Ліштван...

Усе разам мы — сіла.

Беларуская кніга — у асадзе

Здавалася б, аб'яўленне Беларусі суверэннай дзяржавай павінна было аўтаматычна зняць усё перашкоды на шляху выдання і распаўсюджвання беларускай кнігі. На жаль, назіраецца якая адваротны працэс. Сказваецца па рыў ранейшых трывалых эканамічных сувязяў, катастрофічна даражэ папера, растуць паліграфічныя выдаткі. Да ўсяго, пачалася на беларускую кнігу сапраўдная атака — з захаду, усходу і з поўдня: наш кніжны рынак літаральна атапіў паток рускамоўнай нізаклобнай прадукцыі — парнаграфія, секс, сумніцельныя дэтэктывы і пароды розных шарлатанаў. Адчуванне такое, што прыватныя выдаўцы з розных рэгіёнаў колішняга Саветаюза Саюза сапартнічаюць між сабой, хто больш прадасць на Беларусі сваёй прадукцыі. Чаму, спытаеце? А таму, што для іх тут самыя спрыяльныя ўмовы. Дзялякам ад літаратуры ў нас — вольніца: гандлюй, нажывайся! Хоць, па логіцы, іх якраз і неабходна абкладаць высокім падаткам, каб атрымаць грошы накіраваць на выданне беларускамоўнай кнігі і тым самым хоць крыху зменшыць нанесеныя страты...

Недарма так зацікаўлена і востра абмяркоўваліся праблемы выдання і продажу беларускай кнігі на нядаўнім пасяджэнні рады Саюза пісьменнікаў Беларусі. У гаворцы прынялі ўдзел старшыня творчага

саюза В. Зуёнак, галоўныя рэдактары выдавецтваў: «Мастацкая літаратура» — С. Андрэюк, «Юнацтва» — М. Пазнякоў, «Беларуская Саветская Энциклопедыя» імя Петруся Броўкі — І. Шамякін; А. Мальдзіс, І. Чырнынаў, Б. Сачанка, В. Хомчанка, А. Жалытоўскі, А. Вярцінскі, С. Законнікаў, В. Адамчык, А. Петракевіч, У. Паўлаў, Я. Брыль, Л. Баршчэўскі... Выступіў міністр інфармацыі Рэспублікі Беларусь А. Бутэвіч.

У параўнанні з іншымі гадамі ў рэспубліцы знізілася выданне беларускай кнігі. Па «Мастацкай літаратуры» — недзе на адну трэць, па «Юнацтву» — ці не на палову. Сёлетні год таксама не абяцае быць лепшым. Змяняецца не толькі колькасць выданняў — падаюць і іх тыраны. У прыватнасці, 22 працэнты кніг, якія мае намер выпускаць «Мастацкая літаратура», не набралі і па тысячы экзэмпляраў.

Адпаведныя інстанцыі шукаюць выйсце са становішча. Робяцца захады да вытворчасці сваёй паперы, друкарскай фарбы. Востра стаіць пытанне і з павышэннем ставак аўтарскага ганарару. Не сказаць, каб урад не ішоў насустрач беларускамоўным выданням. Выдзелена датацыя на выпуск 15 рэспубліканскіх газет і часопісаў (у гэтым спісе і «ЛіМ»). Ствараецца Рэспубліканскі фонд абароны беларускіх кнігавыдаўцоў. Рыхтуюцца «Закон аб выдавецкай

дзейнасці». «Закон аб аўтарскім праве», іншыя нарматыўныя дакументы, якія б давалі перавагу менавіта беларускамоўным выданням.

Гаварылася і аб распаўсюджванні беларускай кнігі за мяжой. Колішняя «Міжнародная кнігі» фактычна няма. Гатова дапамагчы перакладчыкам і даследчыкам беларускай літаратуры атрымаць неабходныя выданні Міжнароднага асацыяцыя беларусістаў. Рабіць гэтую высякародную справу яна хацела за кошт узносаў. Аднак цяпер, калі ў некалькі разоў узраслі паштовыя расходы, гэта не рэальна: патрабуецца недзе 90—100 тысяч рублёў. Паўна, на прапаганду сваіх кніг павінны выдзяляць грошы і самі выдаўцы.

У сітуацыі кругавой асады трэба не абараняцца, а наступаць. Выкарыстоўваць усе права суверэннай дзяржавы.

Зрэшты, і самі пісьменнікі маглі сёе-тое рабіць па паліпавыя выдання беларускай кнігі. На сённяшні дзень у рэспубліцы зарэгістравана больш за 250 прыватных выдавецкіх арганізацый, у асобных з іх працуюць і літаратары. І дзіўна, што за камерцыяй яны пачынаюць забываць пра тое, за што змагаюцца штодня: прыватныя выдавецтвы летася выпускалі ўсяго некалькі беларускамоўных выданняў.

НАШ КАР.

выглядае як рэанімацыя неабольшавіцкага лезунгу «кансалідацыі», усеагульнага штучнага адзінства, патрэбнага наменклатуры дзеля захавання ўлады».

Праз некалькі дзён пасля той прэс-канферэнцыі адбыўся сход, у якім па запрашэнні Грамады прынялі ўдзел прадстаўнікі розных дэмакратычных партый, незалежных прафсаюзаў, згуртавання «Бацькаўшчына», Беларускага згуртавання вайскоўцаў, Саюза юрыстаў Беларусі, прадстаўнікі навуковай інтэлігенцыі. Блок «Новая Беларусь» становіцца рэальнасцю.

На думку ж лідэра БНФ З. Пазняка, якую ён неадвухсэнсоўна выказаў на прэс-канферэнцыі, стварэнне гэтага блока — палітычная памылка. Дык што, цяпер мы маем раскол у дэмакратычным руху? І Зянон Пазняк і Міхась Ткачоў назвалі гэтае пытанне, якое не магло не прагучаць на прэс-канферэнцыі, надуманым (лідэр БНФ выказаўся нават больш рэзка — «выдумка журналістаў»).

Тым не менш, М. Ткачоў падкрэсліў, што Грамада «не збіраецца браць пад казырок» пры кожным пажаданні БНФ. Абодва палітычныя дзеячы, праўда, падкрэслівалі, што палітычная дыскусія — з'ява цалкам нармальна, якая сведчыць пра сталенне палітычных партый.

З гэтым можна пагадзіцца. Перыяд «інфантальнасці» нашага грамадства, станаўленне но-

вых партый сапраўды зацягнуліся. Адна справа — змагацца адзіным фронтам супраць камуністычнай наменклатуры, і іншая — прапанаваць канкрэтную праграму выйсця грамадства з крызісу. Дыферэнцыяцыя розных сіл і плыняў унутры дэмакратычнага лагера непазбежная. Непазбежная і барацьба за лідэрства на выбарах у новы парламент. І гэта добра, што пэўныя разыходжанні ў пазіцыях БНФ і партый, якія, дарэчы, выйшлі з яго «чэрава», праявіліся яшчэ на этапе падрыхтоўкі да рэферэндуму. У выбаршчыкаў ёсць час, каб разабрацца ў сваіх палітычных сімпатыях, а ў кіраўнікоў партый — па магчымасці зняць тыя супярэчнасці, што могуць прывесці да нікому не патрэбнай канфрантацыі. Апошняе на руку хіба толькі былой камуністычнай наменклатуры.

Аднак усё гэта магчыма пры адзінай умове: калі кожная з партый або фронт «Адраджэнне» не будзе зарабляць палітычны капітал за кошт «выкрывання» і дыскрэдытацыі ўчарашніх саюзнікаў, вайны на «вынішчэнне» новых дысідэнтаў. Яскравы прыклад такой «вайны ўсіх супраць усіх» дала Грузія. Што з гэтага атрымалася — усім вядома.

Беларусь, вядома, не Грузія. Але балячкі таталітарнай свядомасці, на жаль, даюць пра сябе знаць і ў нас.

Віталі ТАРАС.

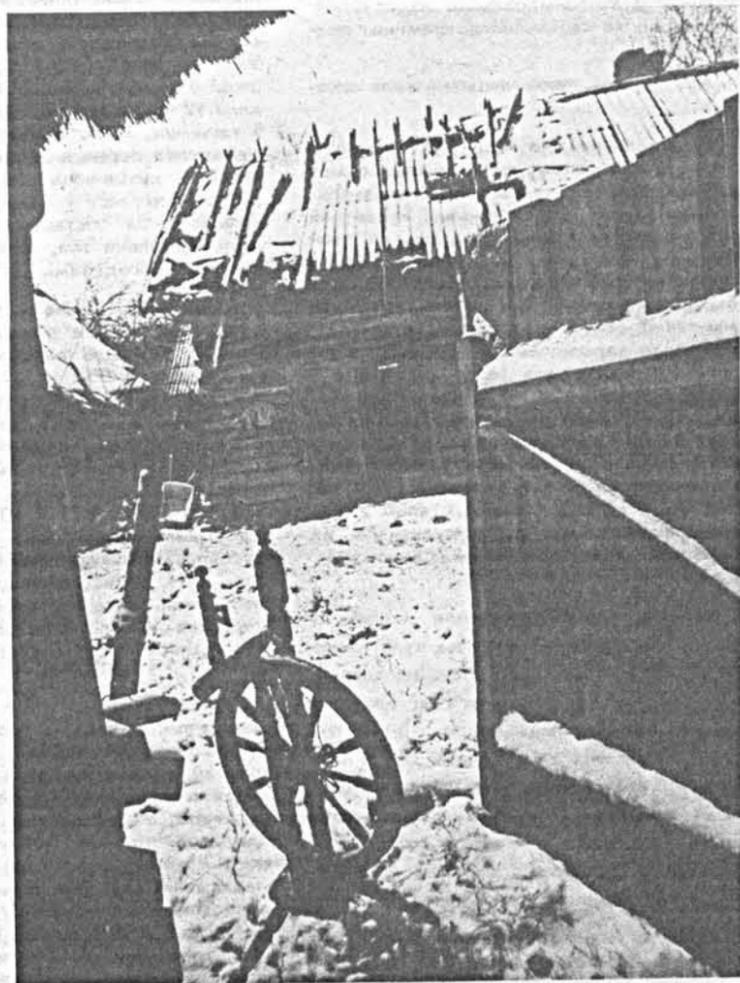
Бывай, Папсуеўка!

(Пачаток на стар. 1).

хворых старых, якія не здолелі і не захачелі пераехаць з родных мясцін. На шосты год пасля аварыі І сёння жывуць яны там, дзе, здавалася, і дня пражыць немагчыма. Электрычнасці няма, магазіна няма — да бліжэйшага трэба ў Ветку за 8—10 кіламетраў пешшу ісці, бо рэйсавыя аўтобусы адмянілі.

Чаму ж гэтыя людзі засталіся тут, у зоне адсялення? Прычыны розныя — каго дзеці з сабою не ўзялі, каму кватэру не далі, а хто і сам не хоча ехаць. Перасяляюць жа з забруджаных вёсак у Ветку, якую саму трэба было б перасяліць. Ды і як адарваць селяніна ад зямлі сваёй, каму пакіне ён дом, у якім нарадзіўся і вырас? Марадзёрам? Яны тут «госці» частыя. На машынах, пешшу ідуць, едуць сюды і цягнуць усё, што могуць. Шукаюць іконы, здымаюць па-майстэрску зробленую разную ліштву, уздыраюць падлогу ў хатах, пілюць векавыя ліпы, у якіх пасяліліся пчолы (мёд цяпер у цане)... А што ж з сумленнем? Яно ў марадзёраў не ў цане, як і незлічонае мноства лозунгаў, якімі поўняцца гэтыя вёскі, — «Продовольственную программу выполним!», «Народ и партия единый!», «Все на коммунистический субботник!». І стаяць яны непаруша ўздоўж вясковых вуліц, невядома для чаго заасфальтаваных пасля аварыі.

Не-не ды і падасца, што ты знаходзішся ў нейкім жудасным заказніку, дзе сустрэча з па-

векам — поўнае вар'яцтва. Але жывуць тут людзі насуперак усім законам і здравому сэнсу.

Лёс гэтых самотных людзей, па-мойму, ужо мала каго цікавіць, ды і яны, змірыўшыся са

сваёй доляй, хочуць толькі аднаго — спакою...

Віктар СТРАЛКОУСКІ.

Фота аўтара.

Здымкі зроблены ў Веткаўскім раёне Гомельскай вобласці.

ЧАКАЮЧЫ НОВЫХ ПРАГРАМ...

Нататкі з «круглага стала»

Адбыўся ён у гарадскім інстытуце ўдасканалення настаўнікаў і фармулёецца так: «Выкладанне літаратуры: абмен альтэрнатыўнымі думкамі». Наладзіла «круглы стол» педагогічная (або школьная) камісія, што існуе пры Саюзе пісьменнікаў Беларусі, а ўдзел бралі выкладчыкі беларускай мовы і літаратуры, прадстаўнікі органаў асветы, навукоўцы. Вялі гутарку на партытэтных пачатках старшыня камісіі А. Яскевіч і загадчыца кабінета беларускай мовы згаданага інстытута В. Раманцвіч. З уступным словам выступіў адзін са старэйшых нашых пісьменнікаў У. Юрэвіч.

Не сакрэт, што гуманітарная адукацыя паварочваецца да новага, як цяжка грузаны воз. Школы дасюль не маюць новых праграм, а вучні — новых падручнікаў. З гэтага вынікае, што ў такіх умовах па сутнасці кожны настаўнік вымушаны весці альтэрнатыўнае выкладанне прадмета (і не толькі літаратуры, але і гісторыі, географіі і інш.). На шляху пераарыентацыі шмат перашкод, абумоўленых як чыста псіхалагічнымі, так і светапогляднымі прычынамі. Восць чаму, калі настаўніца СШ № 138 г. Мінска А. Барчук гаварыла пра неабходнасць новага працытанага «Трэцяга пакалення» К. Чорнага, «На прасторах жыцця» Якуба Коласа, не ўсе калегі яе разумелі. Заўважым, што настаўніца абаніралася на лімаўскія артыкулы М. Мушынскага, аднак пераважна большасць праграмных твораў дасюль не прачытана, дакладней — не прачытана з пункту гледжання агульначалавечых каштоўнасцей. Пытанні ўзніклі таксама па творах К. Крапівы, лямбуйскім цыкле Янікі Купалы, пазіі Цёткі (Т. Боган, СШ № 66). Пра засілле класавасці, кансерватызм і дэнацыяналізаванасць школьнага кіраўніцтва гаварыла В. Войцік (СШ № 124). Адзіны прадстаўнік з глыбінні В. Туркевіч (Моладзкая школа Іванаўскага раёна) расказаў, як сарваўся выпуск зборніка «3 вопыты настаўніцкай работы».

Нягледзячы на тое, што самыя цяжкія часы для настаўнікаў роднай мовы ўжо мінуліся (усю ганьбу разбеларушвання яны вынеслі на сваіх плячах), праблем усё ж не паменела. Усе іх тут не пералічыш, а пра адну скажу: выкладчыкі не схільны мірыцца з тым, што і «дэпалітызаваныя» праграмы складоўца без удзелу практыкаў, без шырокага абмеркавання. Прысутныя ўпершыню пачулі ад М. Лазарука (БелНДІ адукацыі), што ў сувязі з пераглядам праграмы нібыта праводзілася анкетаванне. Яму давялося адказаць на рэплікі і недаўменныя пытанні.

Аднак у такой папулярнай раённай радзе «з народам» ёсць свае непазбежныя выдаткі. Ужо чуюцца нязгодныя галасы нанонт

таго, чаму ад дзяцей адлучаюць, напрыклад, «Баладу аб чатырох заложніках» А. Куляшова, «Сыны» Янікі Купалы, «Пасылку» П. Глебкі... Каб не стварыўся з шырокага абмеркавання тыповы славянскі гвалт!

Эмоцыі закіпалі і на гэтым пасяджэнні. Доктар філалагічных навук М. Грынчыч выказаў прэтэнзіі да якасці ведаў навучанцаў па роднай мове і літаратуры, з чым удзельнікі «круглага стала» актыўна не пагадзіліся. Затым нечакана ўзяў слова прадстаўнік прэсы, супрацоўнік газеты «Добры вечар» і аўтарытэтная заявіў, што ніякай савецкай беларускай літаратуры не існуе і што педагогіка — псеўданавука. Праўда, перананаўчае выступленне выкладчыка педагогічнага інстытута Імя Горнага М. Мішчанчука прымусіла яго тэрмінова перагледзець погляды. Літаратура ў нас ёсць, значыў Мішчанчук, але «абстрыжана», у ёй толькі сёння аднаўляюцца імёны Я. Пушчы, У. Жылкі, А. Мрыя, нядаўна вярнуты «Дзве душы» М. Гарэцкага і іншыя выдатныя творы. А накіонт «псеўданавука» ён шчыра прызнаўся: што было, тое было, каляцца ёсць у чым.

Прадстаўніца Міністэрства адукацыі Т. Саўчук астудзіла спадзяванні тых, хто ў будучым навукальным годзе збіраўся працаваць па новых праграмах: уведзены яны не будуць. Была выказана досыць слушная парада: чым скардзіцца на недахоп праграмных твораў у школьных бібліятэках, лепей бы настаўнікі мовазнаўцы ўзялі пад кантроль замах нінгі і гадавую падпіску.

Ад прыбе заўважу, што настаўнікі звычайна робяць не тое, што ім раецца, а тое, што ад іх усур'ёз патрабуецца. І чаму б аддзела адукацыі на месцах не заняцца гэтай справай?

Перад намі стаіць няпростая задача, падкрэсліла Т. Саўчук, абнавіць усю сістэму адукацыі. Думаю, што праведзенае сумеснае мерапрыемства стала малой цаглінкай у фундаменце новай сістэмы.

Г. КАРЖАНЕУСКАЯ.

Падмурак нашай будучыні

Школы Беларусі павінны быць беларускімі

Адным з прыярытэтных напрамкаў у справе адраджэння нацыянальна-этнічнага грамадства ў нашай рэспубліцы з'яўляецца стварэнне нацыянальнай школы. Станаўленне нацыянальнай школы сёння — гэта перспектыва развіцця нацыі, гэта далейшы лёс Рэспублікі. Менавіта школа як найважнейшы адукацыйны інстытут грамадства, дзе актыўна фарміруецца светлагляд маладога пакалення, закладае падмурак нашай будучыні. І ад таго, якім будзе гэты падмурак, — па-ранейшаму безаблічным, адарваным ад нацыянальна-культурнай асновы, ці, наадварот, заснаваным на духоўнай спадчыне свайго народа, на ўсведамленні ўласнага этнічнага «я» ў агульнасусветнай супольнасці людзей, — у значнай ступені залежыць духоўна-маральнае аздараўленне нацыі, яе сацыяльна-эканамічны прагрэс.

Але ж што такое нацыянальная школа?

Нацыянальнай, на нашу думку, можна назваць тую школу, якая, арыентауючыся на авалоданне здобыткамі нацыянальнай культуры і дасягненнямі сусветнай цывілізацыі, вырашае тым самым праблему нацыянальнай ідэнтыфікацыі (этнакультурнага самавызначэння) асобы, фарміравання яе менталітэту: хто мы такі? адкуль наш род? дзе мы жывём? чым адрозніваемся ад іншых? куды ідзем? Адным гэта дасць магчымасць арганічна зліцца з той этнічнай супольнасцю, да якой яны належаць. Іншым, захоўваючы іх этнакультурны асаблівасці, — авалодаць культурай беларускага народа, свабодна інтэгравацца ў яе, каб быць паўнапраўным членам дэмакратычнага грамадства, заснаванага на прынцыпах нацыянальнага самавызначэння.

Вядома, што любая школа ў той ці іншай меры арыентаецца на культурнае развіццё дзіцяці. Гэта значыць, што ў працэсе авалодання асновамі навук у дзіцяці павінны быць развіты інтэлект і здольнасці, якія забяспечаць яму ў будучым авалоданне пэўнымі прафесійнымі навыкамі і дадуць магчымасць стаць актыўным суб'ектам грамадска-вытворчай дзейнасці. У гэтым агульначалавечая арыентацыя адукацыі.

Разам з тым адукацыя заўсёды мае справу з чалавекам як сацыяльным феноменам, які з'яўляецца носьбітам пэўнай этнапсіхалогіі, таму яна грунтуецца на культуры, прадстаўленай у прадуктах матэрыяльнай і духоўнай дзейнасці, сістэме сацыяльных нормаў адносінаў між людзьмі, традыцыях, духоўных каштоўнасцях найперш пэўнага народа, а таксама з тым — усёмо чалавечым. Чалавек ёсць не абстрактная мадэль рэчаіснасці, а жывая сістэма, звязаная кроўнымі ніцямі з мінулым, сучасным і будучым (продкамі, сучаснікамі і нашчадкамі) пэўнага этносу. Таму развіццё асобы найбольш актыўна дасягаецца ў тым этнакультурным асяроддзі, дзе жыве і дзейнічае дзіця. Адукацыя ж, адарваная ад нацыянальна-культурнага базісу, негатыўна ўплывае на фарміраванне асобы, і найперш на крызісных этапах псіхічнага і фізіялагічнага развіцця дзіцяці. Вось чаму не пакадана, каб адукацыя мела наднацыянальны характар.

Аналіз гісторыі і тэндэнцый развіцця адукацыі на Беларусі сведчыць пра тое, што яна доўгі час якраз і была дэнацыяналізаванай, г. зн. будавалася без уліку этнічных і культурных асаблівасцей нашага краю як самастойнага нацыянальна-культурнага рэгіёна са сваімі гістарычнымі, моўнымі традыцыямі. За час шматвяковага нацыянальнага паднявольлення на Беларусі ўсталювалася і панавала спачатку польская, затым руская школа. Дастаткова нагадаць, што ў 1914 г. у сельскай мясцовасці Беларусі існавалі 1173 земскія школы і 220 пачатковых школ (у іх навучалася 39% дзяцей 8—12-гадовага ўзросту), але ўсе гэтыя школы былі рускамоўнымі, ні ў адной

з іх мова карэннага насельніцтва Беларусі не вывучалася нават як пасобная дысцыпліна. Вышэйшую ці сярэднюю спецыяльную адукацыю беларуская моладзь магла набыць толькі за межамі роднага краю ў руска-ці польскамоўных навучальных установах. Гэта, дарэчы, часта было прычынай таго, што многія беларусы прысвячалі сваё жыццё служэнню іншым культурам.

Працэсы стварэння сістэмы народнай адукацыі на нацыянальнай глебе, распачатыя ў 20-я гады, не былі дасягнены да канца. Але менавіта абвешчана ў гэты час палітыка «беларусізацыі» як пераадолення каланіяльнай спадчыны царызму, як практычнае ўвасабленне прынцыпаў суверэннага развіцця нацыі прынесла свой плён. Беларуская мова паступова займала належнае ёй месца ў сістэме народнай асветы і культуры. Ужо ў канцы 20-х гадоў звыш 80% школ мелі беларускую мову навучання, каля 90% літаратуры, якая выдавалася ў гэты час, было беларускамоўнай. Невыпадкова першыя дзесяцігоддзі ХХ ст. вучоныя называюць перыядам спраўданага рэнесансу ў беларускай асвете і культуры. За гістарычна кароткі час было зроблена тое, што іншыя народы дасягалі стагоддзямі.

Аднак усталюванне ў краіне таталітарнага сталінскага рэжыму спыніла далейшае развіццё нацыянальнай школы. Пачынаючы з 30-х гадоў паступова звужаюцца сацыяльныя функцыі беларускай мовы, зніжаецца яе прэстыжнасць, а разам з гэтым пашыраюцца працэсы дэнацыяналізацыі сістэмы народнай асветы. Асабліва жахлівых памераў гэтыя працэсы дасягнулі ў 60-х — пач. 80-х гадоў, калі родная мова планамерна выцяснялася з навучальна-выхаваўчага працэсу, калі змест адукацыі набываў дээтнізаваны унітарны характар, калі беларуская школа ў большасці выпадкаў заставалася беларускай толькі намінальна.

Сёння, гаворачы пра нашу школу, многія даследчыкі не без падстаў называюць яе маргінальнай, «мулатнай» — школай, якая грунтуецца ў змесце адукацыі і выхавання не на нацыянальнай культуры, а на пам'яжыці ці сукупнасці элементаў розных культур. Вынік дзейнасці такой школы мы сёння і маем: надзвычай нізкі ўзровень этнічнай самасвядомасці, маладзёжны касмапалітызм, манкуртызм, што праяўляюцца праз тэкія прадметы, як невалоданне роднай мовы, нявяданне ўласнай гісторыі, духоўнай і матэрыяльна-бытавой культуры свайго народа, адмаўленне ад традыцый, гістарычнае бяспам'яцтва. Фактычна ў многіх прадстаўнікоў маладога і сярэдняга пакалення беларусаў не сфарміравана ментальнасць асобы, якая кансалідавала б нацыю ў імкненні не толькі заявіць пра сябе як аб этнасе, але і аб'яднацца на аснове беларускай ідэі ў пабудове незалежнай дэмакратычнай дзяржавы.

На аснове сказанага мы і лічым, што нацыянальнай беларускай школы да гэтага часу не існуе.

Якім мы бачым праект нацыянальнай беларускай школы?

Калі ў якасці метадалагічнага мы прынялі тэзіс аб тым, што нацыянальная школа павінна садзейнічаць фарміраванню беларускага менталітэту і засваенню здобыткаў сусветнай цывілізацыі, то неабходна крытычна аднесціся да многіх аспектаў існуючай сацыяпедагагічнай рэальнасці.

Найперш, думаецца, у адпаведнасці з паняццем «нацыянальная школа» неабходна перагледзець традыцыйную тыпалогію школ. Сёння агульнаадукацыйныя школы падзяляюцца на два найбольш характэрныя тыпы — школы з беларускай мовай навучання і школы з рускай мовай навучання, г. зн. асновай для тыпалогіі з'яўляецца фармальна прымета — мова навучання.

Аднак, па-першае, нават школы з беларускай мовай навучання не гэта назва нацыянальнай беларускай па той прычыне, што змест адукацыі і выхавання ў іх па сутнасці выраваны з этнакультурнага кантэксту, носіць «мулатны» характар і не мае ўсебаковай і глыбокай нацыянальна-культурнай арыентацыі. Нельга аднесці гэтыя школы да нацыянальных і па фармальным прыметах: у большасці з іх (за выключэннем, магчыма, некаторых асяродкаў) не вытрымліваецца адзіны моўны рэжым. Возьмем, напрыклад, той факт, што ў якасці метамоў, з дапамогай якой вучні авалодаюць замежнай мовай, з'яўляецца не родная мова, а толькі руская. Мова выхаваўчых і арганізацыйна-педагагічных мерапрыемстваў — таксама руская.

Па-другое, у адпаведнасці з Законам «Аб мовах» у Рэспубліцы Беларусь ва ўсіх школах розных тыпаў мовай справаводства, рабочай мовай нарад, канферэнцый, сходоў і г. д. павінна быць беларуская мова. Але фактычна ніводная рускамоўная школа не вытрымлівае гэтых патрабаванняў і ўступае тым самым у супярэчнасць з адпаведным законам.

Па-трэцяе, змест навучання беларускай мове, мінімальна колькасць гадзін, што адводзіцца на яе засваенне ў рускамоўных школах, не забяспечваюць вучням магчымасці авалодаць ёю як сродкам зносінаў. Па сутнасці вучні рускамоўных школ, якім жыць і працаваць на Беларусі, загадзя ставяцца ў неспрыяльныя педагагічныя ўмовы. Перад імі ствараюцца перашкоды для самарэалізацыі асобы ў будучым: не валодаючы свабодна дзяржаўнай мовай, яны ўвесь час будуць адчуваць сябе «несвабоднымі» грамадзянамі нават у талерантным беларускім асяроддзі, паколькі на кожным кроку сутыкнуцца з моўнай праблемай у вытворчым і грамадскім жыцці. І як непазбежны вынік — нецярпімасць, агрэсіўнасць, непакой, празмерная адчувальнасць, псіхалагічны дыскамфорт. Многія спазналі гэта ўжо сёння, і менавіта таму, што школа не паклапацілася ў свой час пра тое, каб кожны змог авалодаць беларускай мовай як сродкам зносінаў і пазнання свету.

Такім чынам, школы названых тыпаў не адпавядаюць сутнасці «нацыянальнай школы», і, як ні дзіўна, з'яўляюцца ў некаторай ступені дыскрымінуючым фактарам у адносінах да вучняў небеларускай нацыянальнасці.

Каб ліквідаваць гэтыя дэфармацыі, неабходна змест адукацыі і выхавання ў сучасных школах прывесці ў адпаведнасць з сутнасцю нацыянальнай школы, яе асноўнымі мэтамі, надаўшы ўсім школам Беларусі статус беларускіх.

Змест адукацыі ў беларускіх школах па прадметах гуманітарна-эстэтычнага цыкла (Беларуская мова і літаратура, гісторыя Беларусі, географія Беларусі, прырода Беларусі, мастацтва Беларусі і інш.) павінен грунтавацца на нацыянальна-культурнай аснове цалкам і непасрэдна; па прадметах фізіка-матэматычнага цыкла — часткова і апасродкавана: праз беларускую мову як сродка навучання, праз змест практычнага матэрыялу, звязаны з гісторыяй, прыродай, сучасным сацыяльна-культурным і вытворчым жыццём на Беларусі, укладам беларусаў у развіццё сусветнай цывілізацыі і інш.

У тых беларускіх школах, дзе вучацца прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей (рускіх, палякаў і інш.), некаторыя прадметы могуць выкладацца на рускай (польскай і інш.) мовах. Да ліку такіх прадметаў адносяцца найперш прадметы, звязаныя з нацыянальна-культурнай спецыфікай (мова, літаратура, гісторыя і культура) гэтых народаў, а таксама прадметы фізіка-матэматычнага цыкла (іх змест для ўсіх школ адзіны). Усе астатнія прадметы выкладаюцца па-беларуску.

Што датычыць вывучэння самой беларускай мовы ў такіх школах, неабходна адзначыць наступнае. Паколькі вучні іншых нацыянальнасцей пазбаўлены магчымасці авалодаць беларускай мовай у натуральным маўленчым асяроддзі, для іх неабходна стварыць спецыяльна арганізаванае штучнае маўленчае асяроддзе — г. зн. наладзіць эфектыўны педагагічны працэс. У вучэбным плане ў сувязі з гэтым трэба прадгледзець дастатковую для дасягнення развіццёвых мэт і задавальнення моўных патрэб асобы колькасць гадзін, надаць працэсу навучання беларускай мове камунікатыўна арыентаваны характар.

Урокі рускай (польскай і інш.) мовы і літаратуры ў гэтых школах варта разглядаць як сродка задавальнення нацыянальна-культурных патрабаванняў асоб рускай (польскай і інш.) нацыянальнасці, бо ў любым дэмакратычным цывілізаваным грамадстве дзяржава павінна спрыяць нацыянальным меншасцям у іх этнічным самазаванні і развіцці. Як значыцца ў «Канвенцыі аб правах дзіцяці», любому дзіцяці «не можа быць адмоўлена ў праве сумесна з іншымі членамі свайго групы карыстацца культурай, трымацца свайго рэлігіі і выконваць яе абрады, а таксама карыстацца роднай мовай» (артыкул 30).

Існаванне сёння на Беларусі школ, дзе навучанне і выхаванне цалкам вядзецца толькі на іншых мовах (небеларускай), ёсць права на наступальнае і актыўнае пранікненне іншых культур (асобны даследчыкі называюць гэта культурнай інтэрвенцыяй, іншыя — метаэтнацэнтрыйнай тэндэнцыяй развіцця адукацыі на Беларусі), што адзначалася і раней на працягу шматвяковага гістарычнага развіцця беларускага народа. Але вядома, што адукацыя ў любой краіне арыентавана на ўзмацненне магутнасці дзяржавы. У адпаведнасці з гэтым рыхтуюцца і нацыянальныя кадры. Дзецям, якія сёння вучацца ў рускамоўных школах, жыць і працаваць на беларускай зямлі. Таму мы павінны думаць і клапаціцца пра Беларусь, яе будучыню, росквіт і багацце, а не пра іншыя краіны. Безумоўна, асоба мае права атрымаць адукацыю на любой мове, але наўрад ці толькі праз дзяржаўную адукацыйную сістэму. Відаць, дзяржава павінна стварыць умовы для рэалізацыі гэтага права часткова ў недзяржаўных установах, якія існуюць за кошт грамадскіх таварыстваў, згуртаванняў, прыватных асоб, замежных і айчынных фундатараў, часткова — у школах, фінансаванне якіх павінна ажыццяўляцца (на аснове міждзяржаўных пагадненняў) адпаведна Расіі, Польшчы і г. д. Няхай будучы на Беларусі цалкам рускія, польскія, літоўскія, татарскія, яўрэйскія і іншыя нацыянальныя школы, але пра іх павінна клапаціцца не толькі Беларуская дзяржава.

Статус моў у вучэбным плане школы павінен карэліраваць з сацыяльным статусам моў у грамадстве. З распадам СССР руская мова яшчэ з'яўляецца ў СНД сродкам міждзяржаўных зносінаў, але ў перспектыве далейшага развіцця канцэпцыі агульнаеўрапейскага дома і інтэграцыі беларусаў у агульнаеўрапейскую эканамічную супольнасць такую функцыю хутчэй за ўсё будзе выконваць англійская мова, якая прызнана вядучай міжнароднай мовай. Таму ў праекце беларускай нацыянальнай школы гэтую акалічнасць трэба ўлічваць. Ва ўсім выпадку статус рускай мовы ў вучэбных планах патрэбна прывесці ў адпаведнасць з той функцыяй, якую яна будзе выконваць у грамадстве. Вывучэнне рускай мовы і іншых замежных моў павінна грунтавацца на аснове роднай і праз родную, г. зн. уводзіць іх у навучальны працэс мэтазгодна толькі пасля таго, як вучні авалодаюць беларускай мовай (навучацца чытаць, пісаць).

Нашы прапановы адносна праекта беларускай нацыянальнай школы, мяркуюем, адпавядаюць у пэўнай ступені той сацыяльна-культурнай і геапалітычнай сітуацыі, якая складваецца сёння ў Рэспубліцы Беларусь.

Колькі часу спатрэбіцца для стварэння беларускай нацыянальнай школы? Гэта будзе залежаць ад таго, як паставяцца да ідэі ўрад рэспублікі, яе законодаўчыя органы і грамадскасць.

Мікола ЯЛЕНСкі,
кандыдат педагагічных навук;
Лідзія СЯМЕШКА,
кандыдат філалагічных навук,
члены часовага навукова-даследчага
калектыву «Нацыянальная школа
Беларусі».

Сказаць, што рыхтаваўся да гэтай сустрэчы на працягу года — амаль нічога не сказаць. І вось, калі пытанні набылі пэўны лад, я рашаюся...

Аб тым, што лёс падаруе мне не толькі сустрэчу, але і цэлыя тры дзенькі з Васілём Уладзіміравічам Быкавым, марыць не марыць. Адзін з гэтых дзялогаў — асноўны — вёўся, калі можна так сказаць, завочна, на паперы. Письменнік, Мастак разважаў над пытаннімі журналіста, які шукае вычарпальнай зразумеласці ў сваім часе. Два другія дзялогі сталіся пачаткам і завяршэннем таго, галоўнага. Вяліся яны ў рабочым кабінцеце пісьменніка. Хаця тэма асноўнай гутаркі была наймысна зададзена непалітычна: «Духоўны крызіс грамадства і яго пераадолен-

не», — мы пачалі і скончылі палітыкай...

На маё нясмелае запытанне пра творчыя пахуты Васіль Уладзіміравіч не без скрушнасці адказаў: «Сама я вострая пакута цяпер — палітычная, і творчасць тут адмыслова — публіцыстычная, чым у асноўным і займаюся. Гэта, безумоўна, не літаратура. Хаця палітыка і літаратура моцна звязаны. Што датычыць беларускай культуры і літаратуры апошніх дзесяцігоддзяў, дык палітыка ў іх была вызначальнай...» І стала зразумелым, што палітычная творчасць — сённяшня планіда Мастака, выклік часу, які вымагае творчай ахвяры дзеля «разводу» палітыкі і літаратуры, вызвалення Таленту ад апякунства Уладзіміра...

Юрась ЗАЛОСКА.

ПУЦЯВІНЫ АДРАДЖЭННЯ

ПОШУКІ АДТЫМІСТЫЧНАГА ЗЫХОДУ

Тры дзялогі з Васілём БЫКАВЫМ

ДЫЯЛОГ ПЕРШЫ.

Менталітэт грамадства і лёс дэмакратыі. Выратавальнасць радыкалізму.

Ю. ЗАЛОСКА. Васіль Уладзіміравіч, апошнія гады вы вельмі многа і востра выступаеце з палітычнай публіцыстыкай, пастаянна выказваеце свае ацэнкі палітычных падзей. Неаднаразова ў вас гучала думка наконт таго, што наш народ яшчэ НЕДАСТАТКОВА палітызаваны. Гучыць «у ліку» агульнажурналісцкаму штампу, што, маўляў, наша грамадства надзвычай спалітызаванае і замучылася ад гэтага. У якім сэнсе, па-вашаму, грамадства яшчэ НЕДАПАЛІТЫЗАВАНОЕ і якой, адпаведна, палітычнасці нам бракуе?

В. Быкаў. Сучасны стан нашага беларускага грамадства дае падставы гаварыць пра яго як пра грамадства апалітычнае.

Калі б яно было ў дастатковай меры палітызаванае і ўсведмляла ўласную ролю ў гісторыі Беларусі, дык у нас не мелі б месца такія прыкрыя з'явы, якіх не бывае ў нармальна палітызаваным грамадстве. А менавіта: у парламенце не было б столькі вакантных дэпутатскіх месцаў, значныя палітычныя падзеі рэсцэнваліся б адэкватна і не блыталіся з другараднымі (параўнайце рэакцыю насельніцтва на абвясчэнне суверэнітэту рэспублікі і аднаразовае падвышэнне кошту заводскага харчавання), не было б негатывных адносін да сваёй нацыянальнай мовы і культуры.

Палітызаванае грамадства не паставіла б паўтасячы аднолькавых помнікаў чужому правадыру і без дыскусій зразумела б, чаму цяпер іх трэба прыбраць. Урэшце, палітызаванае грамадства інакш бы паставілася да саміх выбараў у парламент, калі ў яго прайшло болей за 80 працэнтаў камуністаў-наменклатуршчыкаў. Пасля ўсяго перажытага за семдзесят гадоў палітызаванае грамадства абрала б дэмакратычных дэпутатаў, якіх сярод палітызаваных людзей павінна быць процьма. Праўда, у тым, што здарылася інакш, мабыць, найбольшая «заслуга» выбарчых камісій. Але як тады тое магло дэпусціць палітызаванае грамадства? А нават і дэпусцішы, чаму не аспратэствала вынікі выбараў?

«А што ад таго — пабольшае каўбасы?» — вось вынік тае палітызацыі наадварот, якая і цяпер дае самыя шырокія магчымасці для маніпуляцыі народнаю воляю ўсім, хто намерсе,—

ад камуністаў да дэмакратаў, якіх, зрэшты, шырокія масы проста не навучыліся адрозніваць між сабой. Не, такое грамадства з'яўляецца класічным прыкладам апалітычнасці.

Ю. З. Апошнім часам, здаецца, наша грамадства, не паспеўшы зрабіцца праўдзіва палітызаваным, ужо пазбаўляецца ілюзій наконт хуткага ўсталявання справядлівай і гуманнай улады. Прыход дэмакратыі зацягнуўся, чытуючы класіка, усур'ёз і надоўга...

В. Б. Безумоўна, і пры ўсталяванні дэмакратыі могуць узнікнуць розныя суадносіны палітычных сілаў, і магчымы супярэчнасці... Але, апроч дэмакратыі іншага ладу, які б у найбольшай ступені адпавядаў інтарэсам гармоніі паміж грамадзянінам і дзяржавай, няма.

Ю. З. Але часавы чынік... Ці не былі перабольшанымі спадзяванні (яшчэ год таму) на хуткае, імгненнае ўсталяванне дэмакратычнага ладу пасля адыходу старой, таталітарнай сістэмы? Вопыт заходніх краін сведчыць, што дэмакратыя там будавалася стагоддзямі. Выглядае, што грамадства і тыя ж дэмакратычныя сілы досыць фаталістычна ацэньвалі свае магчымасці наконт хуткасці дэмакратызацыі, Цуду не адбылося, і цяпер шмат хто з дэмакратаў расчараваны. Відаць, надыходзіць пераломны момант, калі трэба прымірыцца з тым, што яшчэ не хутка ўсталяецца дасканалая ўладавая структура?

В. Б. Правільна. Гэтая эйфарыя была, канешне, фальшывай, неабгрунтаванай. Справа ў тым, што камуністычны лад і камуністычная па сутнасці псіхалогія панавалі ў нас ледзь не стагоддзі, у яе атмасферы выхаваліся пэўны менталітэт грамадства. Зліквідаваць, зжыць гэты менталітэт за некалькі гадоў проста немагчыма.

Я неаднойчы пісаў, што для таго павінна адбыцца змена пакаленняў. Мы бачым, што пабудова дэмакратычнага грамадства, апроч іншага, моцна ўпіраецца ў псіхалогію. Нават нашы дэмакраты (несумненна, лепшыя сярод нас людзі, і людзі разумныя), якія хочучы быць іменна дэмакратамі, але... яны такімі быць НЕ МОГУЦЬ. Яны суб'ектыўна не могуць быць такімі. Хоць бы таму, што цяжка зжыць не толькі камуністычную ментальнасць, але, апроч таго, і тое імперскае, нацыяналістычнае мысленне. Якое ён спадарожнічае. Мы бачым, як расійская дэмакратыя, якая, можа, найбольш вызвалілася ад камунізму, цяпер апынулася пад уладай імперскай ментальнасці. Нядаўна мы сталі сведкамі, як адзін палітык высокага рангу заявіў па тэлебачанню на ўвесь свет, што калі дзядзецца выбіраць між арміяй і Садруж-

насцю, дык ён выбірае армію. Гэта значыць, што можна ўжо гаварыць нават пра мілітарызацыю мыслення, і мыслення не аднаго чалавека, а вялікай часткі людзей (у тым ліку і дэмакратычна настроеных палітыкаў) Расійскай дзяржавы.

Застаецца традыцыйны шавінізм рускай нацыі, застаецца не зусім «сімпатычны» нацыяналізм іншых нацый. Каб пазбавіцца ўсяго гэтага, мусіць, патрэбен час.

Ю. З. Ці магчыма нейкая грамадская ідэалогія, адпаведная гэтай пераходнаму часу, якая паспрыяла перайсці да больш гібкай ментальнасці?

В. Б. Думаю, што не, не магчыма, бо гэта досыць няпэўны, зменлівы пераходны перыяд, працэс, у якім узаемадзейнічаюць розныя фактары. Але ўсё-такі гэта рух у напрамку дэмакратызацыі. І ён увогуле ідзе, толькі ідзе марудна, з рознымі эксцэсамі. Іншага выйсця няма. Могуць быць і рэцыдывы мінулага, узнікненне ў выніку пучкаў дыктатарскіх рэжымаў — гэта абсалютна магчыма. Толькі будучыні за імі няма, таму што яны не здольны забяспечыць гістарычны прагрэс, і рана ці позна самы жорсткі і ўсеўладны дыктатарскі рэжым рухне.

Рухне зусім не таму, што яго скінуць нейкія рэвалюцыйныя сілы, а па той прычыне, што матэрыяльна ён будзе пазбаўлены магчымасцей для развіцця. У нас так ужо атрымалася: Гарбачоў і кампартыя пачалі перабудову не таму, што пераканаліся ў перавагах капіталістычнай эканомікі, а таму, што наш «сацыялістычны» метада гаспадарання зжыў сябе, і мы сталі банкрутамі ў саборніцтве з Захадам. Гэтым жа скончыць кожны новы Франк, Піначэт ці Салазар.

Ю. З. Цяпер, калі дэмакратыя дамаглася разбурання аднапартыйнай сістэмы, дэмантаж Саюза, ці не варта было б ім утаймаваць энергію разлому, разбурання трохі «паправаць»?

В. Б. Абсалютна з гэтым не згодны, таму што не бачу ніякай «дэмакратычнай прызмернасці» ў правядзенні рэформ. Дый хіба яны ў нас ажыццяўляюцца? Па сутнасці, мы знаходзімся ў стане стагнацыі, і далейшы рух па інерцыі прывядзе да пагібелі. Таму патрэбны якраз большы радыкалізм палітычных сіл. Зрэшты, новаўтвораныя палітычныя партыі амаль не ўплываюць на палітычнае развіццё грамадства, і калі нешта тут робіцца, дык робіцца парламенцкай апазіцыяй БНФ. Дык як жа можна лічыць, што «дэмакратычны радыка-

лізм» варта зменшыць? У такім выпадку камуністычная стагнацыя здоўжыцца на невядомы тэрмін.

Наша грамадства, паўтару, не адносіцца да прызмерна палітызаванага, яно застаецца апалітычным, бо ніякім чынам не ўплывае на палітыку. Дзейсны палітычны рух робіцца высілкамі досыць вузкага кола людзей, найперш — апазіцыяй у Вярхоўным Саўеце. Калі і яна зменшыць актыўнасць, дык увогуле не будзе ніякай палітычнай перспектывы. Да таго ж камуністычная партыя апошнім часам актыўна рэанімуецца. Вунь таварыш Чыкін неаднаразова запрашае былых камуністаў ізноў брацца на ўлік, падае адрасы, абвясчае вынікі «ажыўлення мерцвяка», маўляў, столькі прыйшло навукоўцаў і літаратараў (яму і на тэлеэкране ветліва прадастаўляецца месца). У такіх умовах ці варта, ці разумна адмаўляцца ад радыкалізму? Яго (радыкалізм) якраз і можа перахапіць кампартыя...

Ю. З. Але ці разумеее грамадства выратавальнасць радыкалізму?

В. Б. Мне згадваюцца словы Л. Талстога наконт таго, што каб пераправіцца праз раку ў прызначанае месца, трэба браць куды вышэй па цячэнні, бо калі прыцэляцца на тое ж месца, куды трэба патрапіць, — цячэнне знясе ніжэй... Пры пасіўнасці і апалітычнасці грамадства больш перспектыўна, відаць, ставіць задачы больш маштабныя, чым тое дазваляюць выканаць сённяшня магчымасці. Трэба, каб грамадства прызычаліся да высокага мэт. Пягладзіце, некалькі гадоў таму БНФ ставіў, здавалася б, зусім нерэальнае, неверагоднае пытанне аб прызнанні нацыянальнай сімволікі. Тады гэта гучала нязвычайна, шмат хто і сярод інтэлігенцыі лічыў, што й не варта гэтае пытанне ўздымаць... А сёння — бачыце: «кромольны» сцяг лунае над Вярхоўным Саўетам. Гэтаксама і з заваёвай суверэнітэту. Яшчэ за некалькі месяцаў да прыняцця Дэкларацыі сама ідэя ўспрымалася як лозунг, «фраза». Аднак жа і гэтая ідэя ператваралася на нашых вачах у рэальнасць. І так, трэба меркаваць, будзе ва ўсім, што тычыць палітычнага працэсу. Калі ж чакаць «спеласці» грамадства, дык мы асуджаны таптацца на месцы.

Ю. З. Ці ж ёсць у вас, Васіль Уладзіміравіч, спадзяванка на ўсебеларускі рэфэрэндум, які з вядомымі мэтамі ладзіць БНФ?

В. Б. Да рэфэрэндуму трэба прайсці доўгу дарогу. Па-першае, сабраць 350 тысяч подлі-

саў, што ў нашых умовах зрабіць даволі складана. Па-другое, правядзенне рэфэрэндуму мусіць узаконваць Вярхоўны Саўет, які наўрад ці пойдзе на такі згубны для сябе крок... Думаю, што ўсё будзе залежаць ад таго самага радыкалізму, на конт патрэбы якога ў вас узніклі сумненні.

ДЫЯЛОГ ДРУГІ.

Духоўны крызіс: драма страчаных пакаленняў.

Ю. ЗАЛОСКА. У адным з нашых лімаўскіх артыкулаў часоў перабудовы (1989 г.), які ў снарочаным варыянце быў надрукаваны ў «Правде», вы вельмі ўжо песімістычна ацэньваеце жыццё старэйшых пакаленняў савецкіх людзей: жыццё, патрачанае без сэнсу, упустую, бізматна... Калі б такі прысуд вашаму пакаленню выказаў мой равеснік...

Але ж жыццё без маты ўвогуле не можа быць, чалавек заўсёды шукае суладдзя са сваім часам... Здаецца, што дзесьці пад ультрасавецкай ідэалогіяй тым не менш існавала і пранікнёна-гуманістычная — выратавальная — духоўная плынь. Глядзіш сёння на старыя, павяненныя фатаграфіі і дзівішся — асабліва на фота 60-х гадоў — прасветленасці, адухоўленасці твараў чалавечых, цёплым усмешкам. У 70-я, прынамсі, такога лірызму менш. Але ўсе роўна... Можна, не так усё адназначна, не так усё змрочна ў нашай духоўнай гісторыі і не усё так безнадзейна сёння?

В. Быкаў. Жыццё ўсіх пакаленняў нашай няшчаснай краіны вельмі ж незаўздроснае, у тым ліку і таго пакалення, да каторага належыць ваш суразмоўнік.

Але ўся справа, мусіць, у адносінах да тае незаўздроснасці: адны яе саромеюцца, другія ёй ганарыцца. Адны імкнуцца асэнсаваць сваё мінулае, каб здабыць з яго нейкі, хай сабе маральны, урок, іншыя — каб здабыць якую выгоду. У нас ідзе барацьба за прывілеі, па сутнасці — за кавалак смярдзючай каўбасы, якую не ядуць сабакі. І тут цікава тое, што некаторых абурала не сама сутнасць тае паскуднае барацьбы, а яе пэўны вынік. Звычайна ў такіх выпадках навучыліся гаварыць так, кепска, подла, па-свалачному жылі, але ж верылі шчыра! Быў энтузіязм. («Мы не глядзелі, што мы елі — такі вялікі быў удзям!»). Саджалі, калектывізавалі, будавалі. І высілялі. І даносілі. І супрацоўнічалі... Але, мне здаецца, што чалавек з нармальнай, не пашкоджанай псіхікай у такім выпадку лепш прамаўчыць, каб не дэманстраваць не толькі відавочную амаральнасць свайго жыцця, але і сваё дрымучае глупства.

Так, сапраўды не ўсё так адназначна ў нашай гісторыі ды і псіхалогіі таксама. Пакаленні людзей, якія за шмат гадоў прызычаліся існаваць у дагары нагамі перакуленым свеце, па той бок славытага люстэрка і на старасці год не здольны зразумець сваё трагеды, — гэтыя пакаленні страчаны для нацыі, таксама, як і для чалавечай гісторыі.

Ю. З. Але, здаецца, з падзеннем імперыі паруйнуўся пэўны ЛАД жыцця — хай і саветызаваны, імперска-імфалітызаваны, прамачмыстычны — але ж усё-такі ЛАД, са сваёй гармоніяй і нават спецыфічнай эстэтыкай, пэўнай маральнай кансерватыўнасцю. І вось зараз гэты лад — парушаны, а разам з ім парушаны не толькі палітычныя інстытуты і дзяржаўнасць, але — у маральным плане — пачуццё і лёсы мільянаў людзей: для якіх жыццёвае існаванне было тоесным гэтай ладу. Вам не бачыцца тут выпяняння агульнай, мо самай трывожнай для нашых суайчыннікаў псіхілагічнай праблемы?

В. Б. Розныя бываюць «лады» і «парадкі». Самы ўзорны быў, мабыць, славыты нямецкі «ордунг», нацысцкі «новы парадок» у Еўропе. Камуністычны парадок таксама на шмат пасягаў (калі не на ўсё), толькі ўсяго не даможа — мабыць, не тыя былі выканаўцы. Усё ж, не зважаючы на бясконцае сістэмнае «натасківанне» (у гуртках, універсітэтах, ВПШ, акадэміях), кадры пакрысе гублялі рэвалюцыйную ленынскую апантанасць і памалу, але няўхільна перараджаліся ў звычайных бессаромных хапугаў — кабінетаў, чорных аўтамабіляў, дачы... Натуральна, цяпер, калі мяняецца (Працяг на стар. 6—7. 11).

Пошукі аптымістычнага зыходу

(Пачаток на стар. 5).

сацыяльны характар грамадства, узнікае бязладдзе, парушыліся і лёсы людзей. На апошні мітынг у Маскве выйшла каля 50 тысяч гэтых парушаных лёсаў: скарочаных апаратчыкаў, звольненых міністэрскіх чыноў, беспрацоўных (часова, аднак) сексотаў, велізарная армія сталічнай абслугі — парылшчыкаў з урадавых саўнаў, горнічных, шафэраў, ахоўнікаў... Вядома, ім трудна, няўтульна, нязвыкла. Але іх можна суцэшыць: усё тое часова. Новыя нацыянальна-бюракратычныя структуры, якія цяпер скрозь бурна ствараюцца, нікога не пакінуць забытым, усіх падбяруць у сваю шырокую арбіту, як яны ўжо падобралі з Лубянікі ўсіх яе ранейшых насельнікаў. Гэта яны кажу з упэўненасцю, бо, відаць, новыя задачы немагчыма вырашыць без старых «выпрабаваных» кадраў. (Зрэшты, пра тое сведчыць і свежы вопыт нашых нацыянальных улад, надта ж пэблжлівых да сваіх «былых», нават калі яны і гэкачэпісты. Хаця даўно вядома, што «падпэцканыя» будучы служыць больш верна, чым «чысценькія» — за аднаго бітага сем нябытых даюць).

Ю. З. Пры пераменах заўсёды важна. ШТО ідзе на змену ўчарашняй гармоніі. Таталітарызм як лад жыцця гіне, затухае ў часе (не ўлічваючы рэлігійных праў). Здаецца, мы ведаем, што на змену ідзе дэмакратыя. Але ж выглядае, што гэта такі ж фантом, якім раней быў камунізм. Калі свечасова пазбавіцца «дэмакратычнай» заданасці ва ўспрыманні падзей, дык можна ўбачыць, што зараз адбываецца сапраўдная агрэсія, скажам па-руску, «безобразно». Кіно зараз у нас — панамерыканскае (наскрозь насычанае псіхалагічным тлумам), літаратура — намерсаваная, трылерна-сенсуальная, мастацкая культура — нацыянальная толькі намінальна, існуючая дзеля паказу, а не спажывання. Такім чынам, новы духоўна-інфармацыйны паток ТАКСАМА адчуваецца ад нармальнага псіхалогіі і «здаравага сэнсу». А самае галоўнае — ад простага народа (маю на ўвазе найперш ёўскаў). Што гэта, як не агрэсія «безобразно», накіраваная не на стварэнне, а — на разбурэнне?

Вам не здаецца, што пад ідэалогія дэмакратызацыі краіны духоўная сфера нашага грамадства пачала яшчэ больш актыўна развівацца да самаразбурэння, да канчатковага знішчэння не знішчанага цалкам савецкім ладам традыцыйнай маралі, і ў гэтым — больш жалівая трагедыя, чым маральны распад часоў застою?

В. Б. Перш чым жахацца ад тае перамены, мне думаецца, наблага паглядзець, як гэта выглядае ў іншых краінах. У тых, дзе прагрэс пачаўся раней, чым у нас, зайшоў далей і ў якіх мы цяпер просім хлеба, каб накарміць народ.

Гэта толькі расейскія нацыяналі-патрыёты лічаць, што матушчы-Расейі накіраваны іншы, адметны ад астатняга чалавецтва гістарычны шлях, што ўсё ў яе жыцці і гісторыі павінна быць інакш, чым у іншых народаў, але наўрад ці гэта так на самой справе. Кожны народ пры нармальным (без гістарычнай паталогіі) развіцці праходзіць пэўны, аб'ектыўна азначаны гісторыяй шлях, пераскочыць асобныя звонкі якога нікому не дадзена. Нельга з феадалізму адразу сягнуць у сацыялізм, з эканамічнага прымітыву Верхняй Волты інтэгравацца ў высокаразвіты Еўрапейскі эканамічны саюз, ад балшывіцкага лікбезу ўзвысіцца да сучаснай еўрапейскай культуры. Музіць, спярша трэба назапасіць эканамічны, культурны, маральны капітал. Наша дэмакратыя з'яўляецца дэмакратыяй пачатковай, а наша знявечаная балшывізмам, дэнацыяналізаваная культура, вядома ж, яшчэ не валодае патрэбным імунітэтам да горшых праў так званай масавай культуры Захаду. Відаць, і нам трэба прайсці

нейкі абавязковы гістарычны прамежак, каб выпрацаваць высокія ўзоры культуры, а галоўнае — прывіць грамадству густ і патрэбу ў высокім. (Хоць, зрэшты, узоры высокай культуры, як і высокі густ — больш прывіля эліты, масы ж заўжды задалняліся культурай ніжэйшага гатунку. Так ва ўсім свеце, мабыць, так будзе і ў нас).

Шмат што ў гэтым сэнсе будзе залежаць ад духоўнае патэнцыі нацыі, якой (патэнцыі) у беларусі ўсё ж даволі незапашана за стагоддзі, зберажона ў геннай памяці, не выдаткавана ў суровым жыцці і цярдліва чакае свае магчымасці для выяўлення. І тое суцэшае.

Ю. З. Але грамадства ўжо сёння адчувае патрэбу маральнага апірышча, бо маральнае раўнавага патрэбна ў любых палітычных варунках. Ці здольна, на вашу думку, стаць такім апірышчам хрысціянства?

В. Б. Хрысціянства, безумоўна, магутная сіла. Але ў дачыненні да сучаснага моманту я баюся, што атэістычны перыяд нашай гісторыі падзейнічаў самым разбуральным чынам. За той час, калі грамадства жыло ў атэістычнай атмасферы, яно выпрацавала ў сабе ўнутраную здольнасць існаваць без хрысціянства, абходзіцца атэізмам. Гэта вялікае няшчасце, я пра гэта кажу даўно, калі супраць мяне выступалі розныя атэісты... Але сёння, я баюся, што гэты цяжкі ўжо пайшоў, і наўрад ці магчыма такое становішча, пры якім рэлігія зноў зойме ў нашым грамадстве тое месца, якое яна займала да 1917 года. Відаць, гэты цяжкі ўжо не вернецца.

Мы, аднак, бачым, што заходняе грамадства, якое ніколі не было атэістычным, у якім хрысціянская рэлігія існавала ў нармальным умовах, сёння не надта каб захаплялася хрысціянствам. Так, яго там прызнаюць, нават шануюць, але тым не менш ахаладжэнне да хрысціянства назіраецца ва ўсім цывілізаваным свеце.

Варта таксама заўважыць, што за час панавання камунізму даволі значна скампраметавала сябе Руская Праваслаўная Царква. Цяпер шмат пішуць пра яе сувязі з карнымі органамі і спецслужбамі, і гэта таксама не садзейнічае рэанімацыі хрысціянства.

Ю. З. Але духоўнае «пастыры» ў грамадстве ўвесь час знаходзіцца... Старой сістэме слугавала вялікая частка інтэлігенцыі, у тым ліку і пісьменнікі. Так, гэта былі «камунізаваныя» людзі, паслугачы Яе Вялікасці Улады. Але, здаецца, яны былі арганічнай часткай народа, вядомымі з яго. Між народам і інтэлігенцыяй у гэтым сэнсе існавала лучнасць. З адыходам рэжыму адышла «ў цен» і савецка-фундаменталістычная інтэлігенцыя. Тым часам дамінаючы набывае плынь учарашніх дысідэнтаў, апазіцыі, якая раней СУПРАЦЬПАСТАЎЛЯЛА сябе дзяржаве, а зараз, па сутнасці, супрацьпастаўляе сябе ўсяму астатняму паспальству (бо мільёны людзей, па-іхняму, жывуць няправільна, а вось некалькі соцень «ліберальствующих» інтэлігентаў — правільна). Праз расейскае тэлебачанне не горш за партыйных сакратароў нас выходзяць прыезджыя з-за мяжы эмігранты, якія, аказваецца, лепш разбіраюцца ў праблемах краіны.

Вас не бянтэжыць, што ў грамадстве з'явіліся такія новыя «пастыры» і «лекары»?

В. Б. Паміж камунізаванай інтэлігенцыяй і занятым народам ніколі не было і не магло быць ніякай лучнасці.

Народ заўжды жыў клопатам пра сваё зямное, галоднае, турботнае, нярэдка страхавітае жыццё, камуністы-інтэлігенты верай і праўдай служылі вар'яцкім інтарэсам усемагутнае партыі. Зрэшты, ці магло быць інакш, калі ад тае іх стараннасці на ўсё 100 працэнтаў залежала іх кар'ера, дабрабыт, побыт — ад пыжыкавых шапак да дэпутатскіх чыноў і акадэмічных званняў. Яна і цяпер прадаўжае жыць на той, запашаны ад кампартыі капітал, іншага ў яе проста няма. І наўрад ці будзе. Зарабіць у рынкавай эканоміцы яна не ўмее, а прасіць

няма ў каго — палац былога ЦК цяпер займаюць новыя людзі. Застаецца, праўда, нямала СП (сумесных прадпрыемстваў), многія з якіх расквашуць на фінансавых дражджах былой КПБ) ды яшчэ стары бессмяротны ВПК, які да тла паніжчыў савецкую эканоміку, разбурыў краіну, затое колькіх накарміў, аблашчыў ды забяспечыў кар'ерай.

Камунізаваная інтэлігенцыя, бадай, самы канфармаваны клас нашага грамадства. З ёю атрымалася прыкладна тое ж, што здарылася з расейскай інтэлігенцыяй пасля паразу рэвалюцыі 1905 года: яна ўсё жыццё прынарода калялася. Наша калялася болей моўчкі — за «грэх» беларусізацыі дваццатых гадоў (вядома ж, каб уратавацца і выжыць ва ўмовах сталінскага тэрору). Праўда, тое ўратавала не ўсіх, затое паслужыла добрым урокам жаху, якога ёй хопіць, мабыць, аж да канца стагоддзя. Ці не з тае ж прычыны так цяжка ідзе новая «беларусізацыя» з яе плечыўнікамі вынікамі? І ці не таму яна (камунізаваная інтэлігенцыя) такая індэферэнтная да ўсіх сацыяльна-культурных катаклізмаў перабудовы?

А прыезджыя з-за мяжы «лекары»... За мяжой, як і ўсюды, жывуць розныя людзі. У эміграцыі памерлі В. Някрасаў, А. Галіч, жывуць А. Салжаніцын, а таксама новыя «вучыцелі» У. Максімаў, А. Зіноўеў, злюмпенізаваны аўтар знакамітага «Эдзікі». Імкнучца вучыць і прыязджаюць якраз найбольш тых, хто найменш таго варты.

Ю. З. Дарэчы — пра беларускую эміграцыю. На і Міжнародным кангрэсе беларусістаў вы казалі, што зараз менавіта наша эміграцыя можа стаць ашчаднікам нацыянальнай існасці. Ці не перабольшаны спадзяванні на беларускае замежжа?

В. Б. Вядома, беларуская дыяспара таксама розная ў сваіх маральна-палітычных якасцях, але, наколькі я разумею, для нас яна куды даражэйшая за ўсе іншыя дыяспары. Прынамся, яе самыя сумленныя і актыўныя прадстаўнікі, асабліва за акіянам. Усё ж у часы «бязладдзя і бязмоўя» яны захавалі родную мову, рэшткі нацыянальнай культуры, гістарычную памяць, зберагалі хрысціянскую мараль, непадлеглую там балшывізацыі ды расчалеванню і што змаглі, зрабілі для развіцця культуры. (Адзін Данчык чаго варты! А там яшчэ ёсць Шлямак, Кіпель, Запруднік, Шукелойц і іншыя). Нядаўна ў пяты раз на Беларусь прыязджаў айцец А. Надсан з Грузам для нашых чарнобыльскіх небаракаў. І тут, музіць, дарэчы будзе нагадаць, колькі бруду — вулічнага і псеўданавуковага — было ў нядаўні час выліта на сіваю галаву гэтага рупліца са старонак нашых камуністычных выданняў. І зовешта? У імя чаго? Мабыць, таму, што патрэбны былі знешнія ворагі (шмат ворагаў), каб змагаючыся з імі, апраўдаць паразітычнае існаванне антынародных структур КДБ, ВПК, МУС, ГРУ, розных першых аддзелаў і тысяч штатных ды самадзейных сексотаў. А цяпер во — прымаюць з рук святара прывезеныя з-за мяжы лекі і маўчаць. Трываюць! Хіба што, не ўтрымаўшыся, рукамі «сацыяльна блізкіх» намогучца на якое паскудства ў адносінах да аўтамабільа гасця — у сілу балшывіцкай няўрымслівасці ці што? Альбо ў напамінак: не ўсё, маўляў, скончана, ёсць яшчэ сілы...

Ю. З. Важнае, надзённае пытанне — нашыя ўзаемаадносінны з Расіяй. Раней, да канчатковага распаду Савецкага Саюза, вы выступалі за ўзаемадзеянне з дэмакратычнымі сіламі Расіі. Але ж сёння дэмакратычныя сілы Расіі — настолькі аморфнае ўтварэнне, што варта было б уданладніць, ЯКІЯ сілы маюцца на ўвазе. Увогуле трываюць размежаванне ў шытах расейскіх дэмакратаў: як «пачвеніков», так і «западнаў». Пакуль што іх «распры» не перадаліся да нас. Дык мо беларускаму дэмакратычнаму руху лепей не рызыкаваць пераняць чужую ідэалагічную хваробу з ле «-фобіямі» і антысэмітызмам?

В. Б. Дзіўная трансфармацыя расейскай дэмакратыі — самае вялікае маё расчараванне апошняга часу.

Разумеючы нашу залежнасць ад Расейі ва ўсім добрым і кепскім, апошнім часам я неяк дужа моцна паспадыяўся на высокародную мудрасць новых расейскіх дэмакратаў, якія так храбра, амаль безаглядна, кінулі выклік КПСС, КДБ, перамаглі ў пачатку ворагаў Гарбачова. Думалася, іхні адкрыты антыкамунізм стане той сілай, на якой Расея ўедзе ў шчаслівы свет дэмакратыі. На жаль, жыццё паказала, што далейшае развіццё тае дэмакратыі пайшло ў непажаданым кірунку. Перамогшы апырыкую камуністычнасць, яны не знайшлі ў свае сутнасці іншага апірышча, апроч традыцыйнае расейскай імперскасці, амаль метафізічнай захопленасці «единой и неделимой» дзяржаўнасцю.

Зрэшты, хай сабе дзяржаўнасцю, якой нацыі не пажадана імкненне да яе? Але каб не ў шкоду іншым, без зайдрасці, разліку, без ваяўнічага саперніцтва. Мы ж апошнім часам сутыкнуліся і з тым, і з другім, і з трэцім. Асабліва ў дачыненні да Украіны, а, па сутнасці, і да ўсёй Садружнасці, з такой эйфарыяй створанай у Белавежы. Цяпер ужо пэўна, што ў атмасферы няроўнасці і нераўнапраўя не могуць існаваць разам не толькі адзінаццаць розных, а нават тры адносна аднолькавыя славянскія дзяржавы. Абавязкова трэба камусці (вядома, мацнейшай) узяць верх, каб кіраваць (каардынаваць) астатнімі, трымаць узброеныя сілы, ладыць адзіную эканамічную прастору і падахвочваць генералаў да адзінай стратэгічнай прасторы. У той час, як ідзе даволі крылівая кампанія за зварот Крыма Расейі, паволі рыхтуецца новая — наконт прасторавага калідора да Балтыкі (ці не для таго спатрэбілася цяпер і забытая праблема Беларускага памежжа і Прывіленскага краю?). Яшчэ калі пра тое разважваюць бездаказныя публіцысты, дык можна не надта звяртаць увагу, але калі наконт прасторы і межы пачынаюць вшыраць дзяржаўныя асобы, дэпутаты парламента... Як да таго павінны аднесці астатнія дзесяць «суверэнных і незалежных»? Ці не паявіцца ў іх інстынктыўнае памкненне «крать котги» з гэтай мілай Садружнасці? Тым болей, што не адзін Гаўрыла, што ў Полацку, — на Захадзе і на Усходзе існуюць альтэрнатывы тае навастворанай еднасці.

Ю. З. Зусім нядаўна мы лічылі, што дастаткова будзе асаваца сталінізм, і не застаецца «белых плям» у нашай гісторыі, дакладней — у нашым ле разуменні. Аднак, «развянчаўшы» сталінізм, грамадская думка, як сёння сведчыць прэса, пайшла далей... Усё часцей навола ўздымаецца тэма Вялікай Айчынай вайны. Разумею не гэтай вайны, бадай, найдаўжэй заставалася дастаткова адзначэння. Цяпер жа гучаць выказванні, што не ўсё так адзначана і ў гісторыі партызанскага руху, і ў дзейнасці мясцовай адміністрацыі, сфармаванай пры немцах пад нацыянальнымі лозунгамі, і інш. Ці можна прагназаваць развіццё «тэмы вайны» да радыкальнай, ці не палярнай змены ацэнак?

В. Б. Мабыць, сапраўды не ўсё так адзначана. Асабліва тое, што датычыць вайны.

Найперш маральны яе бок у параўнанні з новай вайной, Афганскай. Ужо на першы пагляд кідаюцца ў вочы дзівосныя аналогіі і антытэзы, дыялектычная зменлівасць ці адноснасць, здавалася б, абсалютна безадносных ісцін. Тое, што мы прывычаліся лічыць злом, рабілася добром, і наадварот. Звычайна для нас партызаны ніколі не губляючы свае традыцыйнае існасці, ператварыліся ў чужой краіне ў загадкавыя ненавісныя душману, а ненавісныя, узброеныя да зубоў карнікі — у «наших славных парней, чэстна исполняющих свой интернациональный долг». У гэтым сэнсе, мабыць, было б цікава сутыкнуць разам якога-небудзь

старага бацьку, Беларускага партызана, і яго маладога сына-«афганца» — мабыць, цікавая атрымалася б размова.

Зразумела, што ў мінулай вялікай вайне засталася шмат белых плямаў, якія тояць розныя ацэнкі. Але ва ўмовах таталітарызму высветліць усё іх не было магчымасці. І не толькі з прычыны жорсткай цензуры і празмерна абачлівай рэдактуры, а і ў сілу абмежаванасці нашага светапогляду. Менавіта, той светапогляд абавязваў да пэўнай «кананізацыі» тэмы, пераступіць праз якую, мабыць, не было дадзена нашым пакаленням. Пэўна, тое зрабіць мастакі наступнага веку. Дай Бог ім таго, што не дадзена нам.

Ю. З. Нас чакаюць чарговыя выпрабаванні. Але здаецца, наш народ ужо нічым нельга перамагчы — пасля крывавай гісторыі, пасля апошняй вайны, пасля Чарнобыля. Народ жыве. Традыцыйна лічыцца, што самы трывалы імунітэт на выжыванне — у ўзрэйскага народа. Але па сутнасці МЫ ёсць тая нацыя, якая, жывучы на сваёй зямлі ў янасці чужых, у янасці пакутнікаў, знайшла сабе апірышча не на грунце і не ў вандраваннях - перасоўваннях, а... у безадноснасці нацыянальнага існавання. Мы здолелі захаваць беларускасць «саму па сабе».

Усё часцей паўтараецца думка, што беларусы паступова ператварацца ў звышнацыю, якая пераўзыходзіць іншыя па трываласці. Хацелася б, каб вы паразважалі на гэты конт...

В. Б. Во і ў вас пачулася тое, пра што я толькі сказаў: аптымізм фіналу, абавязковы спадзяванак у заключэнне, хэпі энд — якраз па канонах сацрэалізму ды і сучаснай маскультуры таксама... Не сумняваючыся ў вашым сцвярдзенні, я тым не менш не адчуваю і вялікай упэўненасці. Верагоднасць выжывання Беларускай нацыі ў сучасных умовах вельмі праблематычная. Паявіўся некаторы шанец, але ўсё яшчэ даволі хліпка: д'ябальскі баланс добра і зла захоўваецца. Дэкларавалі суверэннітэт, але абваліўся згубны эканамічны крызіс, з'явілася легітымнасць дзяржаўнай улады, ды здарыўся Чарнобыль...

Яшчэ нядаўна некаторым моўным рупліўцам (асабліва з ліку «свядомых» камуністаў) здавалася, што варта падахвочыць наменклатуру загаварыць па-беларуску, як на ёй загаворыць усё і перш за ўсё партыя. Тады ўсе намаганні ішлі на тое, каб дастукацца да сэрца партыйных сакратароў, але то былі марныя намаганні. Вядома, што камуністы — людзі цвёрдага гарту, яны ўрэшце ахваравалі самай партыяй, але не змусілі загаварыць на мове беларусай і тое ж завяшчалі сваім спадкаемцам — нацыяналістам камуністам усіх адценняў і рангаў. Цяпер жа відавочна, што і моўная праблема ўпіраецца ў самую галоўную праблему — дзяржаўны суверэннітэт. Будзе незалежнай Беларусь — будзе ўсё, у тым ліку і беларуская мова і культура. Не будзе незалежнасці — хутка не будзе нічога. Ужо, здаецца, гісторыя нас у тым даволі пераканала...

ДЫЯЛОГ ТРЭЦІ.

Танная

незалежнасць

яшчэ не свабода.

Ю. З. Можна пачуць (і з вуснаў — прафесароў-демографоў) сцвярдзенні таго зместу, што, маўляў, тэорыя, канцэпцыя Адраджэння так дасюль і не распрацавана, таму ў рэспубліцы не праводзіцца прадуманай нацыянальнай палітыкі...

В. Б. Афіцыйныя ўлады сапраўды такой канцэпцыі, праграмы Адраджэння не маюць, калі наогул якую маюць... Але даўно распрацаваныя адраджэнскія праграмы ёсць у Беларускага народнага фронту. Іншая справа, што яны не надрукаваныя і не распрацаваныя як след. Калі ж ім надаць легітымнасць, і грамадства даведаецца пра іх змест і стане кіравацца імі ў жыцці, дык такіх меркаванняў, пра якія вы заўважылі, не з'явіцца. Пакуль жа такое немагчыма, бо нашыя вярхоўныя ўлады аддаюць перавагу цяжэнню ў хвалюх... Маўчанне друку не

«ВЫЙДЕМ РАЗАМ ДА РАБОТЫ»

Факсімільнае выданне «Нашай Доля»

значыць, што адраджэнскіх праграм няма.

Ю. З. Выглядае на тое, што ў параўнанні з Летувой, Украінай у нас адсутнічае такі феномен, чынінік, як уласная палітыка...

В. Б. Тое, што ў нас няма ўласнай палітыкі, — самая прыкрая рэч. І тут мы ізноў вяртаемся да думкі, што нацыянальная ідэя павінна асправажваць масавую свядомасць. Масавая свядомасць і ідэя, за якія варта змагацца, — не адно і тое ж. Масавая свядомасць заўсёды адстае ад іх, і яе можа актывізаваць менавіта нацыянальна-дэмакратычны рух.

Ю. З. Але хвалюе надыходзячая змена пакаленняў у адраджэнскім руху. На змену сённяшнім ідэалагам і палітыкам адраджэння, здаецца, няма каму прыйсці бо генерацыя 60—70-х гадоў у значнай ступені пазбаўлена нацыянальнай свядомасці, і прыход новага пакалення можа адыграць раковую ролю ў далейшым развіцці нацыянальнага руху...

В. Б. Правільна. Ю. З. ...І таму, мне здаецца, каб нечага дабіцца ў пасоўванні нацыянальнай ідэі, непазбежны перагіб у сэнсе «нацыяналізму» (беларускага). Што, натуральна, выклікае (і ўжо выклікае) заклікі з боку «кампартыі» дэмакратыі — на гэтым прававой дыскрымінацыі іншых народнасцей, якія жывуць у Рэспубліцы...

В. Б. Гэта, відаць, непазбежна, таму што кожны аслаблены рух часта звартаецца да радыкалізму, прычым да такога радыкалізму, які быў бы непатрэбны, калі б сам рух меў значную сілу. У гэтай сувязі можна яшчэ пачуць сумненні наконт сумяшчэння нацыяналізму з дэмакратыяй.

Трэба праясніць гэтыя два тэрміны, бо ёсць розны «нацыяналізм», гэтаксама, як і розная дэмакратыя. Я разумю гэтую рознасць у м е р ы таго і другога. Яшчэ Ленін парознама ацэньваў «нацыяналізм» вялікай нацыі і малой, апраўдваючы нацыянальны рух апошняй. І гэта правільна, бо «нацыяналізм» вялікай нацыі непазбежна перараджаецца ў шавінізм і імперыялізм, а нацыяналізм малой нацыі, які б ён ні быў, нават самы жорсткі і «несімпатэчны», — ён накіраваны перш за ўсё на выжыванне сваёй нацыі сярод іншых.

Адноснае і паняццё дэмакратычнасці. Камуністы лічаць, напрыклад, што ў часы таталітарнага існавання ў нас была дэмакратыя, а цяпер яе няма. Паняццё распыліваецца...

Калі паглядзець на гісторыю Еўропы, дык мы ўбачым, што ў пэўныя гістарычныя варункі «нармальны» нацыяналізм выдатна спалучаецца з нармальнай дэмакратыяй. Дзяржаўнасць краін Заходняй Еўропы так ці інакш заснавана на нацыянальнай ідэі, апроч хіба што Швейцарыі. Астатнія дзяржавы арганізаваны паводле свайго этнічнага раскладу, і іх нацыяналізм ажыццяўляецца ў разумнай меры, не пасягаючы на інтарэсы іншых нацый, гарманічна забяспечваючы правы кожнай асобы. Чаму Беларусь, з'яўляючыся еўрапейскай дзяржавай, не можа пабудаваць свай лад?

Што датычыць Беларусі, дык тут да «нацыяналістычнай прамернасці» яшчэ вельмі далёка... Хаця апазіцыя нацыянальнаму руху ў нас не такая актыўная, як, скажам, у Прыбалтыцы, дзе так званая «рускамоўнага» насельніцтва амаль палавіна. У нас жа яго каля 20 працэнтаў ад агульнай колькасці жыхароў рэспублікі, а гэта не так і многа. І пры ўсім гэтым Беларусь усё-такі ідзе за іншымі нацыямі, перш за ўсё — за прыбалтамі. Гэты «хвасцізм», натуральна, выклікае шмат нараканняў, незадаволенасці з боку радыкалаў, але ён дае і пэўны перавагі, бо мы карыстаемся вопытам першапраходцаў, асноўную рызыку яны бяруць на сябе.

Ю. З. Наша тутэйшая рэчаіснасць паказвае, што апазіцыя «рускамоўнага» насельніцтва адраджэнню досыць адчувальная і ўпартая...

В. Б. І ў рэспубліках Балтыі, калі яны яшчэ ўваходзілі ў Саветскі Саюз, выступленне антынацыянальных сіл было жорсткім, вялася лютая барацьба. Але... гэтая барацьба з цягам часу зменшылася. Для мяне,

напрыклад, было вялікай нечаканасцю, што па выніках усёагульнага галасавання ў Літве каля 80 працэнтаў рускамоўнага насельніцтва выказалася за суверэннасць рэспублікі.

Думаецца, што гэтак жа будзе развівацца сітуацыя і ў нас: большая частка згаданых 20 працэнтаў жыхароў у рэшце рэшт падтрымае нацыянальнае Адраджэнне і суверэннітэт. (Гэта, прынамсі, відаць і на прыкладзе некаторай звалюцы Вяроўнага Савета). Канешне, канфлікты пры гэтым непазбежны, будзе процідзеянне, але калі ў рамках Садружнасці, ці ва ўмовах абсалютнай суверэннасці будзе існаваць Беларусь, і ў яе справы не будзе ўмешвацца імперская палітыка Расіі, — дык у нас гэтыя працэсы будуць праходзіць, так бы мовіць, у залагоджаным выглядзе.

Ю. З. Але ці не перашлодзіць нам наша сваякая, «унутраная апазіцыя» ўласным жа паміненям? За часы таталітарызму нацыя адхінулася не толькі ад рэаліі, але ў значнай ступені (ці не больш) — і ад нацыянальнай свядомасці...

В. Б. Таму я лічу нацыяналізм выратавальнай ідэалогіяй на сучасным этапе беларускай гісторыі.

Што датычыць культуры, дык нацыянальны культурны пласт сапраўды вельмі тонкі, ён не так багата быў напрацаваны ў мінулым, а за час дэнацыяналізацыі яшчэ больш зменшыўся. Ва ўмовах суверэннасці, відавочна, напрацоўка культуры будзе ісці вельмі актыўна, таму што беларусы як этнас далёка не рэалізаваліся. Уся справа ў тым, каб не перашкаджалі, бо культура не можа развівацца, калі льецца кроў і вакол галеча. Пры нармальным матэрыяльным жыцці яна (культура) таксама будзе нармальна развівацца.

Аднак жа ў сённяшніх умовах першасная роля ў Адраджэнні належыць палітычным пераўтварэнням, перш за ўсё праз іх «нацыяналізм» пасуецца далей, у эканамічную і культурную прастору.

Ю. З. Дарэчы, ці жыццяздольная, на ваша меркаванне ідэя стварэння агульнага дэмакратычнага блоку «Новая Беларусь», з якой выступіла ў студзені Беларуска-сацыял-дэмакратычная Грамада?

В. Б. Падаецца, што такое аб'яднанне не рэальна. Пажадана, натуральна, каб усе дэмакраты злучыліся ў адзіны, жыццяздольны блок, але ж вы ведаеце, як блага ў нас пасоўваюцца справы з гэтымі «блокамі»... Ствараецца іх многа, але амаль усе затым распадаюцца. Што да блоку «Новая Беларусь», дык мне думаецца, што маецца на ўвазе стварэнне аб'яднання, альтэрнатыўнага БНФ, з нейкімі іншымі мэтамі. Але якімі? Тут шмат яшчэ невыразнага і таму правільна ацэньваць яго не маю магчымасці (гутарка адбылася 25 студзеня. — Ю. З.).

Ю. З. Кажучы пра выратавальнасць незалежнага нацыяналізму, мы некалькі разоў пытаем выдатна, платы за Свабоду. Вы, Васіль Уладзіміравіч, адзін з нямногіх нацыянальных лідэраў, хто не баіцца прадзіваць грамадству цяжкія выпрабаванні на шляху да незалежнасці. Няўжо пакутлівыя выдаткі на гэтым шляху сапраўды непазбежныя?

В. Б. Усё значнае патрабуе платы, за ўсё трэба плаціць. Дарэчы, вы не задумваліся, што незалежнасць Беларусі куплена надта танна? Можна ж сказаць, што нам яе падарылі!

Мы ведаем з гісторыі, што многія народы за сваю незалежнасць пралілі мора крыві. У нас жа гэтая заваёва адбылася некалькі дзён, без асаблівых высілкаў і вялікіх дэбатаў (маю на ўвазе прыняцце Дэкларацыі аб незалежнасці)... Відаць, незалежнасць патрабуе другой цаны, другой аплаты. Напэўна, і хутэй за ўсё, — эканамічных выпрабаванняў таксама. Але людзі павінны зразумець, за што яны плацяць, і не адчуць расчаравання. Нельга наіўна меркаваць, што будзе аб'яўлена незалежнасць, і ў магазінах з'явіцца шмат таннай каўбасы. Яе наогул можа не быць!

(Працяг на стар. 11).

Чудоўна, што ў нашу літаратуру, гісторыю вяртаюцца імёны, факты, рэаліі — уважліва ідзе працэс узбагачэння беларускай культуры. Пра пачынальнікаў — дзеячаў адраджэнскага руху, рэпрэсаваных пісьменнікаў пішуцца ертыкулы, ім прысвячаюцца семінары. Аднак самы аб'ектыўны погляд не заменіць галоўнага — арыгінала, пры чытанні якога кожны можа скласці сваё, самастойнае меркаванне.

Да гэтага часу факсімільна былі выдадзены зборнікі вершаў Я. Купалы і Я. Коласа, А. Гаруна і М. Багдановіча, Ф. Багушэвіча і К. Буйло, М. Танка, слоўнікі І. Насовіча і В. Ластоўскага, Біблія Ф. Скарыны. І вось упершыню — выданне газеты, той самы голас народа, які нарэшце дайшоў да нас не ў пераказе: факсімільнае выданне «Нашай Доля».

Не будзе перабольшаннем сказаць, што «нашаніўскі» перыяд пачаўся з «Нашай Доля». Газета з'яўлялася органам Беларускай Сацыялістычнай Грамады (да 1905 г. — Беларускай Рэвалюцыйнай Грамады) — партыі «беларускага працавітага народа». У праграме БСГ было зазначана, што партыя мае на мэце абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, барацьбу за дэмакратыю, звяржэнне самаўладства, перадачу зямлі сялянам. Другі з'езд БСГ вырашыў выдаваць легальную партыйную газету, вакол якой згрутаваліся б усе, каму дарагія ідэалы сацыялістычнага і нацыянальнага адраджэння і вызвалення беларускага народа. Такой газетай і стала «Наша Доля».

Аднак, як пісаў А. Луцкевіч, «Наша Доля» з'яўлялася фактычна цэнтрам не толькі Грамады, але ўсяго адраджэнскага руху — яго генеральным штабам.

У 1905 г. была скасавана забарона беларускага друкаванага слова — упершыню з 1865 г. І. Луцкевіч, разам з Цёткай (А. Кейрысавай (Пашкевічанкай), Ф. Умястоўскім, на грошы, атрыманыя за прададзеную ўласную калекцыю ордэнаў, выдаў 14(1) верасня 1906 г. першы нумар першай беларускай легальнай газеты. М. Гарцкі ў «Гісторыі беларускае літаратуры» зазначыў: «Гэты дзень лічыцца святам беларускага нацыянальнага адраджэння і быў ён важным этапам у гісторыі беларускай літаратуры... Вестка аб легальнай газеце, пісаная па-беларуску, працацілася па ўсёй Беларусі, як першы веснавы гром. Людзі плакалі ад радаснае навіны і горкіх успамінаў. А на вуліцах Вільні газету бралі нарасхват, чыталі вялікімі кучкамі, плацілі вялікія грошы».

Ды і самі стваральнікі газеты разумелі, што значыць беларускае друкаванае слова. Вось што пісалі выдаўцы ў артыкуле «Да чытачоў»: «І ўсюды быў адзін адказ: «Дайце беларусу такую кніжку, каб ён зразумее, што ў ёй напісана. Толькі кніжка, напісаная на мове баць-

коў яго, патрапіць сноп свету закінуць у цяжкае жыццё беларуса, толькі яна патрапіць холад і голад выжануць з мужыцкае хаты, толькі яна пакажаць яму дарогу да лепшае жывыяе долі». Мы паслухаліся гэтага голасу — выдаем «Нашу Долю».

Праграма газеты, пра што таксама паведамлялася ў звароце да чытачоў, была простая — пісаць для ўсёй і бараніць вяскоўцаў людзей. Газета аб'яўляла вайну ўсім цёмным сілам, бяспраўю мужыка.

Чытаць сапраўды было што: на васьмі старонках кожнага нумара змяшчаліся мастацкія творы, якія сёння з'яўляюцца хрэстаматыйнымі: верш «Наш полетак» і «Прысяга над крывавамі разорамі» Цёткі (падпісаныя псеўданімам Мацей Крапіўка), вершы «Наш родны край», «Асенні вечар», «Беларусам», праязічная «Слабада» Якуба Коласа (менавіта ў гэтай газеце дэбютаваў народны паэт), першае апавяданне Ядвігіна Ш. (А. Лявіцкага) «Суд». Іншыя творы — менш вядомыя, напэўна, і менш значныя па сваёй мастацкай вартасці. Аднак яны ствараюць агульную карціну развіцця і станаўлення новай беларускай літаратуры, дазваляюць убачыць яе гістарычны шлях. Сказанае датычыцца твораў Ф. Умястоўскага (Дзядзька Пранук), І. Ізгура, рэдактара-выдаўца Я. Тукеркаса (будзіцель), З. К. Творы вартыя не толькі азнаямлення, але і вывучэння.

ГДЗЕ ШЧАСЦЕ?

Гдзе шчасце? Хто кажэ, што ў лепшай долі, хто у зямлі, у хлеб, у народнай волі, у здароўі, у славе, усялякой раскошы, хто кажэ, што найлепей, калі ёсць грошы, а ніхто не памыслі і не зразумее. Што без навукі гэта вецер чыста звее, і што без навукі, без добрага чытання Нічога з багацтва людзям не застаня. Трэба, каб нашы дзеці выучыліся малые, каб не гадаваліся, як птушкі лясныя, каб кніжэчку добру яны пачыталі, каб напісаць умелі, добра рахавалі... Які людзе усі будучы ўму набірацца, тады лягчэй на свеці будзе працавацца, тады і багацтва, і шчасця прыбудзе. Шанаваць будучы блізікі і далёкі людзе.

З. К.

У цэнтры ўвагі публікацыі «Нашай Доля» асвятленне грамадска-палітычнай сітуацыі ў краіне: голад, пагромы, казні, крадства, забастоўкі, арышты. Газета акцэнтна ўвагу на думцы, што крыніца ўсіх бед — раз'яднанасць людзей. Аўтары заклікалі да ўзаемнай падтрымкі, вучылі, што толькі ў адзінстве можна пераадолець сацыяльнае і эканамічнае зло. Так, у артыкуле без подпісу «Як мужыку палепшыць сваё жыццё» — адкрыты зварот да тых, каму цяжка жыць, аб'яднацца ва ўсіх вёсках сваёй ваколіцы ці парафіі. «Гэта будзе вялікая сіла ў вайне з багачамі за шчасце ўсяго працуючага народу!» Ту ж думку ў допісе «Аб выбарах у Гасударственную думу» аўтар ілюструе воб-

разным параўнаннем: «Вазьміце кулю саломы і паспрабуйце яго зламаць. Які б чалавек ні быў, а цэлага куля не зломіць, а як развязаць кулю ды па горстачы — дык і малы дзяцюк пераламае. Так сама гэта і з вамі». Гэтая ж думка пранізвае і мастацкія творы:

Выйдем разам да работы, Дружна станем, як сцяна, І працнецца ад дрымоты З вамі наша старана!

Якуб Колас.

Істотнае месца ў «Нашай Доля» займалі артыкулы, змест якіх павінен быў скіраваць чытачоў на разуменне палітычных падзей таго часу. Напрыклад, у артыкуле «Аб народных дэмакратах» выкрывалася антынародная антыдэмакратычная сутнасць гэтай партыі.

Газета тлумачыць многія паняцці, прыводзіць звесткі, якімі зямельнымі абшарамі валодае казна, які даход расейскага цара і г. д.

Рэалізуючы праграму — «барацьбу з цёмнай і бяспраўным становішчам мужыка», газета бярэ на сябе ролю настаўніка і дарадцы, вучыць культурна вясці гаспадарку, апрацоўваць зямлю, знаёміць з фізіка-хімічнымі працэсамі ў глебе, паветры, раслінах («Гутаркі аб гаспадарцы», «Соль» і інш.).

Складаным было жыццё газеты. Першы, трэці і чацвёрты нумары былі канфіскаваны паліцыяй. Шосты аказаўся апошнім, хаця рэдакцыя не збіралася закрываць выданне. Аднак падмурак беларускага адраджэння быў ужо закладзены. Можна, ёсць нешта сімвалічнае ў тым, што «Наша Доля» прыйшла да нас менавіта зараз!

Але вось што хацелася б значыць — не столькі папрок, колькі шкадаванне. Факсімільнае выданне «Нашай Доля» (выдавецтва «Навука і тэхніка»), зробленае з густам, на добрай паперы, неверагодна таннае — усяго адзін рубель — выйшла накладам толькі 1100 паасобнікаў. (Для параўнання: у 1906-м «Наша Доля» выходзіла накладам 10 000 паасобнікаў). Ужо зараз немагчыма адшукаць выданне ў кнігарнях. Яго не могуць набыць для сябе нават спецыялісты — гісторыкі, мовазнаўцы і літаратуразнаўцы. Што ўжо казаць пра астатніх патэнцыйных чытачоў, пра школы, ВНУ.

Шкада і тое, што мы факсімільна ўзноўленыя дакументы не выдаем разам з дадаткам (так, як робіцца, напрыклад, на Украіне ці ў Расіі), невялікай брашурай, дзе б распавядалася пра час, гістарычныя ўмовы стварэння газеты ці кнігі, пра яго ролю ў развіцці літаратуры, пра тых людзей, што мелі дачыненне да яго. Гэтым павялічваецца пазнавальная каштоўнасць выдання, пашыраецца кола чытачоў.

І тым не менш — дзякуй усім, хто меў дачыненне да гэтага выдання, хто даў магчымасць паўтарыць святы беларускага адраджэння. Нам застаецца чакаць, што яшчэ прыйдуць да нас нумары «Крывіча» і «Калоссяў», а мо і «Бацькаўшчыны» і «Беларуса»...

Лявон ЮРЭВІЧ.

ВЕРШЫ РОЗНЫХ ГАДОЎ

Ві не паверыце, што я вам зараз раскажу. Нядаўна мне памянлі мумар кватэрнага тэлефона, і я выгодна сябе адчуваю ў цішыні, не вельмі сумуючы, што знаёмыя абаненты страцілі сувязь са мною, а праз іх і я са светам. Як шмат трэба перажыць і зразумець у жыцці, каб супакоіцца ці, прынамсі, спакойней глядзець на многія рэчы. Гэтыя тэлефоны так выпускаюць і збядняюць нашы ўзаемнасці з людзьмі: усе словы, думкі, факты, пачуцці лятуць на вецер, а значыцца — у нікуды. Хіба што ў вечнасць, дзе за нейкім часам мы з імі сустракаемся?

І толькі разрыву з адным чалавекам мне шкада, хоць я ні разу яму не звоніў, а толькі адказваў на ягоныя званкі. Мне ўсё часцей назойліва точыцца ў галаву думка пашукаць дзесьці ў папцы ягонае дзесяцігадовае даўніны пісьмо, дзе з адрасам быў указаны і тэлефон.

У нашай ціхай, далёкай ад гулкіх цывілізацый магілёўскай вёсачцы ён з'явіўся ўлетку дзесьці на пачатку шасцідзсятых. Прыехаў у госці да маці і старэйшай сястры. Яны жылі акурат насупроць нас у пахілай, ужо зацямнелай з вайны хаце, якую асвятлялі толькі два акны ў вузенькай белае рамачцы ліштываў. З-за гэтай абмежаванасці назіркаў вясковай блазнове было зручна лазіць у вінаград, кусты якога з вольным размахам зацянялі хату. Вінаград у нас называлі звычайны барбарыс, падобны матавасцю на чарніцы, а памерам на смуроду. Ні ў кога столькі барбарысу не было, як правіла — куст-два ў паўтэрзіна гаспадароў.

Звалі госця звычайным імем — Мішка, Міхась, па бацьку Захаравіч. Але гэта я цяпер ведаю, як ён запісаны ў пашпарце. А тады ён быў для ўсіх Кібернеціка. Праз тое, што менавіта ён і прывёз у вёску гэтае незразумелае нікому слова, якое змякчылі на свой лад. Прыехаў не адзін, а з сям'ёю: жонкаю Ларысай Сцяпанавой і двума сынамі з невялікай розніцаю ва ўзросце. Старэйшы Віцька, равеснік мне, быў падобны на бацьку. Гэтакі ж высокі рост, выпуклая пераносіца, вялікія зубы, цяжкія вачы, бы клін сыру, падбародак. Малодшы Сяргейка — белабрысы хлапчук, кропля ў кроплю маці. А яна мне запомнілася дасканала, кожнай рысачкаю. Ларыса Сцяпанавна вельмі рознілася ад нашых вясковых кабет, і праз гэта быццам крычала ўсё ў ёй. Была яна статная, на сіла светлыя — блакітныя, ружовыя, у гарошак — плацці вышэй каленя. На нагах белыя шкарпэткі і нязменна тупфлі. Густыя завітыя валасы хвалістаю каронаю ляжалі вакол галавы, самыя кончыкі, зацвярдзелыя ад лаку, іскрыліся на сонцы. На круглявым твары, акропленым каля вачэй вяснушкамі, пунсовым бутонам гарэлі вусны; калі яна размаўляла, бутон крышачку развінаўся і ў сярдзіне бліскаў белы-белы гарошак зубоў. Я па-асабліваму, да шчымылівага сораму прыглядаўся да Ларысы Сцяпанавы яшчэ і таму, што яна была — скавала мне маці — настаўніца. А кожнаму вучню хочацца параўнаць сваю настаўніцу з незнаёмай. Да таго ж, сузіраць прыгажосць і хвалівацца, яе сузіраючы, зусім някеска.

Я пасябраваў з Віцькам хутка. З ім было цікава, ён шмат ведаў з таго та-

Каменні ляцяць на дарогу.
Аднойчы якіс не міне.
Каму я паплачуся! Богу!
Дык ён... ці пачуе мяне!

Паклёпы з начынкаю яду
Кладуць і кладуць на чало.
Каму я паскарджуся! Д'яблу!
Яшчэ нехапала чаго!

Есць добрыя людзі — я ім бы
Паплакаўся трохі, але ж —
У іх над галовамі німбы
Уласных пакут. Ім не лепш!

Не волен я горкай гадзінай
Цяжар свой на іх ускладаць.
Дык што ж застаецца, Радзіма!
Ты можаш параду мне даць!

І чую я голас, падобны
На голас матулі маёй:
«Будзь дужы, будзь мужны і добры.
Не бойся натхнёных хлуснёй.

Адрны іх суды-перасуды.
І чорнай не вер варажбе.

Хай свеціць заўсёды і ўсюды
Маё бласлаўленне табелі!
1985.

Краю мой!
Я не знаю,
Як трэба пісаць пра цябе.
Але ведаю-знаю,
Як трэба табой даражыць.
Знаю: мне
Без тваіх даляглядаў
У вечнай журбе —
Ні спяваць,
Ні кахаць,
Ні аб будучым марыць,
Ні жыць!
1965.

Як цяжка,
Як душна
Ад фальшу і бруду!
Душа — як на катарзе,
Хоць і не ў ссылцы.
І бачу —
Па злобнай чыноўнай
Ухмылцы, —

Што катаргі гэтай
Я век не адбуду.
1971.

Калі я жыў?

Падказка для нашчадкаў

Калі я жыў!
Адгэз на гэта
Зусім не цяжка будзе даць,
Бы ёсць дакладная прыкмета,
З усіх найверная, відаць.

О, невясёлыя гады
Майго жыцця!
Я жыў тады,
Калі вучылі ў мове рускай
У нас і горад, і сяло,
І на ангельскай, на французскай,
І на іспанскай — аж гуло,
На выкапнёвай стара-прускай,
На мове інкаў і этрускаў
Таксама хораша ішло,
І толькі роднай беларускай
У школах месца не было.

Ну, а калі не вучыць школа
І гоніць мову за парог —
То як жа ёй гучаць наўкола,
Ды так, каб свет прывеціць мог!

ямніча-гарадскога, чаго не мог ведаць я; быў рахманы, усмешлівы, надзіва лёгка падпарадкоўваўся мне, а іначай нельга было: ва ўсіх вясковых задумках, гульнях выяўляў немаўлячую бездапаможнасць.

Але ж, выбачайце, я не скажу яшчэ, што прыязджала гэтая сям'я з далёкага магутнага ўральскага горада.

Мы хадзілі разам у Шарыпчыну Грыву па ягады. Я ішоў па дарозе босы, шло-

што Міхась Захаравіч шмат п'е; яму нельга піць, чамусьці думалася мне. Пасля першай шклянкі ён сядзеў бледны, панураны, асуджаны, з цыгарэтаю, якая дгарала між аранжавых кончыкаў пальцаў. Потым, у нейкі адзін яму вядомы момант, ускідаўся, пачынаў крычаць, горача, рэзка, зацята: «Яна мне ўстроіла, гадаўка! Яна!». Аляксандр Фёдаравіч, ведаеш, што такое кібернетыка? Скуль нават адукаванаму бацьку ў глухой вёсцы было ведаць пра гэтую ці

і кожны мае імя; ён як з-пад малатка цытаваў зусім незнаёмых мне Цыцэрона, Эпікура, Сакрата; «ікс» і «ігрэкс» — гэта невядомыя з алгебры, а ён талкаваў пра якіясьці храмасомы і тлумачыў бацьку, калі нараджаецца хлопчык і калі дзяўчынка; з мастакоў я ведаў хіба што Рэпіна ды Васнецова, рэпрадукцыі з карцін якіх («Бурлакі на Волзе», «Багатыры») віселі ў нас у святліцы на сцяне, а ён называў яшчэ Рэнуара і Веласкеса, Ван Гога і Гойю... У бацькі, мусіць, ва-

«Кібернеціка»

анавяданне

паючы ступнямі па цёплай ваце пылу. А Віцьку было і горача, і мулка. Ён кльгаў, быццам на хадулях, няўкладна віхляючы азадкам. «Что за каракатица?» — паказваў Віцька пальцам на шэрую кабылку, якая, ядрана траскочучы цвёрдымі блакітнымі спадыспад крыламі, ёмка падала перад намі ў пясок. Ён дзіўніўся, баючыся, што можна атруціцца, калі я кідаў у парасонік лілова-сіняга званка сунічыну і з'ядаў. Мабыць, каб чаго-небудзь не прыключылася з Сяргейкам, Ларыса Сцяпанавна яго з намі не пускала. А калі ішла сама, то брала і яго, вяла за руку. Мне прыемна было зырыць ім услед, на паходку Ларысы Сцяпанавы, асцярожную, па-кашэцкаму мяккую і плаўную; на яе лёгкае плацце ў празрыстым трымценні асмужанага паветра. Ягад яны ўтраіх набіралі менш, чым я адзін. І я адсыпаў са свайго бітончыка ў Сяргейкаву шклянку раз за разам. Гэта бачыла Ларыса Сцяпанавна, і мне радасна было: «Якое шчасце дапамагаць слабому!»

Міхась Захаравіч да нашай зборні не далучаўся. Мусіць, яму было сумна з намі. Толькі аднойчы, каб нейк засведчыць сваю ўвагу да мяне, ён спытаў (ужо ведаючы), чый я сын. Увесь час Міхась Захаравіч бавіў у размовах з вяскоўцамі. Ён быў прычэплены ці, як у нас кажучы, сукаваты, асабліва пад чаркаю, якую браў ледзьве не штодня. І твар ягоны, без таго бліскучы, ажно ільсніўся ад незразумелай мне балеснай ухмылкі. У вачах тлела вугольчыкамі затоеная, якаясьці востранасцярожаная туга. Іх працяглы позірк было цяжка вытрымаць. Нярэдка, вяртаючыся з крамы з пляшкамі віна ў кішэнях, ён падсаджваўся на лавачку да майго бацькі. «Толькі з табою, Аляксандр Фёдаравіч, могу па душах пабалакаць», — казаў ён, абдымаючы бацьку, і прасіў, каб той вынес з хаты «стопарыні». Бацька прыносіў шклянкі, маласольны гурок, хлеб, рэзаў іх на лавачцы на разасланай газеце. Вядома, яго крыху бянтэжыла выпіўка на людзях, але ён разумеў, што з такім кампаньёнам гэтая вольнасць яму даруецца: зразумела, чья прыхамаць.

Мой розум не жадаў мірыцца з тым,

не апальную тады яшчэ кібернетыку, не кажучы ўжо пра мяне. Бацька інтуітыўна здагадаваўся, што гаворка ідзе пра якуюсьці хітрую навуку. «Ды якая ж гэта навука... Свалата!» — Ён гаварыў з адчаем, але без злосці, бо злосць ужо даўно была выліта з сэрца. Проста яму было, як я цяпер думаю, да замарачэння крыўдна за свой зламаны лёс, за бездапаможнае становішча, у якім апынуўся. Міхась Захаравіч наліваў у шклянку віна, выпіваў — на худой доўгай шы суртава і, нейк балюча напінаючы скуру, соўгаўся крамяны коўцік. «Ты ж ведаеш, Аляксандр Фёдаравіч (ён падкрэслена называў людзей пацвіа), я бязбацькавым рос... бацьку расстралялі немцы за тое, што старшынёй калгаса да вайны быў... У маткі куча дзяцей... Хто за мяне заступіцца?» — І ён прыгадваў усе даўнія болі, вялікія і малыя. З той пары, як пакінуў вёску, каб сваю долю ежы, капейчыны на апратку падзяліць на братоў і сястрычак. Ехаў у Сібір, дзе павінны былі жыць колісь сасланцы ў калектывізацыю сваякі. Іх там ён не дашукаўся, але пашэнціла ўладкавацца ў пэўнае і засяліцца ў інтэрнат. Божа, якая была асапада пасля запечнага рыззя разваліцца ў чыстым, крухмальна-халаднаватым ложку! На першым часе, покуль сум душыў за горла, сядзеў над кнігамі, паступіў завочна ў інстытут. Здавалася, закілаў ён шчасце. А тут яшчэ дзяўчына, выхаванцелька Ларыса, падкруцілася (сказала, што сірата). Маліўся на яе, ледзь не наўколенцах стаяў; але ад шчасця запіваўся гэтак жа, як ад гора. Не было адбою ад інтэрнацкіх выпівох: зацягнуць і зацягнуць «на чарніла». Ачмурэла галава, а сумленне лязом брытвы хадзіла па сэрцы. Факт, заняпаў бы, калі б праз пару месяцаў Ларыса не прапанавала пайсці ў загс.

Міхась Захаравіч надрыўна ўздыхаў. На твар яго падаў цень ад куста каліны, рабіў яго плямістым, рухлівым, быццам нерэальным. Мне і праўда Кібернеціка здаваўся незямным, загадкавым. Здурнелы чалавек, уяўляўся мне, павінен бегаць з частаколінаю па вуліцы, ганяць людзей. А гэты зграбна мовіў пра дзівосы, пра якія мне і чуць не даводзілася. Бог, аказваецца, не адзін, а шмат іх,

дзіла ад наплыву імёнаў галаву, бо ён толькі раз-пораз матляў ёю. Я, развесіўшы вушы, сядзеў на плоце як статуя.

«Ты не ведаеш, Аляксандр Фёдаравіч, што такое кібернетыка, — ссоўваючы ў куток губ «беламорыну» з пажваканым муштуком пасля чарговай шклянкі віна, сядзеў на свайго коніка Кібернеціка. — Яна кіруе псіхікаю чалавека. Пасылае ЗВЧ... Ведаеш, што такое ЗВЧ? — Ён, кашляючы, бяскрыўдна смяецца. — Звышвысокачастотныя выпраменьванні...»

О, Божа!..

Гэтыя ЗВЧ-выпраменьванні маюць вузкую накіраванасць і ўздзейнічаюць на электрамагнітнае поле мазгоў канкрэтнага чалавека. Я чую каманды і не магу ім не падпарадкавацца... Усё, баста, цябе няма...»

І зноў Міхась Захаравіч пачынае сваю споведзь — цяжкую, неприемную тым, што адчуваеш: галава не пасявае пераварца інфармацыю, быццам напухае, наліваецца гарачым волавам, як не лопне. І ўсё-такі я слухаю, зацікаўлены і здрэнцвелы. Бацька чамусьці адмаўляецца ад віна...
Вяселле згулялі сціпла: не было за што раскашоўвацца. Адзін за адным нарадзіліся сыны. Ён тады ўжо скончыў інстытут і яго, з чырвоным дыпломам, узялі на сакрэтны завод. Грошы плацілі як быццам ладныя, ды на такую сямейку ўсё роўна мала (Ларыса не працавала). Ён напружваў розум, сэрца, рукі, не спяў начаю, уносіў ідэі, прапаноўваў удасканаленні. Іх адхілялі, але час ад часу ўшаноўвалі граматамі, уручалі ў канверце пятаццаць рублёў. Ён разумеў, што ягона «рацуха», калі б укаранілі, магла прынесці заводу вялікія прыбыткі, а яму вялікі грошы і, можа, нават сусветную славу. Чаму не мець гэтую славу, калі жыве ў ім нядрэмна думка, ганяе кроў, не дае спакою ні дома, ні ў дарозе, ні на працы, ні цвярозаму, ні п'янаму? Жахаўся, што гэтага не хоча разумець кіраўніцтва, і адно прасіў у Бога: забарані нікчэмнасці ацэньваць вышэйшага за яе. Калі сілы ў

Калі пануюць запраданцы,
Што прадаюць свой родны край
За чужаземныя акрайцы, —
Ад іх спагады не чакай,

Даруе ўсё іх суд суровы —
Забойства, кражу, гвалт і здзек,
Адно любоў да роднай мовы
Вам не даруецца павек.

Такі — мой часі
Такім і ўвойдзе
Ён у гісторыю зямлі,
Дзе нашай мовай у стагоддзях
Калісь пісалі каралі.

1975.

Танец на беразе

Я драна

Ну, вось, дапяў і я такі —
У грамадзе зямлякай —
Да сінга Адрмятыкі,
На свята дружбы брацкай.

Быў першы ж дзень увенчаны
Парывам маладосці:
У скокі са славенцамі
Пусціліся і гоці.

Трыезджыя харыстэчкі,
Тутэйшыя танцоркі —
Радня і з кожнай рысачкі,
І з жэсту, і з гаворкі!

На танец віхравейны іх
Гляджу — не разбюруся:
А хто з іх са Славеніі!
А хто з іх з Беларусі!

Славеначка-славянчачка,
Ой пекная паненка:
На смуглых шчочках ямачкі
І чарцяныты ў зрэчках!

Чаруй, чаруй, прышваблявай,
Каб не забыў паездкі,
Каб сніў пад роднай яблыняй
Цябе дзяцюк палескі!

Танцуюць, скачучь слаўныя,
Братаючыся ў танцы.
Гэй, вы, мужы дзержавыя,
Стратэгі міру, — гляньце!

Як з воч іх промі соцацэ
Прыязнасці й даверу!
І як ім шчасця хочацца
На поўненую меру!

Адчуце ў Адрмятыцы,
Што ім для шчасця трэба:
Без бомб і радыяцыі —
Зямля, вада і неба!

1987.

У век рэнегацтва
І гібельнай здрады, калі
Зрываюцца душы,
Не справіўшыся з ачмурэннем,
Шчаслівая доля —
Трымацца бацькоўскай зямлі,
Як дрэва карэннем!

1991.

Яшчэ бушуе мора,
Шуміць, грміць, гудзе,
Ды знаю: скоры, скоры
Яго імпат спадзе.

Адгукнае. Адстогне.
Маўляў: было — прайшло.
І толькі ў цяжкай стоме
Маршчыніцме чало.

Як быта ўспамінае
Такое штось, чаго

Не ведае, не знае
Ніхто, апроч яго.

І ні вятрынікі з мора —
Судзішнасць і спакой...
Знаёмая мне змора.
Нямілы мне настрой.
1991.

Хлусня

Вялікая найшла на нас хлусня —
І ёй не бачна ні канца, ні краю.
Нявечыць душы, сэрцы раздзірае,
Руйнуе лёсы нашыя штодня.

Калі, хлусня, ты расшышэла так!
За што ты стала нам усім пракляццем!
Убства духу лічым мы багаццем,
А боскі дар пускаем за пятак.

Заглянем жа ў люстэрка даўніх дат:
Няўжо, бязвольныя рабы спакусаў,
Мы ўнукі тых ліцвінаў-беларусаў,
Што без хлусні свой высілі пасады!

Ці звякла схлусім і на гэты раз
І скажам пафасна для самаўцехі:
«Так, рыхтык — прашчурый! Адно
даспехі...»
Вось іменна! Яны з няпраўды ў нас.
1992.

барацьбе зачалі, пісаў скаргі ў міні-
стэрства, нават у ЦК, даказаў сваю
праўду. Але ягонае імкненне да ісціны
лічылі за подласць. Неж па вясне, у па-
ру маладой бліскучай траўкі і вішнёвай
квецені, жонка сказала яму, што важны
знаёмы можа парэкамендаваць яго ў са-
лідную камандзіроўку на два-тры меся-
цы, пасля якой будучы і грошы, і паша-
на, і нават назавусёдня адтэрміноўка
ад службы ў арміі. Знявераны, наіўны
беларус, ён запаліўся гэтай спадзеўкаю.
Яго завезлі ў невядома які горад і на
якое прадпрыемства. Кожны дзень яго
прыводзілі ў няўтульны, голы, як чэрап,
пакой, і ён з паўгадзіны сядзеў спінаю
да цымяна-сталёвага прыборчыка. Калі-
нікдлі ў яго кружылася галава, пакол-
вала між лапатак, драцвеў язык. Вяр-
нуўся стомлены, дзіўны сабе, з неза-
даровымі, частымі штуршкамі ў грудзях;
адчуў, што ім камандуе якісьці ўнутра-
ны голас. Ён пайшоў да псіхіятра, і калі
распавёў яму пра свае адчуванні, той,
не марудзячы, буркнуў медсястры: «Наш
чалавек». Далей прыдзірліва, бы след-
чы, дапытаў: дзе, калі і як адчувае на
сабе мікрававае ўздзеянне. «У вас
сіндром, назва якому «пацучцё ава-
лодання». Упершыню яго засведчыў
французскі псіхолог П'ер Жанэ, — ска-
заў яму напаледак залішне шчыры эс-
кулап. — Чалавеку здаецца, што ў яго
хтосьці ўсяліўся і аддае яму загады».

Далей ягонае жыццё пакацілася так,
як ва ўсіх, каму вынеслі прысуд: шыза-
фрэнія. Далі пенсію, з завода звольні-
лі, з інтэрната прэч, і ён з двума дзець-
мі апынуўся на вуліцы. Дзе толькі не
жылі: на вакзале, у падвалах, пад лесві-
цаю ў пад'ездзе... Дзіўна, што жонка не
кідала, цярпела разам з ім. Ездзіў у ін-
стытут вышэйшай нервавай дзейнасці і
нейрафізіялогіі — аспрэчыць дыягназ
не ўдалося.

«Вось так бравага салдата вывела са
строю гэтая прадажная кібернетыка. —
адчуўшы, што запал спадае, заключыў
Міхась Захаравіч. — Стаў непажаданы і
нада мной, як над трусам, правялі эк-
сперымент...» Мой бацька, бачыў я,
спачуваў яму, але не знайшоў нічога
іншага сказаць, як казначнае: «Свет вя-
лік, можа быць і праўда». Прапалава-
ную Кібернецікам шклянку віна гэтым
разам выпіў ахвотна, з дзіўнай прагнас-
цю, як заліваў штосьці ўнутры. Яны ся-
дзелі аж да цёмнага, покуль не пайшла
вуліцаю чарада кароў, гонячы пыл і зві-
нючыю галодную камарэчку. Бацька пад-
няўся адчыняць вароты, а Кібернеціка,
задаволены вытрымкаю слухача (а мо-
жа, слухачоў?), хістаючыся, пакіраваў
да сваёй хаты.

Я спытаў тым вечарам у маці, чаму з
ім, «такім», жыве Ларыса Сцяпаняўна.
Мацерын адказ абяззброіў прастатою:
«Ён жа ж не дурны чалавек, паслухаць
яго. І такія грошы зарабляе... Разво-
дзіць етых... як іх? — папугайчыкаў». А
значна пазней з гэтага факту мне пры-
шла думка, што грошы яму трэба было
б зарабляць розумам і талентам, а не
лакорам і ўніжэннем.

Што казаць, ці праз гэты Кібернецікаў
сумны і мала зразумелы апопад, ці праз
тое, што пасталеў, але ў астатнія два
ягонныя прыезды чамусьці выпала ў мя-
не з душы тое трымценне, з якім я
ўпершыню разглядаў Ларысу Сцяпаняў-
ну, гуляў з Віцькам, дзіўіўся падбентаў

Сяргейкі з маці. Я глядзеў ужо на іх як
бы крыху адчужанымі вачыма і ніяк не
мог з сабою саўладаць.

Можа, праз два дзесяты гадоў з часу
гэтых дзіцячых уражанняў я атрымаў
ад Міхася Захаравіча ліст. Ён уведеў ад
маіх бацькоў, што я выдаў кнігу, і пра-
сіў яе прыслаць. Пісаў так, быццам знаў-
ся са мною сто гадоў і вывучаў мой
лёс у падрабязнасцях. І ён у маёй па-
мяці не выціў, уявіўся жыва, высвеча-
ны па-новаму чалавекам, які пабоўтаўся
ўжо ў багавінні жыцця і тое-сёе не з
самага смачнага паспытаў. Я паслэў яму
кнігу. Неўзабаве атрымаў адказ, дзе
былі і такія словы: «Мы с твоім отцом
— хорашыя друзлы. Там, в деревне, я
ни с одним человеком не нахожу удов-
летворения, а с ним мне приятно даже
молча посидеть. Жаль, вот тебя я не
видал...» Значыцца, не помніць, як я
прымосчваўся на плоце і слухаў яго.

Па тым, як ён угадаў у маіх герояў
прататыпаў, я зразумеў, што я — тая
нітанка, якая патрэбна яму для сувязі з
вёскаю, куточкам, дзе ён нарадзіўся. Гэ-
та не далава яму згубіцца ў свеце, ці
што? Цяпер, прыкладна раз на месяц,
ён тэлефанаваў мне, заўсёды пытаўся
пра творчыя планы, дзяцей, жонку, якіх,
вядома ж, ні разу не бачыў. «Беражы
здараўе — гэта галоўнае, каб ісці далей
і каб нішто і нішто не перашкодзіла, —
раіў ён. — Ты ж ведаеш, што яны са
мною зрабілі. Аформілі дурнем і выкі-
нулі на сметнік...»

Апошні раз ён пазваў мяне зусім
п'яны. У яго заплятаўся язык. Сказаў,
што выпіў пляшку гарэлкі, адкаркаваў
другую. Жонка паехала да сыноў у Ле-
нінград. І далей шчырасць пайшла бяз-
межная: «Я думаў, гэта прастытутка кі-
бернетыка мне толькі жонку падсунула,
людоедку, але яна адняла ў мяне і
мужчынскі інструмент... Вось так, Ула-
дзімір Аляксандравіч. Яна пазбаўляе і
цяпер мяне ўсіх радасцей... Няхай бы
забараніла мне піць — дык не, гэта
дазваляе... Пі, дурані! Здаецца, пачынае
ўжо працывіць мазгі і сынам — сва-
рацца, калі сустранемся, за матку га-
рой...» Ён яшчэ доўга багамасіў мне ў
трубку, можа, хвілін сорок, і я ўжо ад-
ну за другой выдумліваў прычыны, каб
перапыніць размову. Ён прапускаў мае
словы міма вушэй, бубнеў і бубнеў
сваім зычыватым голасам...

І я паклаў трубку з вялікім цяжарам
на душы: Міхась Захаравіч мог бы стаць
значнай асобаю, беларускім вучоным з
сусветным імем, і я ганарыўся б, што
маю такога земляка. А так... Бязмэтнае
жыццё чалавек не шкадуе.

...Я зусім выгодна б сябе адчуваў без
надакучлівых званкоў, калі б не думала-
ся пра Міхася Захаравіча. Мабыць, зу-
сім мала людзей, якія яго разумеюць,
паводзяцца на роўных, а то й захпля-
юцца ім. Душа міжволі цягнецца да та-
го, хто не ставіць перад ёю перагародку
ўсякіх умоўнасцей і забарон. Я сяджу
за сталом у пакоі Дома творчасці «С-
лач». Падае спакойны, лёгкі сняжок, і
мне падабаецца, як у ягоным танцы ве-
лічна ківаюцца выносітыя сосны, пат-
рэсваючы вейкамі аддзёртых лусачак
кары. Прыляцела шыза-рудая сойка, се-
ла на лалік снегу, праткнуты счарнелы-
мі травінкамі, — стварыўся малюнак,
падобны на канвэрт. Праз два дні я
прыеду ў Мінск і першае, што зраблю, —
дастану з папкі ліст ад Міхася Заха-
равіча і знайду ў ім нумар тэлефона.

Упэўнены: вы паверылі, што я вам
расказаў.

Сяргей ВЕРАЦІЛА

ПАЭМА СЛУ

Сон першы

Я трапіў у сон,
Якога йшчэ не сніў:
Рака шуміць, кіпіць, віруе.
І жэрдкаю па-над вадой масток —
Ад берага да берага.
І я павінен па мастку прайсціся.

Я гэтак сніў.

І вось іду.
Гудзе напята ад цяжкіх крокаў
Жэрдачка-масток.
А я свае заплюшчыў вочы,
Зірнуць баюся ўніз,
І ненадзейны балансір —
Раскінутыя рукі
Апірышча шукаюць у паветры.
Якая там унізе пада мной вада:
Жывая, мёртвая, а мо вада
Забвенная ці збавенная!
І раптам цень прарочай птушкі нада
мной —

То вечны Крук...
І я крычу.
І мой самотны крык
Нясецца ў вышыню
І коціцца назад,
І патанае ў хвалях...

Сон другі

Я трапіў у сон,
Якога йшчэ не сніў.
Не помню ні пачатку, ні канца.
Пачаткі і канцы —
Як смешна гэта.
І я смяюся ў сне.

Я гэтак сніў.

Я ненароджаны, я вечна быў.
Якая сёння нада мною вечнасць!
І колькі будзе доўжыцца яна!
А у мяне не зроблены ўсе справы.
Я віну зноў пералічыць пясчынкі
На дне марскім.

Заўсёды зносіць іх падводнай плыню.
Яшчэ мне трэба пыл абцерці з зорак
І падтрымаць агонь
У нечай стомленай душы.

Я сніў сябе,
І я сябе не бачыў.
Кім быў я ў гэтым сне,
І кім у гэтым сне не быў я...

Сон трэці

Я трапіў у сон,
Якога йшчэ не сніў.
Прысутнічаў пры ўласным нараджэнні.

Я бачыў, як багі
Пахталі акіяна,
І ў ім раджалася жыццё.
Жыццё маё, тваё, зямное, наша.

Я гэтак сніў.

Я бачыў, як каваль вызоньваў
На накавальні молатам сваім
На небе зоркі.
І як развешваў іх па небе
Хуткакрылы птах.

І як дракон,
Прыкінуўшыся хмаркаю бяскрыўнай,
Хвастаты звер
Хацеў панішчыць зорныя званочкі.
Ён неба трос і падалі яны.
А шэры золак поўз і поўз.
А я шукаў ў мышыных норах сонца,
Якое закацілася туды.
І на абмен мышам
Дарыў свой зуб малочны.
І коні неслі сонца ў верхатуру,
І з вышыні яно ярылася,
І промні-дзіды гналі ўпрыхкі золак.

Сон чацвёрты

Я трапіў у сон,
Якога йшчэ не сніў.
У гэтым сне убачыў,
Як нарадзіўся цень...

У цёмнай бездані бушуючай вады
Зямля ужо цяжарыла жыццём,
І ў прадчуванні мацярынства
Зямныя грудзі-горы
Сцякалі малаком —
Кіпучай лавай.
І лава асадала цёплым сырам,
Які ўжо не мог
Пераўтварыцца зноў у малако.
І узрывалася пад сырам магма,
Мацерыкі і астравы
Выштурхваючы на паверхню,
Што утварыла малако зямлі-матулі.
І горы на народжаннае сушы
Упершыню пад сонцам свой адбілі
цень...

Сон пяты

Я трапіў у сон,
Якога йшчэ не сніў.
У цёмнай глыбіні зямлі ўзаранай
Сярод вільготных цёплых грудэў
Ляжала і пакутвала зерне
У залатой сваёй самоце.

І неба, спачуваючы зярняці,
Вясеннімі дажджамі марасіла.
І пад дажджамі размякала зерне,
І поўнілася мласнасцю нябеснай.
Сярод вільготных камячковай зямлі
ўзаранай
Пулхнела золата ў вільготнай цемры
І марыла ў залатой сваёй самоце
Аб цёплай, залатой збажынцы ў небе,
Якая сушыць, пецціць і мілуе.

І днём адным не вытрываўшы ціску
Узарвалася яно расточкам тонкім.
Рассунуўшы лязом зялёным камячкі,
Зірнула збожжа ў божы свет.
І хутка стромкі колас залаты
На залатым сцябле да сонца паімкнуўся.

Як быццам выбухам ў Хаосе
Сусвет радзіўся новы.
Але здзіўленаму не было мяжы:
Прастора ўся, наколькі хопіць вока,
Звінела ад мільянаў стромкіх
Залатых сусветаў,
Што гоўдаў неспакойны цёплы вецер.

...Хутка, хутка жнівень...

Вы радыя слухаеце? Тады і творы Зміцера Яўтуховіча ведаеце. Ягоныя песні ўжо заваўваюць эфір. «Чабарова паяна», «Пад зоркаю «Пагоні», «Даставай, Язэп, гармонію», «А ў гасцях... Яшчэ «Калыханка» ў вячэрняй радыёпраграме для маленіх. Апроч песень — лірычныя эстрадныя п'есы, што часцяком, нават без аб'яўкі, гукаць між перадачамі, як мілагучныя «інструментальныя паўзы». Ён пісаў пазыўныя-застаўкі для інфармацыйных радыё- і тэлепраграм. Для моладзі прыдумаў і вядзе штомесяц «Поўны наданс» — вясёлы і сур'ёзны музычны радыёўрон. Снобаў з філарманічнай залы здзівіў тры гады таму прэм'ерай саліднага Канцэрта для скрыпкі з аркестрам.

Даўно можна было б з маладым усюдыйсным творцам чытачоў «ЛіМа» пазнаёміць? Дык жа «усюдыйсны», аказваецца, — няўлоўны! Не відаць яго ў гурце налег на сімфанічным вечары ці ў кулуарах чарвогага кампазітарскага веча. Такі вольны «сам па сабе кампазітар». І не ўпэўнена я, што сустрэлася б калінебудзь з Дзіма, каб не ён сам: убачыў у свежым «ЛіМа» нататні свайго бацькі, скрыпача-педагага з Петрыкава Андрэя Яўтуховіча, — узрадаваўся, адрозу зайшоў у рэдакцыю...

Праўда, час для гутаркі мы ўзгадзілі аж два месяцы. Затое ўжо нагаварыліся.

— «Вольных мастакоў» сярод нашых кампазітараў, здаецца, і не засталася: той на працы, той на пасадзе...

— А мяне не знойдзеце нідзе, бо я проста член Саюза кампазітараў, месца працы ў мяне няма, толькі творчай дзейнасцю займаюся. І даю канцэрты. У школах, ПТВ, інстытутах, дзіцячых садках, у бібліятэках, у калгасах... Часцяком ад Бюро прапаганды Саюза пісьменнікаў працую. Не толькі ў Мінску: ездзіў у Нясвіж, Мазыр, Салігорск. Даводзіцца адказваць на пытанні, расказваць пра пэўнае, з якімі супрацоўнічаю. Нават чытаю вершы іхня, чытаю і вершы пэўнае беларускага замежжа: Наталлі Арсеньевы, Масея Сяднёва, Алеся Салаўя.

— Гэта, так бы мовіць, грунт вашага матэрыяльнага існавання?

— Так. Пакуль тыя ганары за творы, якія Міністэрства культуры сяды-тады купляе, мне ж трэба жыць на нешта... Але ж гэта ўсё не цалкам дзеля заробку робіцца. Бывае, працую бясплатна, бо разумею праблемы нашага музычнага асветніцтва. І яшчэ — мне хочацца, каб дзеці ведалі мае песні. У дзіцячых садках, напрыклад, музработнікі заўсёды пытаюцца: а дзе ўзяць песенькі на беларускай мове, з якімі вы выступалі? Дык я ўжо маю ноты, друкаваныя, скажам, на камп'ютэры, — даю перапісаць або дэрую. Дапамагае тое, што ў рэспубліканскіх газетах, у беластоцкай «Ніве», у «Вясёлцы» друкаваліся мае песенькі. Шукаюць жа музработнікі новае — пра ленынскія зорачкі ўжо нельга спяваць, а ў песенных зборніках амаль нічога іншага, а з выданнем нот вялікая праблема...

— А пра «зорку «Пагоні» ўжо можна...

чыцца, нічога страшнага... У школе я граў на фартэпіяна, Гомельскае музычылішча скончыў па спецыяльнасці тэорыя музыкі. У кансерваторыі вучыўся па класе кампазіцыі ў прафесара Смольскага, у яго ж скончыў асістэнтуру-стажыроўку. Але я люблю практыкаваць, таму не развучыўся яшчэ й граць, як даруецца, многія калегі. Сталася так, што я граў і джаз, з 17-ці гадоў сядзеў у ансамблі ў рэстаране, у Гомелі. Ну, нічога страшнага я ў гэтым не бачу. Нават Шастаковіч акампаніраваў сеансам нямога кіно...

Кансерваторыю я скончыў у 87-м годзе, а ў 86-м напісаў

самлее, калі сядзіць перад табой гара цэлая! Так што праца ў «Песнярах» ува мне развіла артыстычнае пачуццё. Але праз 2 гады такой працы я паступіў у асістэнтуру-стажыроўку да Смольскага. І гэты адпачынак пасля «Песняроў» з'явіўся, так скажам, падрыхтоўчым перыядам да будучай песеннай творчасці.

— Ці не значыць гэта, што вы парвалі са сваім «академічным» мінулым, што строга прафесійная адукацыя, кансерваторыя, асістэнтура, класічныя жанры музыкі, — усё гэта было эпизодам біяграфіі, які страціў для вас прыцягальнасць?

— Не трэба «зацыклівацца» на адным напрамку. Калі я

прышлі да ідэі стварэння гімна суверэннай Беларусі, удзельнічаеце ў конкурсе...

— А... Значыць, была мелодыя, доўга я шукаў словы, знайшоў. Маю і другі варыянт гімна — патрыятычную песню пра Беларусь. Але не скажу, хто пазыў. Сакрэт. Пачалося ўсё, бадай, з прыезду Данчыка, які запісаў маю «Калыханку» («Добрай ночы!»). Я адчуў, што ўжо магу да беларушчыны некаж прытуліцца. Да мяне цяпер даходзяць чуткі, што некаторыя мае равеснікі, якія быццам бы працуюць у авангардзе, але займаюцца і песнямі, — што яны прыходзяць на радыё і скардзяцца: «А чаму мы не гучым — а вось Яўту-

«Я ў БОК МАСКВЫ ўжо НЕ ГЛЯДЖУ...»

Незалежны кампазітар Зміцер ЯўТУХОВІЧ

ду па-беларуску, за выключэннем выпадкаў, калі аўдыторыя можа не зразумецца. Напрыклад, выступаў перад навукоўцамі, якія вырошчваюць штучны інтэлект, — яны з'ехаліся з усяго былога Саюза. Але ж мае беларускамоўныя песні і для спецыялістаў па штучным інтэлекце аказаліся зразумелымі.

— Даходлівая інтанацыя, вапаніальны матыў робіць зразумелай любую іншамовную песню... Дарэчы, Дзіма: доўга вы шукаеце свае песні? Ці яны самі вас знаходзяць?

— Бывае па-рознаму. Напішу прыгожую мелодыю, і ў мяне нейкія асацыяцыі ўзнікаюць са словамі. Напрыклад, напісаў мелодыю, якая ў мяне асацыявалася са словам «пяшчота». Захацеў, каб Леанід Пранчак, з якім супрацоўнічаю, напісаў вершы пра пяшчоту. І з'явілася песня «Пяшчота». А бывае, што знаходжу спачатку тэкст будучай песні. «Даставай, Язэп, гармонію» — я гэтыя радкі знайшоў у зборніку юнацкіх вершаў Пранчак. Але далей ішлі словы нахштальт «будзем пракладаць таежны шлях». Я кажу: «Лёна, ну толькі пра БМ давай не будзем рабіць песню, ты змяні». І ён змяніў «тайгу» на «Браслаўскія азёры». І зрабілася песня нашай, беларускай. А прыпеў-то быў ужо беларускі.

Я звяртаўся і да класікі:

Канцэрт для скрыпкі з аркестрам, ён двайчы гучаў у філармоніі: на экзамене і другі раз — на «Мінскай вясне». Выканаўца, Анатоль Караеў, лаўрэат рэспубліканскага конкурсу, эміграваў, здаецца, у Італію, няма каму больш мой канцэрт граць, і нават запісу на радыё не засталася. Шкада... Шэраг твораў я напісаў для камернага аркестра, для фартэпіяна, для цымбалаў, іншых інструментаў, ёсць харавыя творы. Зацікавіўся авангардам, але ахвоту адбіла паважаная музыказнаўца, якая публічна сказала пра маю музыку, што ўсё гэта ўжо спрабавалі рабіць да мяне...

Пакуль я вучыўся, «паралельна» ездзіў на вяселлі, амаль кожную суботу. Я ў сваіх бацькоў не браў сродкаў для існавання, жонка мая ў сваіх таксама — мы на другім курсе пажаніліся, і трэба было некаж нам жыць самім. Дык я браў гармонію, сінтэзатар і ездзіў на вяселлі, граў вяселлі, і таму я ведаю густ народа, што яму патрэбна, каб запяваць у бяседзе. Кажуць, цяпер і «Даставай, Язэп, гармонію» спяваюць на вяселлях...

Калі я скончыў 4-ы курс, Д. Смольскі параіў мне пайсці працаваць да Мулявіна. І трапіўшы ў «Песняры», я заканчваў 5-ы курс. Але гэта ўжо

буду толькі эстраду пісаць, будзе адна песня на другую падобная, таму трэба пераклачацца на нейкія іншыя жанры. Напрыклад, я ўжо ўзяўся за стварэнне сімфоніі. Спадзяюся на дзяржзаказ, у атрыманы якога мне абяцае дапамагчы мастацкі кіраўнік філармоніі Ю. Гільдзюк. Першая частка твора ўжо напісана, яна нагадвае буйны харал (у духу Анегера), які перабіваецца своеасаблівай дэкламацыяй розных інструментаў. Як там ужо атрымаецца...

— Твор праграмы?

— Я думаю, што ў ім ёсць не праграма, а больш «псіхаграма» нейкая — жыццё і творчасць артыста ў сучасных умовах.

— Дык, можна расшыфруеце навалячак сваёй «псіхаграмы» і расказаць, як пачуваецца незалежная асоба Яўтуховіча ў сённяшніх нятворчых умовах? Прынамні, ці задавальняюць вас дачыненні з калегамі, прыналежнасць да Саюза кампазітараў?

— З калегамі па жанры мы сустракаемся літаральна пару разоў на год, на канцэртах фестывалю «Песню бярэце з сабою». У саюзе можна вырашаць толькі нейкія прыватныя пытанні, напрыклад, можна ўзяць раз на тыдзень паёк... А ў творчых намаганнях падтрымкі нікай не адчуваю; усё, што гучыць у эфіры, «спрабываў» сам. Цяпер мяне ўжо ведаюць, запрашаюць, але год-два таму даводзілася напрошвацца: «Ці не трэба вам песня — вось гэта, гэта...» Бо хто ж цябе прадставіць? Адміністрацыйна няма, а з саюза ніхто рэкамендацый не даваў, не дапамагаў. Калі працаваў у «Песнярах», у ансамбль прыходзіў І. Лучанок, але на мяне і ўвагі не звяртаў. Ужо на нядаўнім канцэрте песні падышоў, кажа: «Так, гэта ўсё добра. Наша, беларускае! Давай, давай, нефармалы! Малайцы! Мы зробім усё, паможам!» Ну, спадзяюся... Хацелася б, каб ён дапамог. Каб мяне хоць бы... з інтэрната не выселілі. Гадоў 10 назад я, канечне, атрымаў бы кватэру, і ў доме па Машэрава, «кампазітарскім», — як пэсеннік, якога досыць шырока прапагандуюць. Я мог бы прапрацаваць, і мне б далі кватэру. Канечне, давалася б напісаць пра камсамол пару песень, пра партыю — вы ж ведаеце, як тады рабілася. Я і не стаў бы пісаць, канечне. Але зараз нічога не даб'ешся і такім спосабам. Буду складаць грошыкі, гадам к 50-ці, можа, куплю кватэру...

Праўда, пра камсамол я ўсё-такі пісаў, толькі «наадварот». Адна з першых песень з Пранчаком «Беларускія манкурты», там былі такія словы: «Мы бяспамяцтва заложнікі, махляры і шалапуты, камсамольцы і бязбожнікі — беларускія манкурты». Тады, у 89-м, забаранілі на радыё і тэлебачанні запісаныя варыянт песні, замянілі слова «камсамольцы» на «бюракраты», вымусілі перапісаць.

— У рэшце рэшт, Дзіма, вы

хавіч гучыць?». А ім адказваюць: «Яўтуховіч на беларускай мове шмат песень піша — вось ён і гучыць». Не ведаю, чаму, але мае песні ў нас распаўсюджваюцца. Вось многія з тутэйшых рускамоўных песень не робяцца папулярнымі, і аўтары тыя глядзяць у бок Масквы: маўляў, можа, «уладзіць» нейкага рэдактара, трапіць хоць бы ў «Ранішняю пошту»? На фестывалі польскай песні ў Віцебску мітусіліся, дамаўляліся з некім...

Гэта вялікія грошы каштуе, каб рускамоўную песню «прабіць» на так званы саюзны экран. Дый я ў бок Масквы ўжо не гляджу. Пасля таго, як пачаў у рэдакцыі праграмы «Взгляд». У нас была песня з І. Журбіным, пэтам з Гомеля, — «Сколько добрых дел мы оставляем на потом». Рэдактары «Взгляда» паслухалі, ім спадабалася песня, кажуць: «Будзем здымаць кліп, толькі хлопцы, трэба паўтары тысячы на гэта: ведаеце, мы за свае сродкі будзем здымаць». Я кажу — ну, добра, падумаем. У той час 1,5—2 тысячы былі грошы, зараз я, можа, і даў бы, дык жа зараз яны менш як 20 не папросяць. А тады я счekaў месяц, і думаю: проста каб твар твой мільгануў у «Взгляд», каб сваім сябрам сказаць: «Во, глядзіце мяне ў «Взгляд»! — навошта гэта? Амбіцыі зусім непатрэбныя. Адною песняй нічога не дакажаш нікому...

Дый я гэтую маскоўскую «кухню», яшчэ працуючы ў «Песнярах», вучыўся: як той «усесаюзны эфір» робіцца, які трэба падкупы. І я цяпер лічу, што трэба шчыра працаваць, і песня сама знойдзе слухача. Любы рэдактар нашага радыё не адмовіць, каб ты прыйшоў і праспяваў — пад гармонію, пад гітару ці «фано», і калі гэта будзе на добрым запамінальным узроўні, кожны наш рэдактар без усялякага хабару з рэдакцыю пракруціць запіс у эфіры, бо не хапае свежых песеннага рэпертуару на беларускай мове!

— У тым ліку і для дзяцей. — Я мо і не пісаў бы для дзяцей, але маёй дачцэ ўжо амаль пяць гадоў. А ў галіне дзіцячага шлягера прагал. Калі ўжо ЦТ гаворыць, што давайце абвясцім конкурс, а то дзецям няма чаго спяваць, апроч «На поству пограничник стоит», «Вместе весело шагать по просторам», «Прилетит вдруг волшебник... А назавіце хоць колішняю папулярную дзіцячую песню беларускаю!

— Назаву: «Дзед-Барадзед!» — А, Лёні Захлеўнага «Калыханка»... А ў іншым жанры? Папулярная тэлекалыханка ёсць і ў Рاینчыка-«Баю-бай». І я з гэтага пачаў: «Спіць над лесам аблачынка...» Папулярная найперш сама перадавалі Нам з Пранчаком уваголе пашанцавала: працавала паасобку, потым падагналі тэкст да музыкі, а тут Данчык прыехаў і з задавальненнем запісаў. Апроч

Паўза... (Зміцер Яўтуховіч у студыі).

Фота Г. МАСКАЛЕВА.

— Так, а «Пад зоркаю «Пагоні» — можна! Хоць гэта, канечне, песня не для дзяцей, але і яны яе ведаюць і падпяваюць пад час маіх выступленняў.

Карыстаючыся тым, што школьнікі, ліцэйцы, падлеткі ў ПТВ слухаюць мяне ўважліва, стараюся з імі гаварыць пра музыку, пра замежную і айчынную эстраду, арыентаваць іхні густ на тое, што бліжэй мне. І наконце беларушчыны кажу. І пра тое, з якім захапленнем успрымаюць нашу песню ў суседняй Польшчы, і не толькі беларусы — сам пераканаўся ў гэтым на леташнім «Басовішчы», фестывалі пад Беластокам. Свае сустрэчы вя-

Дуіна-Марцінкевіча, Купалы, да пэзіі Сяднёва, Арсеньевы, — лічу іх класікамі беларускага замежжа, чыя творчасць не горшая за тое, што пішуць нашы сучасныя народныя пэаты. Але стараюся ладзіць супрацоўніцтва з маладымі пэатамі. Апошнім часам гэта Віктар Шніп, Алесь Бадак, Алесь Ліпай. Знаёмлюся з іхняй творчасцю паводле публікацый ці дзякуючы супольным вандроўкам ад Бюро прапаганды СП. Ужо з многімі выступаў, у тым ліку і са сталымі пэатамі.

— Дзіма, я на адным канцэрте бачыла, як вы ўпэўнена і зухавата трымаеце ў руках гармонію. Але ж вы па класе баяна ніколі не вучыліся.

— Жыццё прымусіла выву-

была не вучоба, фармальнасць. Я ездзіў па гастролях з «Песнярамі».

— Як ваш бацька да такой сынавай незалежнасці ставіўся?

— Бацька?.. А я яго тады не слухаў, ведаеце... Калі б паўтарыць мой шлях спачатку, я, можа, паводзіў бы сябе інакш. Але ж і ў «Песнярах» была мая школа! Я цяпер ніякай сцэны не боюся, пасля таго, як выступаў у буйных палацах спорту, у канцэртнай зале «Россия». Я ў «Песнярах» граў на класічных, на фартэпіяна: сола ў песні Лучанка «Вераніка», напрыклад. Такая адказнасць — выйсці на сцэну палаца, дзе 5 тысяч чалавек, выйдзеш, сам-лееш, самы сталы музыкант

яго, запісалі яшчэ Валеры Дайнека з «Песняроў» ды Лявон Барткевіч. Гэта вялікае шчасце для кампазітара, каб ягонае музыка пастаянна гучала ў нейкай папулярнай рубрыцы: яе запамінаюць, да яе прызываюць. Я аднойчы ехаў з Гомеля ў Мінск і назіраў, як жанчына гадоў 30—35 калыхала свайго дзіцёнкі і спявала яму: «Спіць над лесам блачынка...» Для мяне гэта было лепш за перамогу ў самым прэстыжным элітарным конкурсе, таму што прасты чалавек зразумеў мяне, гэтая інтанацыя запала яму ў душу.

Мне здаецца, што ў сувязі з цяперашнімі грамадска-палітычнымі зрухамі значная частка людзей будзе імкнуча да беларускай культуры, да беларускага слова. Дзеці ўжо сёння з задавальненнем і слухаюць, і вучаць беларускія песенькі. Шкада, што свядомых людзей пакуль мала ды ім цяжка адрозніць сапраўднае ад падробкі. Якія мае дзеянні ў сённяшняй сітуацыі? Аналагічныя таму, што рабіў некалі Ханок. Толькі ён на беларускіх тэксты мала пісаў. Але яго правільныя хады — ён даваў свае песні вельмі знакамітым выканаўцам. Я не магу сказаць, што даю свае вельмі знакамітым, я не магу ўслед за Ханком звярнуцца да Пугачовай, напрыклад, бо я цяпер не пішу на рускія словы. Але з беларускімі знакамітасцямі я ўжо супрацоўнічаў: з Барткевічам, Яромленкам, Аляксеем Шадзько, Валерыем Дайнекам, з Данчыкам, вядома, Уладзімір Мулявін спяваў маю песню на вершы Янкі Купалы (гэта была музыка да спектакля). Салісты канцэртнага аркестра Юля Скараход, Мікалай Скорыкаў, Вадзім Касенка...

Хоць я прыхільны запамінальных малых жанраў, адкідаю ў сваёй творчасці шлягеры ні пра што (і такія былі). З тым жа Лявонам Пранчаком у шлягерную, ці проста ў сучасную, «хітовую», інтанацыю мы апрацавалі ўмяны змест, асэнсаваныя словы. Ну, вось: «О, як цябе мне моцна не хэпала, пакутная Радзіма-Беларусь!» Хацелася б гэтак і прадаўжаць. Не пісаць проста пра кветачкі. Глядзіце, «малінавічы» тэм колкі ў нас! Ці рознакаляровых «варганіяў». У рускіх шлягерах яны нагналі аскаміну, усе тыя «вішні няспелыя» і да т. п. Калі яшчэ і ў беларускай тэматыцы мы, спадары-кампазітары, будзем працягваць пра тыя ж «кветкі-ягодкі-грыбочкі», «горка-салодкія яблыкі», дык не даможамся мы ні адкрыццяў на эстрадзе, ні пэвагі слухача. «Пладова-ягодная» тэма сабе вычарпала ў рускай творчасці, навошта яна нам? Я на месцы мастацкіх саветаў зрабіў бы вялікі вэрхал, ці як гэта назваць: сабрацца, паслухаць песенны фонд, запісаны за апошнія 3—4 гады. Ці не палову адтуль трэба выкінуць. Я дык палову сваіх песень «пачысціў» бы.

— Радная самакрытычнасць для кампазітара...

— Да напісанага трэба ставіцца самакрытычна, каб не ўвесці сябе ў зман. І я нізавошта не пагадзіўся б на такую перадачу, дзе быў бы прадстаўлены дзесяткам сваіх песень. Вядома, галава закружыцца ад такой магчымасці: вось гэта будзе ўдар, вось гэта паскачуць некаторыя кампазітары, убачышы, які я песеннік! А навошта? Хай мае песні гучаць у эфіры паасобна: куды больш карысці, чым ад «парада», дзе песні ці адна адна забіваюць, ці выглядаюць амаль аднолькавымі.

— Таму вас і не вабіць ідэя творчага вечара?

— На чужых памылках вучыцца... Цягнуць усё ў праграму і паказваць, што ў мяне ёсць і пару песень, і штосці для квартэта, і для скрыпкі... Не ведаю. Калі б я і рабіў—дык невялікую вечарынку на адно аддаўленне, і больш было б выступленняў пазтаў з вершамі, чым мяне з маймі песнямі.

— Што ж... Дзякуй, Зміцер, за шчырасць.

С. БЕРАСЦЕНЬ.

ПРАЦЯГ ТЭМЫ

ХТО, НА ЧЫМ І ДЗЕ?

Праблемам адраджэння беларускай капэлы прысвячаліся публікацыі «ЛіМа» за 19.X.90 г., 22.XI.91 г. Гаворку працягвае прарэктар БДК В. Яканюк, які дзеліцца сваім роздумам пасля фестывалю «Адраджэнне беларускай капэлы» і пленума Саюза музычных дзеячаў, прысвечанага гэтай жа тэме.

Сціплы на сваіх знешніх абрысах пленум Саюза музычных дзеячаў Беларусі, як і сам фестываль «Адраджэнне беларускай капэлы», без усялякага перабольшання можна аднесці да гістарычных падзей: пакладзены пачатак вяртанню ў беларускае музыкальнае мастацтва творчага вопыту нашых продкаў. Вопыту, які не толькі ігнараваўся на працягу дзесяцігоддзяў, але літаральна выкрэсліваўся з памяці і свядомасці беларусаў. Значнасць падзеі не паменшылася, нягледзячы на тое, што сапраўднай дыскусіі на пленуме не атрымалася...

Але, як кажуць, калі справа распачата, можна лічыць, што яна зроблена напалову. Калі ж справа зроблена толькі напалову, то можна сказаць, што яна і не распачылася. Іншымі словамі, а што ж далей? Якімі шляхамі пойдучы да сапраўднага адраджэння беларускай капэлы музыкальна-грамадскае, дзяржаўнае ўстановы, аматары і энтузіясты?

Нізкі паклон і падзяка беларускім навукоўцам А. Мальдзісу, В. Дадзімавай, Л. Касцюкевічу і іншым за самаадданую пошукавую дзейнасць. Зразумела, яна мае быць працягнута, пашырана, бо вяртанне на гістарычную радзіму, на Беларусь, партытур, рукапісаў, іншых дакументальных рэрытэтаў — гэта справа нашай нацыянальнай годнасці. Але му-

МУЗЫКА

ХОР — У ПОШУКУ

Камерны хор Гомельскай абласной філармоніі, якім кіруе Алена Сакалова, нядаўна пабыла ў Германіі, дзе на працягу тыдня правёў цыкл канцэртаў духоўнай музыкі. Па водгуках прэсы, кіраўнікі «Зонтаг-клуба», па запрашэнні якога гомельскія спевакі прыязджалі ў Гамбург, адзначылі высокую культуру спеваў, высакароднасць гучання жаночых галасоў, трываласць басоў...

Паспяховае выступленне хору — вынік сур'ёзнай працы яго кіраўніка. Пасля за-

зыка — мастацтва гукі. Музычны твор захоўваецца ў партытуры, а жыве на канцэртнай сцэне. Таму першае пытанне, якое паўстае пасля пленума: хто будзе выконваць музыку беларускага барока?

Ні ў якім разе не можа быць пастаўлена пад сумненне творчае рэзансэ і майстэрства нашых выдатных калектываў, такіх, як Дзяржаўны камерны аркестр і Мінскі камерны хор, «Кантабіле» і «Класік-Авангард». Але трэба ўсвядоміць, што ў беларускім выканальніцкім мастацтве наогул адсутнічае такі напрамак, як аўтэнтычнае выкананне музыкі барока. Напрамак надзвычай моцны, папулярны і значны ў сённяшнім еўрапейскім мастацтве, «дасцюкаца ў дзверы» якога з дапамогаю сучаснай манеры выканання музыкі барока нельга. (Дарэчы, такія няўдалыя спробы нашымі музыкантамі ўжо рабіліся). Мала таго: на Беларусі сёння няма ніводнага канцэртуючага клавесіна, арганнае мастацтва прадстаўлена адзіным салістам філармоніі (ёсць яшчэ арганіст у зале полацкага Сафійскага сабора). І гэта пры наяўнасці дзесяткаў каталіцкіх храмаў з арганамі! Выканаўцы гэтых спецыяльнасцей этанакіравана не рыхтуюцца. Адсутнасць у кансерваторыі аргана не дазваляе адкрыць адпаведны клас. Большасць беларускіх піяністаў атрымліваюць вышэйшую му-

зычную адукацыю, а ні разу нават не дакрануўшыся да мануалаў клавесіна ды аргана; неабходны для музыканцкай эрудыцыі генерал-бас таксама не вывучаецца.

Нельга сказаць, што наша кансерваторыя стаіць убаку ад справы «барочнай» падрыхтоўкі студэнтаў. Шмат зроблена для арганізацыі курсаў «Акадэміі страдаўняй музыкі», дзе правялі свае майстар-класы Артура Сакеці (Ватыкан), Ульрых фон Камеке (Гамбург), Барбола Добазі (Будапешт), Алег Янчанка (Масква). Шмат карыснага зрабіў для ансамбля старадаўняй музыкі БДК «Бахаўскі гурток» вядомы пецябургскі музыкант Уладзімір Шулякоўскі. І справа гэта будзе развівацца. Але нельга не прызнаць, што цалкам праблема падрыхтоўкі сапраўдных дасведчаных барочных выканаўцаў у беларускіх навуковых установах у бліжэйшы час не можа быць вырашана. І з-за адсутнасці базы, і з-за (і гэта найгалюнае) недахопу выкладчыцкіх кадраў. А таму трэба тэрмінова знайсці магчымасць накіроўваць беларускіх музыкантаў за мяжу, да вядомых еўрапейскіх майстроў.

Не менш вострыя пытанні — на чым будзе выконвацца музыка беларускага барока і дзе яна будзе гучаць?

Адзін толькі факт: амаль ніхто з сур'ёзных беларускіх музыкантаў, ужо не гаворачы пра студэнтаў, не толькі не іграў, а нават і не бачыў сапраўднай трохклавійнага клавесіна эпохі барока! А менавіта ж на такіх інструментах іграюць у Еўропе і за акіянам. І менавіта з-за адсутнасці барочных інструментаў, напрыклад, студэнты БДК не былі дэпушчаны да конкурсу ў Бруге (Бельгія), нягледзячы на высокі выканальніцкі ўзровень. Няма ў нас не толькі клавесінаў і арганаў.

насцю формы, акрэсленасцю вобразу і з яскравым нацыянальным каларытам. Вельмі яркае уражанне ад выканання фрагментаў літургіі Святога Яна Златауста П. Часнакова. Яны ўспрымаліся як шматфарбны абрад. Пераканальна прагучаў перакладзены для хору раманс М. Булахава «И нет в мире очей» (салістка В. Нячасова). Моцнае сола А. Дударова як нельга лепш гарманіравала з насычанымі харавымі спевамі (раманс А. Гурылёва «Разлука»)...

Некалькі беларускіх народных песень, асабліва «Ці свет, ці світае», упрыгожылі рэпертуар хору. Ладная кампазіцыя, свежасць

Няма і барочнай скрыпкі, і віоль д'Амур, і тагачаснай драўлянай флейты, і г. д. Нарэшце, няма і залаў, дакладнай, салонаў, дзе гэтая музыка павінна гучаць, бо мініяцюра, скажам, Агінскага ў вялікай філарманічнай зале — усё роўна, што салінічка Бенвенута Чэліні, выстаўленая на футбольным полі.

Асноўны вынік пленума СМД — пастанова аб распрацоўцы праграмы (комплекснай, дзяржаўнай, нацыянальнай, навуковай...) адраджэння капэлы. На першы погляд, рашэнне здаецца салідным, грунтоўным. Але вось што непакоіць. Колькі ўжо іх было, гэтых праграм, якія распрацоўваліся на ўзроўні ўрада, міністэрстваў, ведаў, арганізацый? «Спадчына», «Моладзь», «Дасуг»... Трэба сказаць шчыра, што ўсе яны засталіся на паперы. Ці не напакее такі ж лёс і праграму адраджэння беларускай капэлы? Ды й увогле, ці пагодзіцца ўрад рэспублікі разглядаць гэтую праграму напярэдадні ўваходу ў рынак і ў абставінах надзвычайнага бюджэту? Можна, ізноў атрымаецца так, што вялікі грошы на распрацоўку праграмы будуць выдадзены, а капэла так і не будзе адбудавана. А можа, лепей было б аддаць гэтыя грошы на канкрэтныя справы адраджэння капэлы? Напрыклад, на быццё музычных інструментаў, на друкаванне нот, на замежныя творчыя стажыроўкі беларускіх музыкантаў і даследчыкаў, на правядзенне фестывалю і падрыхтоўку канцэртных праграм. Урэшце, на стварэнне фонду «Адраджэнне беларускай капэлы»...

Дарэчы, усе мы ведаем, што трэба для адраджэння беларускай капэлы. Не ведаем толькі, хто будзе рабіць і на якія грошы?

Вадзім ЯКАНЮК.

Свята... са зламанай заслонай?

Культурнае жыццё Брэста ўскалыхнула значная падзея — справаданы канцэрт артыстаў абласной філармоніі. Нягледзячы на тое, што гэтая канцэртная ўстанова не мае сваёй залы нават для рэпетыцый, намаганнімі творчых супрацоўнікаў за 5 гадоў існавання філармоніі быў падрыхтаваны шэраг праграм, больш за 3 тысячы канцэртаў адбылося на Брэстчыне. Музычным выхаваннем малодшых школьнікаў плённа займаецца канцэртна-летарская брыгада. Другі сезон працуе дзіцячы музычны тэатр «Трапі» Нядаўна створаны камерны аркестр. Сярод артыстаў філармоніі з'явілася таленавітая моладзь: лаўрэат рэспубліканскага і міжнародных

конкурсаў баяніст А. Пылін, лаўрэат рэспубліканскага конкурсу аўтарскай песні артыст дзіцячага музычнага тэатра А. Панасюк, артыстка тэатра С. Акімава, саліст-тэнар М. Валасевіч, вучань знакамітага А. Салаўяненкі...

Дык вось, нарэшце брэстаўчане пазнаёміліся з творчымі сіламі ўстановы, пра існаванне якой не ўсе нават і здагадаліся. Канцэрт прайшоў на адным эмацыянальным дыханні. У памяці вялікага Моцарта, чый год адзначаўся ўсім культурным светам, першая частка канцэрта была складзена з яго неўміручых твораў. Другая частка знаёміла брэстаўчан з героямі аперэт. Атмосфера гэтага

вечара паказала, што ў Брэсце ёсць сапраўдны, чулы глядач, які хоча і ўмее атрымліваць эстэтычную асалоду ад цудоўнай музыкі, выразнай акцёрскай ігры, пацвярджаючы выслоўе «не хлебам адным»...

Закончылася мерапрыемства, якога чакалі аж пяць гадоў, да якога старанна рыхтаваліся. Ды не абышлося... без расчаравання. Адсутнасць нармальнага асветлення ў Доме палітасветы, дзе ладзіўся канцэрт; сапсаваная нерабочая заслона, якая ўрэшце рэшт абарвалася ў сярэдзіне прадстаўлення, ледзь не сарваўшы яго, «дробязі», на якіх прасты глядач можа і не засяродзіць увагу. Але ці ж можна ўзняць культуру таго са-

мага простага глядача, пра якію мы так дбаем на словах, гэтым бескултурным спосабам? Прафесіяналізм жа выўляецца ў ступені адказнасці за справу, якую бярыш на сябе ды ўскладаеш на іншых, з дылетанцтва — у жаданні займацца не сваёй справай, як сваёй, урэшце не адказваючы ні за сваё, ні за чужое...

«Зламалая заслона» закрывалася. Засталося прыкрае пацучце... Дык час цяпер у нас увогле нярадасны. А так хочацца, каб, нягледзячы ні на што, паболей з'явілася ў нашым жыцці «адзівакоў», якія вераць у чачавую шчырасць, адраджаюць нашы душы. Не усё ж трэба і ў гэты, пераломны, час крычыць, разбураць, ламаць. Душу неабходна збіраць — па часцінках.

Уладзімір ЯШЧУК, рэжысёр.

г. Брэст.

Пошукі аптымістычнага выходу

(Пачатак на стар. 5, 6—7).

Эканамічны крызіс хутчэй за ўсё задоўжыцца, гэта, зразумела, кепска, але да таго трэба быць гатовым. І разумець, што такі стан рэчаў не залежыць ад чыёйсьці волі альбо недагляду. Нават ад таго не зале-

жыць, што ў нас кепскі ўрад ці Вярхоўны Савет занадта лянны: тут дзейнічаюць гістарычныя прычыны. Будзе шмат яшчэ тупікоў і пастак... Калі нацыя мае палітычную волю да незалежнасці, дык яна, канешне, з іх выберацца. Іншая справа, калі гэтая воля аслаб-

лена, і на пачатку дарогі карціць вярнуцца назад, — тады, можа, і не варта было на гэты шлях ступаць.

Ю. З. Пры ТАКОР плаце за незалежнасць ці не ператвараецца апошняя ў самазету?

В. Б. Думаю, што не. У наш час, калі мы перажываем кру-

шэнне апошняй імперыі, самай важнай мэтай з'яўляецца суверэннітэт нацыі. Іншых спосабаў для яе выхавання проста няма. Калі нацыя ў цяперашніх варунках яго не дасягне, яна перастане існаваць у прасторы і ў часе, яе расцягнуць іншыя, яна растворуцца, і яе не будзе ніколі.

Для Беларусі сёння існуе апошні шанец, які нам прадастаўляе гісторыя.

памарудзіўшы, дадаў, што высокая цэніць жыццёвую пазіцыю французскіх экзістэнцыялістаў Ж. Сартра і А. Камю, якія ніколі не выказвалі згоды з адносна справядлівай уладай. «Відаць, творца асуджаны на сталае супрацьстаяне з Уладаю. Для сумленнага мастака гэта, мабыць, непазбежна...»

Эдвард Вайвадзіш нарадзіўся 23 студзеня (5 лютага) 1897 года ў былой Віцебскай губерні (Дрысенскі павет Прыдзруйскай воласці). Вучыўся ў Дрысе, Друі, Петраградзе. Пасля заканчэння Беларускіх настаўніцкіх курсаў у Дзвінску (Даўгаўпіліс) аж да 1954 года з перапынкамі працаваў настаўнікам.

Першая яго публікацыя — у зборніку вершаў гуртка маладых беларускіх паэтаў у Латвіі «Першы крок» (Рыга, 1926 г.). У апошнія гады друкаваўся ў «Голасе Радзімы», «Настаўніцкай газеце». Пра тое, што творчыя сілы не пакідаюць 95-гадовага «юнака», гаворыць нам і вось гэтая падборка беларуса Эдварда Вайвадзіша з вёскі Вайвады пад Індрай.

Сяргей ПАНІЗНІК.

Эдвард ВАЙВАДЗІШ

Прыдзруйшчына

З Табой заўсёды ў згодзе
І мой быў лёс:
Пры ўсякай непагодзе
Цягнулі воз.

Баліць душа і сэрца
За многіх з нас,
Каму уволю перцу
Паддаў калгас, —

Калі жыцця аснову
І сэнс вясю
Мянялі... З імі й мову
Сваіх бацькоў.

Пакутую душэўна:
Боль не забуду...
Хачу спытацца гнеўна:
А гонар быў!

Напэўна, пакаленні,
Што ўжо ідуць,
Падымць нас з каленяў...
І праклянуць.

Кашуля

Перабудовачнае

У цара Алі Шалфея
Захварэла жонка Фея:
Бледнай стала яна звонку.
Цар спалохаўся за жонку
І склікае двор на раду:
Як лячыць такую жаду!
Не прышлі на дапамогу.
Не знялі яе трывогу.

Тут чакаць не мае сэнсу.
Цар паклікаў экстрасенсаў.
Падышлі яны да жонкі,
І ад цемра да галёнікі
Боль шукалі пальцы-спіцы...
Пакланіліся царыцы:

— Можна вылечыць хваробу,
Трэба нам знайсці асобу,
Вось якога чалавека:
Не баіцца ўлады, здэка,
Задаволены, шчаслівы,
Дабрадушны, не лялівы,
Не бядак, але й не жулік...
Аджалее хай кашулі,
А яе царыца смела
На сваё ускіне цела,
Каб хвароба адляцела.

Я: у далёнай вырай птушкі,
Шпарка паймчалі служкі.
Дзе шчасліўчыкі жывуць!
Пільна пошукі вядуць.

Служкі ўсюды пабывалі:
Між багатых і слаўтых,
Між адзетых і абутых...
Ды шчасліўца не спаткалі.

Едуць хмурнымі дахатах.
Раптам бачаць бахаты
Чалавек ідзе. Гарбаты
Валачэ сухія дровы.
— Гэй, мужык-спадар вясковы!
Адпачні! Ці ёсць махорка!
Эх, жывецца, пэўна, горка!

— Дзякуй Богу, я шчаслівы,
Хоць сваёй не маю нівы.
Мала трэба мне дастатку:
Маю кавал хлеба, хатку...
Сам сябе я даглядаю;
Тое і раблю, што знаю.

— Вось табе на выбар грошы:
Дай кашулю нам, харошы!
— Вашай платы не жадаю,
Бо... кашулі я не маю!
— Што ты мелеш! Мы не чулі,
Каб хадзілі без кашулі.

— Гляньце на маё вясцела:
Пад сярмагай зарудзела, —
Без талонаў мне не дзела.

Анямелі раптам служкі,
У вачах лятаюць мушкі, —
Бо згубілася надзея
На кашулю дабрадзея:
— Мо й здарова будзе Фея...

Што ж чакае нас, паны,
Без талонаў на штаны!

Хачу пажыць...

Хачу пажыць яшчэ гадок:
Пакуль што не растраціў клёк, —
Хоць і бліжэй кожны год
Кашчавай смерці эшафот.
Бо я, прызнацца, не хачу
Паддацца злему крумкачу:
Яму і дня не паслужу,
І не аддам сваю душу.
Хто ж будзе даглядаць зямлю,
Якую моцненька люблю!
Я стану на рубеж-парог
Тады, калі пакліча Бог.

БЫЎ. ЁСЦЬ. БУДЗЕ.

100 гадоў з дня нараджэння Браніслава ТАРАШКЕВІЧА

Баімося, як чорт казліла, ужываць выраз «палымяны рэвалюцыянер». Калі і карыстаемся ім, дык прамаўляем няянакш як з іроніяй. Маўляў, што з іх возмеш, разбуральнікі, знішчалі старыя ўстоі жыцця да асновы, не задумваючыся, дзеля чаго гэта рабілі, прыкрываючыся нейкай ілюзорнай ідэяй, пазбаўленай рэальнасці. Гаворым так, забываючыся на тое, што сапраўдны рэвалюцыянер не толькі разбуральнік, а стваральнік, які дбае аб тым, каб народу лепей жылося, каб гэты самы народ не адчуваў сябе безназоўным племем, а быў нацыяй. А да той жа самай палымянай кагорты належалі і многія з тых, чые імёны прамаўляем сёння з асаблівым гонарам, каго адносім да лепшых нашых адраджэнцаў, у каго вучымся, прынамсі, павінны вучыцца аднанасці Бацькаўшчыне.

Чым не палымяны рэвалюцыянер — Браніслаў Тарашкевіч? Не падабаецца вам, спадары, такое азначэнне ў дачыненні да яго? Што ж, хай сабе, гэта — ваша справа. Але ж яго жыццё, такое яркае і, на жаль, такое кароткае (усяго сорак дзевяць гадоў), перапоўненае ў гэтым. Палымяна, страшна верыць Б. Тарашкевіч у правату справы, якой прысвяціў сябе з юнацтва (яшчэ ў 1911 годзе стаў членам Беларускай сацыялістычнай грамады); так верыць, што нават і тады, калі на небасхіле згусціліся хмары сталінскага дэкадэнта, усё роўна рваўся ў Савецкую Беларусь, дзе бачыў ажыццяўленне сваіх даўніх мар. «...БССР гэта мой ідэал таму, што веру ў будучы саюз народаў, у якім беларусы стануць вольнымі. З Масквой, ці Варшавай, ці Кіевам, але вольнымі, роўным з роўнымі» — гэтыя словы прагучалі ў выступленні ў аргументовам судзе Вільні, калі праходзіў ганебны працэс над Грамадой і над Б. Тарашкевічам, які быў яе заснавальнікам і лідэрам.

Ці не гэтая вера восенню 1933 года падштурхнула яго пагадзіцца на абмен паміж палітзняволенымі Польшчы і Савецкага Саюза? Як адбывалася сама працэдура, расказвае ў дакументальнай аповесці ў «Кіпцюрох ГПУ» Францішак Аляхновіч («Полымя», 1990, № 1). Гэта ён прапаноўваўся энквэдзістамі палякам замест Б. Тарашкевіча. Што да Ф. Аляхновіча, дык той ілюзіямі даўно не жыў. А Б. Тарашкевіч? «Цэрымонія абмену. Ададача часці, паклон каплішом, пацісканне рук, падпісанне акту абмену. І мы, колішнія прыяцелі, а цяпер — чужыя сабе людзі, шляхі якіх разыходзіліся ў процілеглыя бакі, падалі адзін аднаму рукі. Звычайныя турэмныя кампліменты: «Добра выглядаеш». «Ты таксама». «Дзякуй, але сумняваюся...» Пасля — колькі гор-

кіх слоў пра зманлівыя міражы, якія развяслялі, а ў канцы — апошні халодны поціск рук.

— Бывай здароў!
Мы разышліся ў розныя бакі».

Ходзяць чуткі, што Ф. Аляхновіч нінуў яшчэ на развітанне Б. Тарашкевічу: «Ты дарэмна туды ідэш!» Можна, і сказаў Ф. Аляхновіч гэтыя словы; толькі чамусьці іх у аповесці няма. А можна, і прамаўчаў. Важны іншы факт: Б. Тарашкевіч ірваўся ў Савецкі Саюз. Вядома, ён хоць і сутыкнуўся з несправядлівасцю польскіх улад, але, будзем справядлівымі, польскія засценкі — не савецкія. Пра гэта з непрыхаванай іроніяй і кажа ў аповесці Ф. Аляхновіч: «У гэты момант я адчуў не толькі духоўны, але і фізічны кантраст паміж намі. Вязьня «капіталістычнага гаспадарства» меў на сабе прыстойны фільцовы капялюш, добра ссераенае восенскае паліто, беззаганна вычышчаныя боты... Савецкі вязьня ішоў у старэчкім падзёртым кашуку на салавецкім «бушлаце»...» Б. Тарашкевіч і думаць не мог, што ў дачыненні да яго магчыма тая ж несправядлівасць, якую зведаў Ф. Аляхновіч: усё ж сказаўся ідэйным разыходжанні. Не дзе падсвядома, бадай, Б. Тарашкевіч лічыў, што ягоны знаёмец стаў на шлях ідэйных хістанняў, а значыць і адказаў за памылкі. Ф. Аляхновіч, які гэта відаць з аповесці «У кіпцюрох ГПУ», у сваю чаргу, вінаваціць Б. Тарашкевіча за тое, што, ап'яніўшы моладзь грамадоўскімі ідэямі, міжволі штурхнуў яе на лагерныя пакуты — з колішнімі грамадоўцамі Ф. Аляхновіч сустракаўся пад час адбывання пакарання на Салаўках.

Тарашкевічам па-ранейшаму кіравала вера і толькі вера. У справядлівасць. У беларускі народ. У тое, што менавіта ў Савецкай Беларусі ён зможа прынесці роднаму народу больш карысці. Вера гэтая, паўтаруся, жыла ў ім з гадоў юнацтва. З той часіны, калі, дзякуючы рэдакцыі газеты «Наша Ніва», ён, выпускнік Віленскай гімназіі, атрымаў магчымасць вучыцца на кафедры рускай мовы і слаўнасці Пецярбургскага ўніверсітэта. І не толькі вучыцца — яму даручана было напісаць першую прамаўку беларускай мовы.

Сам Я. Купала трымаў у полі зроку Б. Тарашкевіча, паціва ставіўся да яго, пра што сведчыць хоць бы гэты ліст ад 4 верасня 1913 года: «Дзядзька Тарас! Што чуваць у Вас з беларускай граматыкай? Ці што-небудзь зрабілі ў гэтым напрамку? Калі маеце ўжо яе нарыс, то будзьце ласкавы прыслать нам яго, калі не, то будзьце такімі добранькімі і спрытнымі ды як хутчэй гэта зрабіце... Граматыку Вашу хоча Таварыства выдаць і пусціць у свет у «назіданіе» маладому беларускаму пакаленню. Дык варушыцеся,

дзядзька, і ў шапку не спіце. Чакаем хуткага ад Вас адказу. Шчыра Вам адданы сакратар выдавецтва Ів. Луцэвіч».

«Беларуская граматыка для школ» была завершана Б. Тарашкевічам восенню 1917 года, а ўжо ў 1918 годзе яна пабачыла свет, вытрымала пяць выданняў. Студэнт за кароткі час зрабіў тое, што па сіле вопытным навукоўцам. Адраджэнскі ідэй, якія паланілі яго, знайшлі сваё канкрэтнае ўвасабленне. Па сутнасці, адказ на тое, якімі прынцыпамі Б. Тарашкевіч кіраваўся, пішучы граматыку, знаходзім у ягоным артыкуле «Не пакідайце сваёй мовы», змешчаным у часопісе «Раніца» (1914, № 1): «Кожны народ мае сваю асобную мову, і асобнасць яе ні ў самых зыхах — тое самае, здаецца, а не — от, бач, не тое, нейкі асобы змест, што і аб'ясняе, не ўмееш: хоць і добра чуеш. Вот гэтак «нешта неякае», звязанае неразрыўна з душой народа, прыдае кожнай мове той асобны цэмент, што звязвае ў адно народнае, «нацыянальнае» ўсе яго думкі і перажыванні. Праўдзівай было б гаварыць «перавярнуць» з адной мовы на другую, чым «пералажыць». Дарагое, але крохкае, квалае начыненне гэта мова, дык глядзіце сцеражыцеся, стройце яго квалітэты аздобамі, бо змест нашых думак, нашае «я» можа разліцца і палпыць у прочкі...» «Вучыцеся гаварыць ад народа» — не проста прамаўляў ён далей, а прасіў, заклікаў, прагнуў гэтага.

На карысць Адраджэння Б. Тарашкевіч працаваў, калі ўзначальваў культурна-асветны аддзел Белнацкома, што быў заснаваны пры Народным камісарыяце РСФСР. І калі стаў дырэктарам Віленскай беларускай гімназіі. І, безумоўна, пад час выбарання паслом (дэпутатам) у польскі сейм. Пра гэтую старонку ў грамадскай дзейнасці Б. Тарашкевіча можна гаварыць шмат (падрабязна яе прааналізавалі ўжо Арсень Ліс, Аляксандра Бергман, іншыя даследчыкі). Хочацца толькі адзначыць, што Б. Тарашкевіч быў старшынёй Беларускага пасольскага клуба. А чым кіраваўся гэты клуб, бачна з прамоваў Б. Тарашкевіча на сойме 23 студзеня 1923 года: «Пераступілі гэты парог у кольнасці, папраўдзе, неадпаведнай да масы беларускага народа, які мы маем права прадстаўляць, але дастаткова для таго, каб не толькі перад Польшчай, але перад усім светам даць доказ таго, што жыве беларускі народ». З думкай аб Беларусі дзейнічалі Б. Тарашкевіч і яго таварышы. Рабілі ўсё, каб згуртаваць народ, даказаць, што ён, нягледзячы на пастаянны прыгнёт, уціск, жыве. Стуртаванню вельмі шмат дало стварэнне Беларускай сялянска-рабочняцкай грамады. З гонарам у час суду ён сказаў: «Бяда, гора стварылі

Грамаду, а Грамада стварыла Тарашкевіча». Аднак грамадовец Б. Тарашкевіч звязваў свой лёс і з Камуністычнай партыяй. Зрабіў гэта яшчэ ў 1925 годзе, тады ж, калі ўзначаліў і Грамаду. Не палітычныя дывідэнды збіраў, не аб уласнай кар'еры думаў. Ды і пра якую кар'еру магла ісці гаворка, калі ўсё, што не адпавядала ўрадавым інтарэсам, успрымалася палітычным злачынствам. Рабіў Б. Тарашкевіч гэта па ідэйным перакананні. Свядома ступаў рэвалюцыйным шляхам. І свой выбар ажыццяўляў сам.

Яго двойчы арыштоўвалі. Першы раз атрымаў 12 гадоў зняволення, але праз два гады быў вызвалены. У лістападзе 1932 года адбыўся чарговы суд. Калі раней праходзіў як арганізатар і кіраўнік Беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, дык цяпер абвінавачанні сталі больш суровымі. Камуніст — таму і прысуд адпаведны: восем гадоў турэмнага зняволення і дзесяць гадоў пазбаўлення ў правах. Ішоў у турму з упэўненасцю: «...капіталізм — фармацыя мінулага, на змену яму прыйдзе новая сацыяльная сістэма».

Пасля згаданага абмену на Ф. Аляхновіча Б. Тарашкевіч паглядаў не перамяніў. Хаця, мабыць, недзе ў душы адчуваў, што нешта робіцца не так, як павінна рабіцца... Ніхто з блізкіх знаёмцаў не сустрэў, не пагаварыў з ім. Не знайшлося і працы ў Мінску, а ён жа яшчэ ў 1928 годзе быў выбраны правадзейным членам Беларускай Акадэміі, пра што, дарэчы, даведаўся пад час першага знаходжання ў турме.

Працаваў навуковым супрацоўнікам Міжнароднага аграрнага інстытута ў Маскве, загадваў аддзелам Польшчы і Прыбалтыкі. Пачаў дэталёва выву-

дзясненні і памкненні іншых. Ды толькі і яго не абмінула горкая доля. Сёння мы ведаем — не магла абмінуць...

Яго арыштавалі 6 мая 1937 года. Абвінавачванні традыцыйныя — у шпіянажы. Як кажуць, і «карты» ў рукі: столькі часу жыў у Польшчы. А далей...

Доўгі час лічылася, што памёр 22 верасня 1941 года. На самай жа справе Б. Тарашкевіч быў расстраляны яшчэ 29 лістапада 1938 года.

У сваіх дзясненнях, памкненнях Б. Тарашкевіч абганяў час, ішоў як бы паперадзе падзей. Ён глядзеў далёка наперад незасмучоным паглядам, а ў краіне між тым рабілася ўжо нешта зусім іншае, і яго ідэй былі ўжо непатрэбныя. Гэта тычыцца і ўсёй справы тарашкевіцускага жыцця — адраджэння мовы. Беларусізацыя саступіла месца нацыянальнай безаблічнасці, гора «інтэрнацыяналізму». Сёння ж, калі зноў вяртаецца справядлівасць, словы, сказаныя Б. Тарашкевічам, напрыклад, у яго артыкуле «За нашу і вашу свабоду» («Наша Ніва», 1913, № 48), гэтаксама актуальныя, як і тады: «Родная мова ў урадзе, у школе найпатрэбней якраз для простага народу, каб разумела йшла ў галаву патрэбныя рэчы. Дзеля гэтага канечнай патрэбай дэмакратызацыі ёсць дэмакратызацыя культуры — без гэтага свабоды палітычнай — адна мёртва літаратура».

Ён наш сучаснік — палымяны рэвалюцыянер Б. Тарашкевіч. І добра, што яго імя вернута з небыцця, становіцца набыткам сённяшняга чытача і яго літаратурна праца. Выдавецтва «Навука і тэхніка» колькі гадоў назад выпусціла ў перакладзе Б. Тарашкевіча «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча. Толькі што ў «Мастацкай літарату-

Браніслаў ТАРАШКЕВІЧ з сям'яй Радаславам і жонкай Верай Андрэеўнай. 1925 год.

чаць... іспанскую мову. Не дзеля таго, каб займацца перакладамі з яе (у турмах перанлаў з польскай «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча, з грэчаскай «Іліяда» Гамэра), а каб ехаць у Іспанію, змагацца ў інтэрбрыгадах з фашызмам. Значыць, і перажыўшы абвінавачванні ў тым, што яны «ворыгі народа», не збочваў з бальшак, абранага аднойчы. Чысты душой і памкненнямі, верыў у чысціню

ры ў зборнік «Спадчына» выйшаў зборнік «Выбранае» (укладанне, уступ і каментарый А. Ліса). Набывае працяг і адзін з накірункаў грамадскай дзейнасці Б. Тарашкевіча — жыве, дзейнічае БСДГ!

Браніслаў Тарашкевіч быў у нас. Ён ёсць цяпер. І вечно будзе ў памяці народнай.
Алесь МАРЦІНОВІЧ.

ЛІТКУР'ЕР

Памяці Браніслава Тарашкевіча

У Радашковічах у свой час жыў і працаваў адзін з самых яркіх працаўнікоў на ніве нацыянальнага Адраджэння Браніслаў Тарашкевіч. 100-годдзю з дня нараджэння яго і былі прысвечаны ўрачыстасці, якія прайшлі тут. Да мемарыяльнай дошкі на доме, у якім ён жыў і дзе ў бліжэйшы час мяркуецца адкрыць гісторыка-краязнаўчы музей з мемарыяльнай залай, былі ўскладзены кветкі. У фазе мясцовага Дома культуры экспанавалася выстаўка «Ён жыў і працаваў у Радашковічах», тут можна было набыць літаратуру, купіць сервізы, вазы з нацыянальным арнамантам, што выпускае Радашковіцкая фабрыка мастацкай керамікі.

У Доме культуры адбыўся і юбілейны вечар. На ім выступілі дзядзечын жывіца і творчасці Б. Тарашкевіча А. Ліс, дырэктар Скарынаўскага цэнтру Акадэміі навук Беларусі А. Мальдзіс, Г. Казановіч, народны паэт Беларусі Н. Гілевіч, старшыня Маладзечанскага раённага Савета народных дэпутатаў А. Луновіч. Усе яны адзначалі

значнасць таго ўкладу, які прынес на алтар Бацькаўшчыны Б. Тарашкевіч. Н. Гілевіч, у прыватнасці, падкрэсліў, што таленавіты людзей і сярод нас няма, а вось мужных мала. Тарашкевіч жа панлаў на алтар наівай нацыянальнай славы сваё жыццё. А. ХАЗЯНІН.

На ўрачыстым вечары ў Доме літаратуры пра Б. Тарашкевіча — грамадзяніна, чалавека, літаратара — гаварылі народны пісьменнік Беларусі Я. Брыль, Г. Кахановіч, А. Мальдзіс, У. Калеснік, В. Адамчык. Малады кампазітар Д. Яўтуховіч выканаў дзве свае песні: «Маналог паэта» (верш Я. Купалы) і «Дарагая Беларусь» (словы А. Бадака). Урыўкі з «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча і «Ільды» Гамера ў перакладзе Б. Тарашкевіча прачыталі М. Захаравіч і В. Шушкевіч. Выступіў на вечары і ансамбль народнай песні «Рунь» Беларускага тэхналагічнага інстытута. Адбыўся прагляд дакументальнай стужкі «Зямля Тарашкевіча».

П. ГАРДЗІЕНКА.

Хоць і са спазненнем

Не можам мы не спазніцца, хоць, зрэшты, у цяперашніх умовах месцаўнае спазненне з выхадам кніжкі — не спазненне. Аднак жа не проста кніжка, а — календар, тая дарагая лыжка, што заўсёды чаканая да сняданка. Дык вось, на месца спазніўся да чытача «Беларускі календар», які другі раз выпускае выдавецтва «Беларуская Савецкая Энциклапедыя» імя Петруся Броўкі пад рэдакцыяй А. Пётрашэвіча. Аўтар-сладальнік абодвух выпускаў — В. Бугаёў. А рэзніца? «Беларускі календар-91»

выходзіў пад знакам 100-годдзя з дня нараджэння Максіма Багдановіча, гэты ж выпуск прысвечаны 110-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа. Пра іх жывіца і творчасці — шматлікія матэрыялы.

Шырока расказваецца таксама пра іншых вядомых пісьменнікаў, мастакоў, дзячаў культуры, хто адзначае сёлета свае юбілей, ёсць розныя пазнаваўчы інфармацыя, прыводзяцца звесткі з народнага календара. Шмат у кнізе ілюстрацый.

На сумежжы культур

«Прафесар літаратуры і крытык, эрудыт у гуманітарных навук і гуманіст-інтэлігент самай высокай пробы, Іван Іванавіч Замоцін быў з тых слаўных сыноў расійскіх, якія ў 20-я гады зведзілі радасць брацкага далучэння да высокай хвалі беларускага нацыянальнага адраджэння» — так сведчыць у прадмове «Іван Замоцін: на сумежжы дзюх культур» да кнігі І. Замоціна «Творы» У. Конана. Кніжка папоўніла серыю «Спадчына», якую выпускае выдавецтва «Мастацкая літаратура». Гэта першае выданне выбранага артыкулаў і манаграфічных на-

рысаў аднаго з ахвяр сталінізму. Асобныя з іх публікаваліся ў часопісах «Полымя», «Узвышша», «Заклік», даследаванні ж «Аб новых рукапісах В. Дуніна-Марцінкевіча» і «Літаратурная спадчына А. Б. Тарашкевіча» перадрукаваны з карэктурных адбіткаў, што захоўваюцца ў Цэнтральным дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва Рэспублікі Беларусь. Кніжка выдадзена пад рэдакцыяй У. Конана, а складальнік яе вучань І. Замоціна, цяпер настаўнік-пенсіянер Я. Гаварушка, які таксама зведзіў сталініскага зьвера.

«Спадчына» ў садку

У нашым дзіцячым садзе № 32 Аршанскага гарана другі год ужо мы жывём клопам аб далучэнні выхавальнікаў да скарбаў нацыянальнай культуры, да нараднёй і вытокаў свайго народа, аб прапагандзе і папулярызацыі беларускай мовы сярод беларускай дзяці.

Стварыць у калектыве абстаючы ўсеагульнай зацікаўленасці роднай мовай, нацыянальным мастацтвам дапамагло з'яўленне ў дзіцячым садзе клуба «Спадчына». Клуб мае дэвіз, праграму арганізацыйнай і метадычнай дзейнасці, статут з указаннем абавязкаў і праваў членаў клуба.

У выступленнях фальклорна-этнографічнага ансамбля «Паны і паненкі» клуба гумар і добрая ўсмешка.

Пачатак мінулага года наш клуб «Спадчына» адзначыў пастановай спектакля па матывах твора М. Багдановіча «Мушна-Зелянушка і камарык — насаты тварык». Наш спектакль — дзіцячая павага да паэта, 100-годдзе з дня нараджэння ягога адзначыў нядаўна ўвесь беларускі народ.

У сваёй дзейнасці клуб не замякнуўся ў садаўскіх сценах. «Паны і паненкі» выступаюць перад выхавальнікамі дзіцячых садоў горада, дзцінямі, два разы выступілі ў Віцебску на абласных святах Беларускай мовы.

М. ДЗМІТРАНКО, выхавальніца, г. Орша.

КОНКУРСЫ

За перамогу — кубак!

Юныя піяністы Ваня СЦЕПАНЦОЎ, Каця ПАПОВА, Андрэй ШЫБКО з педагогамі А. ГУЖАЛОЎСКАЙ ды Я. ПУКСТАМ.

Фота А. ЦЕХАНОВІЧА.

Мо і наданучы чытачам сваімі поспехамі, але ж гэта поспехі ўсёй беларускай культуры, ды і «ЛіМ», як адзін са спонсараў фонду «Юныя таленты», надае такой інфармацыі пільную ўвагу. Дык вось: у г. Уладзіміры адбыўся конкурс маладых піяністаў краін СНД. Былі прадстаўлены тры ўзроставыя групы: да 13, да 15 і з 15 да 18 гадоў. У наш нялёгкі час не змаглі прыехаць усе, хто жадаў, і тым не менш «геаграфія» склалася прадстаўнічым: Арэса, Бану, Душанбе, Кіеў, Масква, Мінск, Новасібірск, Санкт-Пецярбург, Тбілісі, Адбор, г. зн. і тур, праходзіў на месцах, так што ва Уладзіміры з'ехаліся мацнейшыя.

Конкурс апошні раз праводзіла Міністэрства культуры СССР, якое днём і спыніла сваё існаванне. У складзе журы былі лепшыя педагогі і выканаўцы, старшынстваваў В. Настэльскі. Юныя музыканты ігралі 2 туры па 30 мінут: эцюды, поліфанічныя творы, класічныя санаты на 1-м туры, затым — буйныя рамантычныя творы, два туры кампазітараў XX стагоддзя.

І вось — вынікі: у старэйшай групе 1 месца падзялілі Андрэй Шыбка і вучань М. М. Мельнікава Ілья Пункт і Дзяніс Лосеў.

з Пецярбурга (пед. Н. Сярогіна); у сярэдняй групе дыплом атрымала наша ліцэйка Каця Палова (пед. І. Алоўнікаў); у маладой групе 1 месца падзялілі масквічкі Таня Петухова і Каця Мельнікава з Казані, а 2-е месца — наш ліцэй Ваня Сцепанцоў (пед. А. Гужалоўская) і К. Бароўскі з Варонежа. Па выніках конкурсу М. Мельнікава ліцэйку БДК быў уручаны кубак за агульную камандную перамогу.

«Такія конкурсы вельмі важныя. Павадана іх праводзіць кожныя 2 — 3 гады. Арганізацыя была добрая, нягледзячы на цяперашні цяжкасці, дзецям былі створаны ўсе ўмовы для заняткаў, забяспечана харчаванне. Адбылася экскурсія ў Суздаль. — гаворыць педагог А. Гужалоўская, дырэктар ліцэя У. Кузьменка дадае: «Да дзяці прад'яўлялі высокія професійныя патрабаванні. Атмасфера ў журы была творчай, стваралася спрыяльная абстаноўка і для канкурсантаў, часам члены журы нават падтрымлівалі іх апладзісмантамі. Ды і публіка цёпла прымала маладых музыкантаў. Магу сказаць, што выступалі зольныя і даравітыя дзеці, чые імёны, думаю, мы ішчэ пачуем».

А. МІЛЬТО.

Лаўрэаты часопіса «Полымя»

Рэдакцыйнай калегіяй часопіса «Полымя» прысуджаны прэміі за лепшыя творы, апублікаваныя на яго старонках летась. У галіне прозы — першая прэмія В. Казыко за апавесць «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел» (№ 9); другая прэмія — В. Гардзю за апавяданні (№ 11); паэзіі — першая прэмія П. Панчанку (№ 5), другая прэмія Р. Баравіковай (№ 9); крытыкі і літаратуразнаўства — першая прэмія У. Конана за артыкул «Трохі пра жыццё і літаратуру» (№ 8), «Роздум пра вечнае ў паэзіі Максіма Багдановіча» (№ 11), другая прэмія В. Рагойшу за рэцэнзію «Перакладаю пабраціма вершы...» (№ 8); нарысы, публіцыстыкі — першая прэмія М. Панковай за нарыс «Чарацінкі пакарныя» (№ 11); навукі і мастацтва — першая прэмія І. Ласкову за артыкул «Нашчадкі таямнічае Літвы» (№ 8).

Прэмія саўгаса — паэту

Саўгасную літаратурную прэмію Міколу МЯТЛІЦКАМУ ўручае намеснік дырэктара саўгаса «Азярцы» Сяргей Іванавіч ВОЛКАЎ (справа). Фота У. БАРЫДЫ.

Першымі «ацанілі» новую кнігу паэзіі Міколы Мятліцкага «Палескі смутак», якая выйшла ў выдавецтва «Мастацкая літаратура», працаўнікі саўгаса «Азярцы» Глыбоцкага раёна. У гэтай гаспадарцы, адной з лепшых у Віцебскай вобласці, летась вырашылі рэгулярна прысуджаць літаратурную прэмію за лепшую кнігу года, выпушчаную выдавецтвамі Рэспублікі Беларусь. Аднагалосна спыніліся на «Палескі смутку» М. Мятліцкага. Прысудзіць прэмію менавіта гэтай кнізе прапанаваў перасяленцы з чарнобыльскай зоны. Ім даўно спадаба-

ліся бескампрамісны, высокамастацкія творы зямляка пра чарнобыльскую трагедыю.

Дырэкцыя ўхваліла прапанову рабочых. На ўрачыстым вечар азярчане запрасілі аўтара. М. Мятліцкі падзякаваў за высокую ацэнку яго творчасці, чытаў вершы, адказаў на шматлікія пытанні прысутных.

На гэтым жа вечары прапанаваў Глыбоцкай цэнтральнай раённай бібліятэцы кніга М. Мятліцкага «Палескі смутак» была аднагалосна вылучана на атрыманне Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь.

ДРУК

«Роднае слова», № 1

У часопісе «Беларуская мова і літаратура ў школе», які зараз мае новую назву «Роднае слова», найперш, бадай, прыцягнуць увагу матэрыялы, прысвечаныя творчасці А. Разанова — рэдактара навуковага Ф. Модэля «На адну праступку вышэй за сябе...» і эса Я. Гардніцкага «І верад свой я ў слова пераклаў...».

На шырокага чытача разлічаны і артыкулы А. Каўрыса «Пяром душа вадзіла» (Якуб Колас і беларуская літаратурная мова), Д. Санюка «Не хачу веселяцца, гуляць...» (трагедыянасць дакстрычніцкай творчасці Янкі Купалы), слова А. Бергмана «Браніслаў Тарашкевіч», рэздум Г. Прыбыткі «Абвяшчэнне БССР і Масква».

Есць працяг календара юбілейных дзён і памятных дат на 1992 год, рубрыка «І песню родную люблю я...» («Беларусь мая»), вершы С. Сокалава-Воюша, музыка В. Навіцкага).

ВЫСТАВЫ

У экспазіцыі — выцінанка

Усё, што зроблена па-сапраўднаму таленавіта, — не паўторна. У гэтым лішні раз перананаецца той, хто наведвае выстаўку «Беларуская выцінанка», якая дэманструецца ў мінскім Палацы мастацтваў. Наладзілі яе гэты самы Палац, Беларускі фонд культуры і Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь.

Фантазіі мора...

Не памылімся, калі засведчыць: сёлетнім летам далёка не кожны зможа дазволіць сабе палявацца марскімі краявідамі. Турыстыкі і санаторныя пуцёўкі сваім коштам гатовы пасапярнічаць з кожным коштам ажно двух тэлевізараў, праезд на поўдзень і ў самалёце, і ў цягніку — таксама нусаецца. А энзотыка кіліка! Што ж, у такім разе завітайце ў Дзяржаўны му-

зей Беларусі ў Мінску. Тут адрылася выстаўка «Загадкавая фантазія мора», на якой прадстаўлены чучалы рыбаў, каралы, марскія зоркі. Усё — з калекцыі гамлячані Л. Малахавай, якая збральніцтвам занялася пасля выхаду на пенсію.

Дарэчы, ішчэ зусім нядаўна можна было з'ездзіць на поўдзень і за пенсію!

МУЗЫКА

Спявалі школьнікі ў касцёле...

У нетрадыцыйным для канцэртаў месцы выканалі музыку навучніцы Барысаўскай музычнай школы. У святка Хрышчэння пад сіляненнямі касцёла загучалі творы кампазітараў розных эпох у выкананні дзяцей. У школе трэці год працуе харавое аддзяленне. З любоўю ставяцца да сваёй справы педагогі — мужды жонка Мальдзічы. Яны не толькі навучаюць дзяцей харавым спевам, вядоўце новай сістэмы гукаатрымання, але імкнуча развіць іх духоўна. У вучніў ёсць, як у сапраўдных артыстаў, нават такі прадмет, як пастаноўка голасу. І вось у харавым выкананні прагучалі ў храме духоўныя песні на беларускай і польскай мовах (сола — педагог Л. Мальдзіч і вучань 3-га класа Віктар Буевіч).

А на аргане гучала музыка Баха і Моцарта ў інтэрпрэтацыі педагога

Л. Пятаковай і яе дачкі Вікторыі, творы эпохі Адраджэння выканалі канцэртмайстар хоры А. Сакалава, навучэнцы харавога аддзялення — яны ж умеюць не толькі спяваць, а і граць на розных інструментах. Удзельнічала ў канцэрце і школьная знакамітасць — пераможца рэспубліканскага конкурсу выканаўцаў 11-гадовай скрыпачка Людміла Бацэна (клас А. Фаменкі). Крынальна прагучала ў яе выкананні «Аве Марыя» Ф. Шуберта: скрыпка пляла пра спаной, харавое жыццё. Музыку разам з дзецьмі слухалі бацькі. Хацелася б, каб пасля сустрэчы з мастацтвам у храме дзеці зрабіліся лепшымі, каб іхнімі ідэалам сталася павага адно да аднаго, любоў да цудоўнага.

М. ПІШЧАНКА, выкладчык музыколы, г. Варысаў.

КУЛЬТУРА

Дапаможам віленчукам

У верасні мінулага года пачало працаваць пры факультэце славянскіх Віленскага педагогічнага інстытута беларускае аддзяленне. Задача яго — падрыхтоўка настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры ды і іншых прадметаў для беларускіх школ Літвы. Безагоўна, для ўдасканалы падрыхтоўкі будучых педагогаў неабходна самая разнастайная літаратура — як навукова-метадычная, так і мастацкая, у тым ліку і выданні для дзяцей і юнацтва, кнігі крытыкі, выдадзеныя на Беларусі, напісаныя беларускімі аўтарамі. Думаецца, дапамагчы могуць і пісьменнікі. Адгукніцеся, спадары! Чакаем вас з кнігамі ў бібліятэцы штотыднёвіка. Сабраная літаратура будзе перададзена нашым беларускім сябрам у Вілені.

АНОНС

«Менестрэль» склікае сяброў

Камерны фестываль класічнай гітары «Менестрэль» адбудзецца ў Віцебску. Ладзіць яго гарадскі Палац культуры прафсаюзаў (супрацоўнікі аддзела па рабоце з моладдзю М. Раманоўская ды Э. Чарніўчан) і Віцебскае абласное аддзяленне Музычнага таварыства. Мэта фестывалю — прапаганда выканальніцтва на класічнай гітары. Гэта ў нейкім сэнсе і крок да адраджэння гітары ў Віцебску (не такой, зразумела, якая «панавала эстраду»), дзе гэты класічны інструмент меў даволі шырокую папулярнасць, дзе ішчэ да 70-х гадоў існавала свая неаблага школа ігры, быў клас гітары ў музычным вучылішчы.

Фестываль «Менестрэль» праводзіцца з 14 па 16 лютага. Удзельнічаюць у ім лаўрэаты

міжнародных і рэспубліканскіх конкурсаў, сярод якіх вядомыя гітарысты Настася Бардзіна (Масква), Міхаіл Радзікевіч (С.-Пецярбург), Яўген Грыдзюшка (Мінск), арганізатары аднаго з буйных фестывалю гітары на Украіне Арнады ды Павел Іванікавы (Данец) і інш. Віцебск прадстаўляюць Вячаслаў Доцкевіч і Генадзь Емяльнікаў. Сярод гасцей музычнага свята будзе і мінскі ансамбль традыцыйнага джазу пад кіраваннем М. Лапцінкі. Апроч канцэрта, плануецца сустрэчы з грамадскасцю, дыскусіі, гутаркі ў кулуарах аб праблемах развіцця гэтага цудоўнага напрамку ў музыцы — выканальніцтва на класічнай гітары.

У. ПРАВІЛАЎ, г. Віцебск.

«У 1956 годзе адзін з пракурораў, занятых рэабілітацыяй невінаватых людзей, асуджаных Асавлівай нарадай за ўяўныя злачынствы, прыйшоў да мяне з наступным пытаннем: «Скажыце, што такое «Чорная кніга»? У дзесятках прысудаў прыгаворнага гэтага кніга, у адным называецца ваша імя». Я растлумачыў, чым павінна была быць «Чорная кніга». Пракурор горка ўздыхнуў і пацеснуў мне руку».

І. ЭРЭНБУРГ.

У КНІГ, як і ў людзей, часам бываюць складаныя, з трагічнымі зламамі лёсы. Менавіта такі лёс выпай на долю твора з незвычайнай назвай «Чорная кніга».

«У канцы 1943 года, разам з В. С. Гросманам, — успамінае ў сваіх мемуарах І. Эрэнбург, — я пачаў працаваць над зборнікам дакументаў, які мы ўмоўна назвалі «Чорнай кнігай». Мы вырашылі сабраць дзёнікі, прыватныя пісьмы, расказы выпадкова ацалелых ахвяр ці сведнаў таго пагалоўнага знішчэння яўрэяў, якое гітлераўцы ажыццявілі на акупіраванай тэрыторыі. Нямаючы часу, сіл, сэрца я аддаў рабоце над «Чорнай кнігай». Часам, калі я чытаў дасланы мне дзёнікі ці слухаў аповяд відэаочытаў, мне здавалася, што я ў гета, сёння «анцыя» і мяне гоняць да лагчыны ці рова».

Да працы над «Чорнай кнігай» быў прыцягнуты інтэрнацыянальны калектыў з больш чым сарака пісьменнікаў і журналістаў. Сярод іх — такія вядомыя, як Маргарыта Алігер, Павел Антакольскі, Вера Інбер, Усевалад Іваноў, Веніямін Каверын, Леў Квітка, Леў Озерэў, Лідзія Сейфуліна, Віктар Шклоўскі, Рувім Фраерман і іншыя. Пры Яўрэйскім антыфашысцкім камітэце была створана літаратурная камісія, якая і занялася падрыхтоўкай да друку «Чорнай кнігі».

У 1944 годзе першая яе частка выйшла на ідыш у выдавецтве «Дэр Эмес» пад назвай «Народазбойцы». Другая з'явілася ў 1945 годзе. Аднак работа над рукапісам прадаўжалася, хутчэй за ўсё, і ў 1946 годзе. Копіі скароцанага варыянта кнігі былі разасланы ў ЗША, Бумінію і Палесціну. У першых дзвюх краінах гэты матэрыял з'явіўся ў друку ў 1946 годзе. 22 студзеня 1945 года ў «Літаратурнай газетзе» з'явілася нататка, у якой гаварылася: «Чорная кніга выйдзе з друку ў 1945 годзе. Яна будзе выдадзена ў СССР, ЗША і Палесціне на рускай, англійскай, яўрэйскай, іспанскай, нямецкай і іншых мовах».

Аднак усё атрымалася іначай... Нягледзячы на тое, чаму так здарылася. Канец 40-х гадоў. Сталін усё больш настойліва схіляецца да думкі выкарыстаць антыяўрэйскую прадаўжальнасць, якая распальвалася па яго ж прамым указанні, для адцягнення грамадства ад перажываемых цяжкасцей. Распушчаны Яўрэйскі антыфашысцкі камітэт, а вялікая група асоб, звязаных з яго работай, арыштавана (пазней амаль усе яны будуць расстраляны). Адначасова рэпрэсіі абрываюцца і на вядомых дзеячаў яўрэйскай культуры, у тым ліку і на тых, хто прымаў удзел у стварэнні «Чорнай кнігі». Краіна ўцягваецца ў багню шавіністычнага шабашу, у пошук «казла адпущэння», ганьбаванне «касамалітаў», у вытанчанае цкаванне чарговага «ворога», на якім стамлёны ад незлічонах цяжкасцей, адурманены ілжывай прапагандай людзям дазволена спагнаць назапашаную сацыяльную ярасць.

У гэтых умовах «Чорная кніга» прыйшла не да двара. Бо яна выкрывала чалавеканавісціцкую ідэалогію і практыку гітлераўскага антысемітызму, расказвала пра пакуты, што выпалі ў час вайны на долю яўрэйскага народа. У ёй была дадзена даніна павагі высакароднасці і самаахвяраванню тысяч савецкіх людзей, якія рызыкавалі жыццём у імя выратавання яўрэйскіх суграмадзян. Адначасова яна кляўміла ганьбай тых, хто выдаваў яўрэяў у кіпцюры катаў, разам з гітлераўцамі ўдзельнічаў у экзекуцыях. Выхад яе ў свет мог зблытаць карты арганізатарам шавіністычнай кампаніі.

Ужо падрыхтаваны да друку набор кнігі быў знішчаны. Пасля выкрыцця культуры асобы лагічна было чакаць, што дапушчанае несправядлівасць лёгка і хутка будзе выпраўлена. Але ўсе намаганні І. Эрэнбурга і В. Гросмана дамагчыся выдання «Чорнай кнігі» не мелі поспеху. Пацярпелі няўдачы і пазнейшыя спробы апублікаваць яе ў нашай краіне.

І ўсё ж «Чорнай кнізе» пашанцавала: яна ўбачыла свет. Рукапіс быў дастаўлены ў Ізраіль. Праўда, з істотнымі прагаламі. Да 1965 года матэрыялы знаходзіліся ў прыватных асоб, а потым былі перададзены ў Інстытут памяці ахвяр фашызму «Яд Вашэм». У 1980 годзе «Чорная кніга» выйшла на рускай мове ў Ізраілі. У наступным годзе з'явіўся яе пераклад на англійскую — у ЗША.

«Чорная кніга»: З яе старонак гучаць сведчанні відэаочытаў жахлівых злачынстваў. Такое ўражанне, быццам галасы

многіх з іх прабіваюцца да нас з братніх магіл і печуў крэматорыяў, з-за калючага дроту гета, спаленых дамоў, закіданых гранатамі «малін» сутарэнняў і бамбасховішчаў, дзе спрабавалі знайсці ратунак звар'яцелыя ад жаху жанчыны, старыя і дзеці.

Адно, прайшоўшы ўсе кругі пекла, цудам ацалелі, каб расказаць свету пра пакуты і трагедыі шматпакутнага народа. Іншыя, адышоўшы ў змрок небывіцы, пакінулі запіскі, дзёнікі, пісьмы якія выкрывалі іх катаў... І тыя і іншыя — жывыя і мёртвыя — звяртаюцца да нашага сумлення, просяць памятаць і не за-

«РЭПРЭСІРАВАНАЯ» КНІГА

бываць, а галоўнае, не дапускаць паўтарэння такога ў будучым.

Калі стваралася «Чорная кніга», маштабы генацыду, здзейсненага гітлераўцамі над еўрапейскімі яўрэямі, яшчэ не маглі быць цалкам усяюда зразумены. Многія факты, сведчанні, дакументы адкрываліся пазней. Не ўсе мясціны масавых экзекуцый былі знойдзены, не ўсе ахвяры падлічаны.

І, тым не менш, нельга не здзівіцца той інтуіцыі, якая памогла аўтарам кнігі літаральна па свежых слядах адчуць усю бяспрыкладнасць трагедыі, якая здарылася на вачах усяго свету. Трагедыі, перад якой блякнуць любыя гістарычныя паралелі.

Заходнія гісторыкі называць гэту трагедыю англійскім словам «халакост» (катастрофа, апакаліпсіс). Катастрафічны, апаліцічны характар палітыка германскага рэйха ў адносінах да яўрэяў набыла пасля нападу на Савецкі Саюз. У першыя ж дні вайны «эйнцагруппам» былі даведзены загады ад 22 чэрвеня 1941 года аб масавым знішчэнні яўрэяў адразу пасля захопу войскамі кожнага населенага пункта. А гэта азначала, што адзінадушныя планы «больш спрыяльнага вырашэння» яўрэйскага пытання (у форме эміграцыі ці департацыі), нацысты перайшлі да палітыкі іх пагалоўнага знішчэння, перш за ўсё на захопленых тэрыторыях СССР і Польшчы.

Паводле падлікаў, ажыццёўленых ужо пасля стварэння «Чорнай кнігі», за гады фашысцкага панавання ў Еўропе загінула каля 6 мільёнаў яўрэяў. Асноўная іх маса была знішчана ў канцлагерах, гета і месцах пражывання. Самы страшны ўдар трапіў па польскім і савецкім яўрэістве. 2,7—3 мільёны польскіх і больш за 2 мільёны савецкіх грамадзян яўрэйскай нацыянальнасці былі знішчаны гітлераўцамі.

Катастрофа, якая спасцігла ў гады вайны яўрэяў Еўропы, паказана ў «Чорнай кнізе» ў розных ракурсах.

Перш за ўсё ў святле статыстыкі. Прыводзімыя лічбы, нягледзячы на ўсю іх непаўнату і фрагментарнасць, ашаломляюць.

«З соцыяльнага выжыла (у Адэсе. — У. С.) усяго некалькі дзесяткаў». «60—70 чалавек ацалела з 45-тысячнага яўрэйскага насельніцтва Рыгі». «3 26 тысяч брэсцкіх яўрэяў ацалела 12 ці 15 чалавек». «3 75000 яўрэяў (у Мінскім гета. — У. С.) да першага жніўня 1942 года засталася 8794 чалавекі... 21 кастрычніка 1943 года — апошні дзень вялікай трагедыі. Не стала Мінскага гета. Загінулі апошнія насельнікі яго». «Немцы ўвайшлі ў Беласток 27 чэрвеня, эвакуіраваўшы амаль ніхто не паспеў». У Беластоку ў 1941 годзе жыло 100 тысяч чалавек, з іх прыкладна 50% яўрэяў. 1 жніўня яўрэі былі замкнёны ў гета... Да канца 1943 года вуліцы гета апустелі, звыш 50 тысяч яго жыхароў загінулі ў печах і газавых камерах Майданэка і Трэблінкі, у «лагерах знішчэння» каля Беластока».

«У горадзе, — успамінала доктар Вольга Гольдфайн з Пружан, — з'явіліся аб'явы, што ўсе хваіны, паддашкі, падвалы і клазеты павінны быць замкнёны, каб яўрэі туды не забраліся, сабак трэба спусціць з ланцугоў; калі ў якім-небудзь доме знойдуць яўрэя, то ўсё насельніцтва будзе забіта».

Яшчэ адзін пункт погляду на катастрофу ўмоўна можна назваць геаграфічным. На старонках «Чорнай кнігі» як бы разгорнута велізарная карта з нанесенымі на ёй мясцінамі масавых экзекуцый. Ужо назвы некаторых нарысаў сведчаць самі за сябе: «Забойства яўрэяў у Бярдзічаве», «Знішчэнне яўрэяў у Львове», «Знішчэнне яўрэяў у Глыбокім і ў іншых мястэчках»...

Ёсць на гэтай карце і мясціны, адзначаныя неверагоднай канцэнтрацыяй злачынстваў, якія сталі такімі ж сімваламі варварства, як і Герніка, Асвенцім, Хатынь. Гэта — Бабін Яр, Бярдзічэў, Румбула, шматлікія гета, ператвораныя нацыстамі, паводле выказвання Гросмана, у «месцы збору асуджаных на смерць».

І ўсё ж, за гэтай сумнай аднастайнасцю нязменна праступаюць непаўторныя асаблівасці лёсу асобных абшчын. Кожная з іх памірала па-свойму, толькі адной ёй прадвызначанай звыш (у Берліне альбо на месцы) смерцю. Адным быў адпущаны нікчэмна малы тэрмін —

ў выпадку няўдачы смерць пагражала не толькі таму, хто памагаў яўрэям, а і ягоным дзецям і блізкім.

Рызыка папаліцца жыццём тысячакрыць узроста ад таго, што ратуючы хоць бы аднаго чалавека, нярэдка даводзілася звяртацца па дапамогу да суседзяў, блізкіх, знаёмых, пасвячаючы ў задуму вялікую колькасць людзей. І тым самым павялічваючы небяспеку ратавалу.

Прыведзеныя ў «Чорнай кнізе» расказы наглядна паказваюць, якія наймаверныя цяжкасці паўставалі перад тымі, хто ажыццяўляў гэтую высакародную місію.

некалькі дзён, у лепшым выпадку — некалькі тыдняў. Так, яўрэйскае насельніцтва Кіева было знішчана амаль імгненна, за тры вераснёўскія дні 1941 года, у лагчыне за горадам, у Бабіным Яры. Агонія іншых абшчын працягвалася месяцамі, а часам і гадамі. «Толькі ў заходніх раёнах Савецкага Саюза, у гарадах Мінск, Каўнас (Коўна), Вільнюс (Вільна), Шаўляй (Шаўлі) і іншых, — чытаем у «Чорнай кнізе», — былі арганізаваны гета, якія праіснавалі год-два. Ва ўсходніх раёнах акупіраванай часткі Савецкага Саюза забойствы, як правіла, ажыццяўляліся неўзабаве пасля таго, як у занятыя горады прыбывалі нямецкія грамадзянскія ўлады, гестапа, жандармерыя, СД, СА».

Усе гэтыя незлічоныя трагедыі, адлюстраваныя на старонках «Чорнай кнігі», складаюць унушальны мартыролаг болю, пакуты, аднаго са старажытнейшых народаў зямлі.

У кнізе сабраны багаты матэрыял, амаль не вядомы нашаму чытачу: аб дыверсіях вязняў гета, аб іх сувязях з партызанскімі атрадамі, аб герайчым барацьбе людзей з гета, якія ўцяклі ў партызанскія атрады Беларусі, Украіны, Літвы, у Бранскі і Смаленскія лясы; пра паўстанні ў гета, лагерах і мястэчках.

«У заходніх раёнах, дзе гета існавалі не дні і тыдні, а многія месяцы, часам і гады, барацьба яўрэяў з акупантамі прымавала арганізаваны характар, набыла вялікі размах. У многіх гарадах ствараліся падпольныя баявыя арганізацыі. Так было ў гарадах Мінску, Вільнюса, Беластоку, Коўна і шэрагу іншых. Падпольныя гета наладжвалі сувязі з арганізацыямі супраціўлення за межамі гета, стваралі баявыя і дыверсійныя групы. З найвялікшымі цяжкасцямі падпольныя дастаўлялі ў гета пісталеты, гранаты, куляметы. У некаторых выпадках унутры гета наладжвалася вытворчасць зброі і выбуховых рэчываў. У многіх выпадках падпольныя наладжвалі кантакты з партызанскімі атрадамі, перапраўлялі туды байцоў, зброю і медыкаменты».

Ян узвышаны гімн адчайнай мужнасці людзей, якія ўздзімалі сцяг барацьбы ў зусім безнадзейных умовах, калі адзіным жадаемым было імкненне даражэй аддаць сваё жыццё, гучаць са старонак «Чорнай кнігі» журботныя аповеды пра паўстанні ў гета, лагерах і мястэчках:

«Выпадкі паўстанняў налічваліся не дзесяткамі, а сотнямі. Цяжэнне і працягласць паўстанняў былі розныя, пачынаючы ад аднадзённай жорсткай барацьбы ручнымі гранатамі і рэзальверамі, як гэта было ў Луцку, і канчаючы баямі ў раёне Крамянца, дзе яўрэі, якія прарваліся ў горы, трымаліся шмат дзён. Адным з такіх значных і велічых з'яўленняў паўстанне ў Варшаўскім гета, якое ператварылася ў саракадзённы бой яўрэяў з танкавымі, артылерыйскімі, пяхотнымі і авіяцыйнымі часцямі немцаў».

Цэлы месяц працягвалася паўстанне ў Беластоцкім гета ў жніўні-верасні 1943 года. Немцам давялося кінуць супраць паўстанцаў танкі і самалёты.

Зыход усіх гэтых паўстанняў у большасці выпадкаў аднолькавы. Усе яны, як правіла, канчаліся гібелью герояў. Але, як адзначалі аўтары «Чорнай кнігі», гэты трагічны зыход, загадзя вядомы байцам, толькі падкрэслівае веліч барацьбы.

А ДЗІН з раздзелаў «Чорнай кнігі» прысвечаны подзвігу людзей розных нацыянальнасцей, якія, рызыкуючы сваім жыццём і жыццём сваіх блізкіх, у цяжкія дні разгону расавага тэрору ратавалі асуджаных на знішчэнне яўрэяў.

Паклонімся да зямлі гэтым простым людзям — за іх чалавечыя і спагадлівае сэрца. Каб ва ўмовах найжорсткага тэрору, татальнага віжунства ратаваць асуджаных на смерць людзей, трэба было валодаць сапраўды герайчым характарам, патрэбна была герайчная гатоўнасць да самаахвяравання. Бо

Трэба было здабываць ці вырабляць фіктыўныя пашпарты і даведкі, знаходзіць надзейнае сховішча, у выпадку небяспекі перапраўляць людзей у бяспечнае месца, забяспечваць іх харчаваннем і г. д. Але людзі ішлі на гэта, лічычы, што ў іх няма маральнага права адмовіцца, адварнуцца, не працягнуць руку дапамогі. Хоць фармальнае такое права ў іх было.

Ратавалі яўрэяў і ў адзіночку, у глыбокай тайне ад навакольных, і агулам, усім мірам. Ратавалі аднаго чалавека і цэлыя групы, знаёмых і незнаёмых, жанчын і дзяцей. Нярэдка былі выпадкі, калі ў імя выратавання аднаго ці некалькіх чалавек мабілізоўваліся намаганні дзесяткаў, соцыяў людзей, якія перадавалі тых, каго ратавалі, па ланцужку, літаральна з рук у рукі.

Сялянка Зінаіда Башцініна (сяло Дамброўцы Ровенскай вобласці) прыняла у сваю сям'ю яўрэйскую дзяўчынку, чые бацькі былі расстраляны немцамі. Яна карміла яе, апранала разам з пяццю сваімі дзецьмі. Руская сялянка, ратуючы яўрэйскую дзяўчынку, працягнула да яе гэтакі ж мацярынскі клопат, як і да сваіх дзяцей, і тым самым як бы і пацвярджала непарушнасць той ісціны, якая больш за дзве тысячы гадоў была абвешчана старажытнымі продкамі гэтай дзяўчынкі: «той, хто губіць хоць адну чалавечую душу, разбурае цэлы свет, і хто выратавае адну душу, выратавае цэлы свет; не можа адзін чалавек узганарыцца перад другім чалавекам кажучы: мой род больш знатны за твой род».

Якаў Іванавіч Палішчук у самым центры Адэсы, у недабудаваным доме, з групай асоб, якім ён даваў, выкапаў вялікі падвал, у якім два гады хаваўся 16 яўрэйскіх сем'яў. З небяспекі для жыцця, ноччу Палішчук прыносіў туды прадукты. Усе схаваныя ім людзі былі выратаваны.

Гену Яфімаўну Ходас, якая да вайны працавала настаўніцай, спачатку ў Енькаўскай, а потым у Каспяўскай школах Смаленскай вобласці, шмат месяцаў хаваўся ў калегі на працы — Екацярына Абрамаўна Цяльнёва, потым Алесандра Сцяпанавіча Цімафеева, якая перавезла яе ў в. Бабінца да сваёй цёткі Екацярыны Яфімаўны Ксяндзавой. Адсюль 8 мая 1942 года яна была перапраўлена ў партызанскі атрад.

Тысячы людзей знайшлі ратунак у партызанскіх атрадах. У «Чорнай кнізе» расказваецца аб прыходзе цэлых груп у партызанцы з Мінскага, Глыбоцкага і іншых гета, пра тое, як частка выратаваных перавозілася за лінію фронту, перапраўлялася на Вялікую зямлю.

Адаючы належнае незлічонаму актам узаемадапамогі, В. Гросман пісаў у прадмове да «Чорнай кнігі»: «Сярод чорных хмар расавага шаленства, сярод атрутнага туману чалавеканавісціцтва зіхцелі вечныя, нязгасныя зоркі розуму, дабра, гуманізму. Яны прадказвалі пагібель страшнаму царству цемры, прадказвалі блізкі святанак. Фашысты былі бяспільныя патушыцы, патапіць у моры крыві сілы дабра і розуму, што жылі ў душы народа. Толькі маральныя пагонкі, вартыя жалю, купкі крымінальнасці і садыстаў адгукнуліся на злачынны кліч гітлераўскіх прапагандыстаў».

НЕНАВЯЗЛІВА, але больш пераконаўча за любыя навуковыя трактаты, «Чорная кніга» паказвае, у якую прору крывавага эксцэсу здольна кінуць грамадства нацыянальная нянавісць. Яна служыць грозным папярэджаннем ад усялякага роду нацыяналістычных

ілюзій, спробаў шукаць вырашэнне грамадскіх праблем на шляху падвядзення нацыянальных рахункаў, у абстаноўцы пастаянна падаграваемых нацыяналістычных страстей. Яна палярдавае: шавінізм і гвалт, расізм і беззаконне ідуць поруч; там, дзе зневажліва, ушчамляючы права няхай нешматлікага народа, не можа быць міру, спакою і сацыяльнай стабільнасці. «Чорная кніга» напамінае: нацыянальная варожасць небяспечна не толькі для тых, хто робіцца яе ахвярай, яна згубная і для яе носьбітаў. Апошнія яна разбэшчвае, прывучае да жорсткасці, аспяляе, пазбаўляе магчымасці цвяроза ацэньваць рэчаіснасць. Заражаныя ёю людзі — зручны матэрыял для ўсялякага роду палітычных маніпуляцый. Яны лёгка робяцца паслухмянай зброяй рэакцыянераў і авантурыстаў розных масцей.

На гэтым можна было б і закончыць размову пра «Чорную кнігу». Калі б тое, што здарылася з ёй, з'явілася толькі прыкрым эпизодам у нашай пасляваеннай гісторыі. На жаль, яе сумная гісторыя, як у фокусе, высветліла хваравітае неразуменне нашым грамадствам цэлага комплексу праблем, звязаных з трагедыяй, якая спасцігла ў гады вайны савецкае яўрэіства.

Як ні цяжка, але давядзіцца прызнаць: наша краіна праявіла нічым не апраўданую абьякаваць да памяці сваіх загінуўшых яўрэіскіх грамадзян. У іншых краінах выходзілі кнігі, здымаліся фільмы, устанавіліся помнікі, ствараліся музеі, прысвечаныя трагедыі яўрэяў у гады вайны. У СССР усё сталася іначай...

Амаль чатыры дзесяцігоддзі пасля вайны нашы сродкі масавай інфармацыі гаварылі пра катастрофу, што спасцігла савецкае яўрэіства, глуха і няўцяжмя. Толькі зрэдку скупныя, адрыўстыя звесткі прарываліся на старонкі друку.

Няўключныя спробы схаваць інфармацыю пра яўрэіскія ахвяры ў гады вайны прымалі часам проста-такі абсурдныя формы. Ці можна, напрыклад, дэталева апісаць тое, што адбылося ў Еўропе ў 1939 — 1945 гадах, і пры гэтым абяцці ўвагай пытанне пра вынішчэнне нацыстамі некалькіх мільёнаў савецкіх яўрэяў? Але ў выпушчанай у 1973 — 1982 гг. Міністэрствам абароны СССР 12-томнай «Гісторыі другой сусветнай вайны» пра гэта практычна ні слова!

Паралельна ішоў і другі працэс — упартае процідзеянне спробам увекавечыць памяць ахвяр антыяўрэіскага генацыду. Імкненне грамадскасці ўстанавіць помнікі, мемарыяльныя дошкі ў месцах масавых расстрэлаў і пакут савецкіх грамадзян яўрэіскай нацыянальнасці нярэдка натыкалася на глухое супраціўленне ўлад.

Бабін Яр. Румбула. Мінскае гета... Гэтыя сімвалы расісцкага зверства, на жаль, увайшлі сумнай старонкай і ў нашу пасляваенную гісторыю. Увайшлі як сімвалы чыноўнічай чэрствасці і бяздушша.

10 кастрычніка 1959 года ў «Літаратурнай газетзе» з'явілася нататка В. Някрасава пад загалоўкам «Чаму гэта не зроблена?»

«І вось я стаю, — пісаў ён, — на тым самым месцы, дзе ў верасні сорак першага года па-зверску былі знішчаны тысячы савецкіх людзей, стаю над Бабыным Ярам. Цішыня, пустата. Па той бок лагчыны будуюцца нейкія дамы. На дне лагчыны — вада...»

Цяпер у архітэктурным упраўленні горада Кіева мне паведамілі, што Бабін Яр мяркуецца «залець» (вось адкуль вада!), іншымі словамі, засыпаць, зраўняць, а на яго месцы зрабіць сад, збудавачь стадыён...

Ці магчыма гэта? Каму гэта магло прысці ў галаву — засыпаць лагчыну глыбінёю ў 30 метраў і на месцы найважнейшай трагедыі весці і гуляць у футбол?

Не, гэтага дапусціць нельга!

Адназам на гэтае недаўменнае пытанне было... глухое маўчанне. Толькі ў 1976 годзе помнік з'явіўся на пад'ездзе да Бабынага Яра. Каласальныя намаганні грамадскасці, уключаючы мітынгі кіеўлян, спатрэбіліся, каб зламаць супраціўленне ўлад.

Прыкладна ў той жа час пачалася «румбурская эпопея». Румбула — маленькая чыгуначная станцыя за 12 кіламетраў на ўсход ад Рыгі. Непадальск адсюль, у Румбурскім лесе, у лістападзе-снежні 1941 года ў час аперацыі па знішчэнні Ружынскага гета фашысты расстралілі некалькі дзесяткаў тысяч чалавек. Месца гэтае доўгі час заставалася закінутым. У пачатку 60-х гадоў група рыжскіх яўрэяў вырашыла прывесці яго ў парадак.

«Не спатрэбілася шмат часу, каб Румбула прыцягнула ўвагу ўлад, — успамінае ў сваёй кнізе «Вяртанне» адзін з удзельнікаў гэтай групы Г. Брановер. — З таго часу мы працавалі пад пільным наглядом не толькі тайнай, але і яўнай

міліцыі, а таксама груп курсантаў ваенных вучылішчаў. Мітынгі пасля заканчэння работ разганяліся. Асабліва бурна выклікала спроба ўстанавіць надмагільны камень, на якім было напісана на ідыш: «ахвяры фашызму». Улады патрабавалі, каб надпіс быў зроблены па-руску і каб загінуўшыя называліся «савецкія грамадзяне»...

На ўжо гатовы камень з яўрэіскім надпісам быў накладзены арышт. Аднак... камень выкраві з майстэрні, устанавілі на падрыхтаваным месцы і сфатаграфавалі. Назаўтра фотаздымкі гэтыя з'явіліся ў замежных газетах, і ўлады вырашылі адступіць.

Камень гэты стаіць і дагэтуль.

Два разы на год — увосень, у гадавіну знішчэння гета, і вясной, у гадавіну перамогі над Германіяй, на Румбурскіх могілках пачалі збірацца тысячы яўрэяў. Улады ў разганялі мітынгуючы, арыштоўваючы прамоўцаў, то ўстанавілі вакол моцыны гучагаваральнікі, то ачаплялі гэтае месца, уводзячы сюды танкі і гарматы, і ўсім, хто спрабаваў наблізіцца, гаварылі, што тут адбываюцца вайсковыя вучэнні.

Праўда, гісторыя барацьбы за ўвекавечанне памяці вязняў Мінскага гета аказалася не такой драматычнай. Адрэз ж пасля вайны на сродкі, сабраныя яўрэіскай абшчынай горада, на вуліцы Мельнікайтэ быў устаноўлены помнік пяці тысячам яўрэяў, якія загінулі 2 сакавіка 1942 года ў ходзе адной з «акцыяў» у гета. Праўда, такія пагромныя «акцыі» ў Мінскім гета праводзіліся сістэматычна, і праз гэтае месца масавых расстрэлаў прайшло каля 100 тысяч чалавек. І ўсё ж устаноўка помніка ў выглядзе сціплай надмагільнай пліты з надпісам на рускай і яўрэіскай мовах, уяўлялася абнадзейваючым вынікам. Тым больш, што ў гэты ж час у Маскве была выдадзена кніга Г. Смольяра «Мсціўцы гета», якая расказвала пра рух супраціўлення ў Мінскім гета.

Але далей за гэта справа не пайшла. Кампанія супраць «касмапалітэ», «справа ўрачоў», араба-ізраільскі канфлікт, які нібыта кінуў цень і на мясцовых яўрэяў, яўрэіская эміграцыя з СССР, што пачалася ў 60-я гады, шумныя кампаніі на Захадзе ў абарону савецкіх яўрэяў — усё гэта стварала атмасферу падазронасці і недаверу не толькі да жывых, але і да мёртвых яўрэяў. У ёй вялікую ролю спробы сказаць ва ўвесь голас пра адну з самых страшных трагедый, што адбыліся ў гады акупацыі на беларускай зямлі, ушанаваць памяць пакутнікаў Мінскага гета.

Гэту атмасферу не здолелі канчаткова рассяць ні кніга ўспамінаў вязня Мінскага гета А. Д. Краснелёркі «Пісьмы маёй памяці», што выйшла ў 1984 годзе, ні шматтысячныя мітынгі мінскіх яўрэяў ля помніка на вуліцы Мельнікайтэ, што адбываюцца ў апошнія гады 9 мая.

Дарэчы, яшчэ нядаўна адносіны гарадскіх улад да гэтых мітынгаў, як дазвеш каплі веды былі падобныя на адносіны рыжскай міліцыі да мітынгуючых на Румбурскіх могілках: тая ж забарона на сходы, тыя ж загараджальныя пікеты, якія сустракалі людзей, што ішлі на мітынгі. Тое ж, што і ў Румбуле, выкарыстанне машын з магнутымі гучагаваральнікамі, якія заглушалі галасы выступаючых ля помніка.

11 ліпеня летася ў артыкуле «Яма», апублікаваным газетай «Труд», аўтар гэтых радкоў нагадаў пра ганебнае забыццё трагедыі Мінскага гета, адсутнасць мемарыяльных дошак на вуліцах і плошчах, якія ўваходзілі ў час вайны ў створаны гітлераўцамі «яўрэіскі раён», пра неразумелую абьякаваць да гэтай справы рэспубліканскага кіраўніцтва і г. д. Пісаў я і пра такую ганебную з'яву, як сістэматычная антысеміцкая прапаганда на старонках часопіса «Політэсэскае сабеседнік», органа ЦК КПБ, якая вельмі нагадвае нацысцкую, якой фашысты апраўдвалі сваю палітыку генацыду яўрэяў.

Як жа такое стала магчымым? Чаму ў краіне, дзе ўсе апошнія гады пра вайну, пра ахвяры, прынесеныя савецкім народам на алтар перамогі, штодня, штогадзінна вшччалася з усіх трыбун, улэрта, нестойліва замоўчвалася амаль пагалоўнае знішчэнне яўрэіскага народа.

У той жа час чыноўнікі з Мінскага гарсавета даюць ад варт парат брэменскай дэлегацыі, якая прыбыла ў наш горад для таго, каб ушанаваць памяць 570 сваіх суайчыннікаў, дэпартаваных у лістападзе 1941 г. у Мінск і загінуўшых тут у гета. Брэменцы прывезлі з сабой мемарыяльную дошку з надпісам на трох мовах — яўрэіскай, рускай і нямецкай: «Напамін для будучага. 1941. Напад фашысцкай Германіі на Савецкі Саюз. Ссылка брэменскіх яўрэяў у лагер смерці ў Мінску. Мы помнім пра ахвяры. Брэмен. 1991. Мінск».

На просьбу ўстанавіць гэты памятник знак на чыгуначным вакзале, куды 50 гадоў назад трагічны лёс прывёў брэменскіх яўрэяў, нашы гарадскія ўлады адказалі: старога будынка вакзала, маўляў, ужо не існуе, ды і ўвогуле ў гарсавецце пра дэлегацыю брэменскіх яўрэяў і іх знішчэнне ў Мінску нічога не чулі.

Так ужо здарылася, што мне дэталася на працягу некалькіх дзён сустракацца з кіраўнікамі брэменскай дэлегацыі. І вось я трымаю ў руках падараваную мне кнігу «Дэлегацыя брэменскіх яўрэяў у Мінск», якая расказвае пра трагічны падзеі 50-гадовай даўнасці. Гартаю яшчэ адну кнігу, у якой пералічаны прозвішчы і імёны грамадзян Брэмена, знішчаных у гады фашысцкай дыктатуры з-за сваёй прыналежнасці да яўрэіства. Успамінаю паўтарагадзіннае ітэр'ю са сп. Хорстам Хакенброхам, бацькі якога знайшлі вечны супакой у нашай зямлі. Яго пытанні: ці нельга даведацца, пры якіх абставінах загінулі яго блізкія, дзе пахаваны, ці не захавалася ў архіве якіх-небудзь слядоў іх знаходжання ў Мінскім гета.

Дарэчы, летася 18 лістапада жыхары Брэмена на чале са сваім бургамістрам Клаусам Ведэмеерам прайшлі маршам праз увесь горад. Жалобная працэсія закончылася ўстаноўкай на чыгуначным вакзале мемарыяльнай дошкі. Дарэчы, ідэнтычнай той, якая была прывезена ў Мінск і пакаль што пиліцца ў Мінскай сінагозе...

Я думаю пра тое, колькі крыўд гэтая палітыка пасяла ў сэрцах тых, чые сваякі, блізкія ці проста супляменнікі ляжаць у брацкіх магілах! Які ўрон нанесла яна дружбе народаў. Дарэчы, у працытаванай вышэй кнізе Г. Бранавера адзначаецца, што ў многіх выпадках, падобных на «румбурскую эпопею», «кулады аказваліся ў проігрышы». Па яго словах, Румбула падтурхнула многіх тысяч людзей да эміграцыі ў Ізраіль.

Ці не на абьякавае стаўленне нашага грамадства да таго, што адбылося з яўрэямі ў гады вайны, разлічваюць айчыныя Ле Пэны, якія ўзнамерыліся ва ўгоду сваім нацыяналістычным палітыкам перапісаць гісторыю? І яны, праўда ж, не такія ўжо наіўныя ў сваіх разліках. У Францыі заява парламентарыя-расіста аб тым, што яўрэі не гінулі ў гітлераўскіх канцлагерах, што там знішчалі толькі насякомых, скланула, абурыва ўсю краіну. У нас жа на такога роду выказванні практычна ніхто не рэагуе.

І вось ужо ў кнізе А. Раманенкі «Аб класавай сутнасці сіянізму», выпушчанай некалькі гадоў назад «Ленвыдам», аб'яўляецца: «асабліва цяжкія ахвяры савецкіх яўрэяў у гады Вялікай Айчыннай вайны — усёго толькі выдумкі сіяністаў, а ў друкаваным органе Саюза пісьменнікаў РСФСР часопісе «Кубань» прапагандуюцца яшчэ больш «смелыя» ідэі: знішчэнне гітлераўцамі 6 мільёнаў яўрэяў — не больш чым мір; «зачынішчыкам» другой сусветнай вайны былі не нацыянал-сацыялісты, а... яўрэі, якія распалілі з дапамогай свайго «сусветнага нагалау» ваенны пажар і ператварылі Гітлера, які зусім, аказваецца, і не думаў пра вайну, у сваю паслухмяную «зброю і ахвяру».

Не дразлюць і нашы дамарошчаныя чарнасоценцы. У газеце «Славянские ведомости», якая выдаецца ў друкарні Беларускага Дома друку (раней выдавецтва ЦК КПБ), нядаўна перадрукавана з часопіса «Молодая гвардия» вялікае ітэр'ю з нейкім Г. Клімавым. У ім на поўным сур'ёзе сцвярджаецца: Гітлер і яго бліжэйшыя спадчынікі «былі ці паўяўрэі, ці на тры чвэрці яўрэі, ці на адну чвэрць яўрэі, — усё пагалоўна». У тым жа ітэр'ю зьяўляецца ўвага і на небяспечную «схільнасць яўрэяў да экстрэм»: «Эти психопаты трясут мир». І вынікам такога трасення стала, аказваецца, раз'язаная ім (?) другая сусветная вайна. Далей робіцца разгадка яшчэ адной «тайны»: аўтарамі злавеснага плана «кнэчтановага вырашэння яўрэіскага пытання» былі зноў-такі... яўрэі! «Гэты план прыпісваюць немцам, а атрымліваецца, што яго кіраўніком быў на тры чвэрці яўрэі (Гейдрых. — У. С.). Ён быў ідэолагам. А ажыццяўляў гэты план яго супрацоўнік Адольф Эйхман, які быў чыстакроўным яўрэем-выхрыстам».

Ужо сам па сабе факт тыражавання падобнай антысеміцкай лухты гаворыць пра многае. Але «Славянские ведомости», яўна не здавальняючыся тым, што сказаў аўтар ітэр'ю, вырашаюць дэпоўніць яго разважэнні такім сваім рэдакцыйным каментарыем: «Цікава, да якіх высноў прыйшоў бы Г. Клімаў, калі б прааналізаваў склад цяперашніх урадаў «дэмакратычных» краін і рэспублік, пачынаючы з Польшчы і канчаючы Літвой, ці, на горшы выпадак, вярхушкі «народных» франтоў — у прыватнасці, беларускага?»

Няцяжка здагадацца, да чаго хіляць «Славянские ведомости», — выдаць перамены, што адбыліся за апошнія гады ў краінах былога сацлагера, у тым ліку і ў нашай рэспубліцы, за злымыяныя прошыкі яўрэяў і тым самым падарваць у народзе давер да рэфарматараў і рэфармаў, якія яны ажыццяўляюць.

І сумныя гэтыя факты не столькі са-

мі па сабе, колькі тым алімпійскім спакоем, з якім да іх ставіцца наша грамадскасць.

Няўжо страшныя ўрокі гісторыі нічому не вучаць? Няўжо нашы пачуцці так прытупіліся, што жорсткая рэальнасць антысемітызму, які адраджаецца, нам ні пра што не нагадвае?

Між іншым, народу Беларусі, якая страціла ў гады вайны кожнага трэцяга-чацвёртага жыхара, як нікому іншаму, павінен быць зразумелы і блізкі боль яўрэіства, якое заплаціла жакліваю даніну малому вайны і чалавеканенавісцітва.

Сотні тысяч нашых яўрэіскіх суграмадзян былі загнаны за калючы дрот гета, створаных ворагам на беларускай зямлі, і да дна выпілі чашу невыносных пакут.

На тэрыторыі рэспублікі гітлераўцы стварылі не менш за 70 гета. У тым ліку — такія буйныя як Мінскае, Гродзенскае, Глыбоцкае, Пружанскае, у якіх апынуліся дзсяткі тысяч вязняў. У некаторых з іх заганяліся жыхары іншых гарадоў, сёл і мястэчак і нават з-за мяжы. У Глыбоцкім гета, акрамя мясцовых, былі сабраны яўрэі з 42 гарадоў і мястэчак, у Пружанскім — з Беластока, Бярозы, Слоніма, Івацэвіч, Стоўбцаў і іншых гарадоў, у Мінскім — германскія, аўстрыйскія, польскія, чэшскія і славацкія яўрэі.

Няхай большасць з іх загінула не ў баі, загінула, не маючы сіл і магчымасці пастаяць за сябе, адпомсціць ворагу. Так, на жаль, распарадзілася гісторыя. Але ў каго павернецца язык папракнучь іх у гэтым!

Смерць невінаватых у нашым народзе заўсёды ставілася ўпоровень са смерцю ў праведным баі. Дык давайце ўспомнім гэтую, на жаль, многімі забытую старадаўнюю традыцыю, і зробім усё, каб памяць пра пакутнікаў мінулае вайны вечна жыла ў нашых сэрцах.

У Кіеве ўваходзіць у традыцыю адзначаць дні памінання ахвяраў Бабынага Яра. У Рызе, на месцы, дзе ў чэрвені 1941 года фашысты спалілі Ружыскую харальную сінагогу, плануецца стварыць мемарыял памяці ахвяраў фашысцкага генацыду, устанавіваюцца памятныя дошкі ў рэнах былых гета, старых яўрэіскіх могілак і былога канцлагера «Кайзервалд». У лесе Панярай каля Вільнюса нядаўна ўзведзены помнік 70 тысячам загінуўшых тут у гады гітлераўскай акупацыі яўрэяў — вязняў вільнюскага гета.

Такія-сякія зрухі назіраюцца і ў органах друку. Нарэшце і ў нашай краіне з'явілася першае манаграфічнае даследаванне на гэтую тэму — кніга Ю. А. Шульмейстара «Гітлерызм у гісторыі яўрэяў» (Кіеў, 1990 г.).

Предпрынятыя энтузіястамі пошукі слядоў «рэпрэсыванай кнігі» далі першыя абнадзейваючыя вынікі. Нечакана «аб'явілася» верстка «Чорнай кнігі», якая лічылася знішчанай: адзін з яе экзэмпляраў удалося захаваць Л. Д. Карпачэўскаму. У Цэнтральным дзяржаўным архіве Кастрычніцкай рэвалюцыі знойдзены падрыхтоўчыя матэрыялы да «Чорнай кнігі», куды яны былі перададзены МДБ СССР. 27 аб'ёмных папак... Па іх кніга ўпершыню можа быць рэканструявана цалкам.

Мяркуючы па ўсім, услед за іншымі творамі, «зарэзанымі» палітычнай цензурай і якія дайшлі да савецкага чытача праз гады, а то і дзесяцігоддзі пасля іх стварэння, настане чарга і «Чорнай кнігі».

Калі гэта здарыцца, давайце не будзем біць у літаўры, улаўляючы перабудову, дзякуючы якой яшчэ адна праца вырвалася з ідэалагічных засценкаў на свабоду. З'яўленне на нашых кніжных паліцах «Чорнай кнігі» не павінна стаць толькі чарговаю данінай модзе. Значна важней, каб гэтая падзея з'явілася сур'ёзнай прычынай для ачышчэння нашага грамадскага арганізма ад запущаных хвароб — склерозу гістарычнай памяці, хранічнай няздольнасці браць урокі з мінулае.

Наша грамадства павінна, нарэшце, зразумець матывы асаблівай пачуццёвасці яўрэяў да ўсяго, што звязана з глыбокай псіхалагічнай траўмай, выкліканай трагедыяй часоў нацызму. Перш за ўсё — іх адчувальнасці да пагрозы антысемітызму ў якой бы там ні было форме. І наш найпершы абавязак — змякчыць гэтую траўму, зрабіць усё магчымае, каб у нашых яўрэіскіх суграмадзян не было нагоды падазраваць нашу краіну ў абьякавым стаўленні да іх гісторыі і лёсу, а тым больш — у патуранні прымхам і забабонам.

Уладзімір СЕМЯНЮК,
доктар філасофскіх навук.

Саюз пісьменнікаў Беларусі выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Сяргею НОВІК-ПЕЮНУ з прычыны напактаўшага яго гора — смерці сястры Аляксандры.

Сёння, калі мы шукаем свае вытокі, дамагаемса зразумець, хто мы ёсць у чалавечым свеце, ці не згубілі ў віры гісторыі сваёй нацыянальнай годнасці, нас асабліва цікавіць лёс тых, хто зьярог права «беларусам звацца», знаходзячыся далёка ад Радзімы.

Сустрэча з пісьменнікам-эмігрантам Янкам Золакам (Антанам Міхайлавічам Даніловічам) вабіла магчымасцю прыадчыніць яшчэ адно, хоць і невялічкая, акенца ў недаследаваны край беларускай эмігранцкай літаратуры.

«Мы Верылі, што Вернемся...»

Гутарка з пісьменнікам-эмігрантам
Янкам ЗОЛАКАМ

— Антон Міхайлавіч, раскажыце, калі ласка, як склаўся ваш творчы лёс.

— Пісаць пачаў будучы вучнем Лучнікоўскай сямігодкі, што на Случчыне. У той час пры ёй існаваў літаратурны гурток, які выдаваў рукапісны часопіс «Прамень». Магчыма (добра не памятаю), ім кіраваў дзядзька Пяцэвіч—дырэктар школы. Мы так і звярталіся да яго з ягонаў згоды—«дзядзька», як да старэйшых у вёсцы.

Пяцэвіч быў выпускніком Лёсікаўскіх курсаў беларусазнаўцаў, адным з тых настаўнікаў, з якіх пачалася беларусізацыя, у ліку іх былі Б. Тарашкевіч са сваёй «Граматыкай», Лёсікі, С. Некрашэвіч, Купала, Колас. Пад іх уплывам я прагна накідаўся на кніжкі. Яны ўзбудзілі жаданне пайсці па тым шляху, які абраў Колас. Я ўжо ведаў, што Колас выйшаў з настаўніцтва, і таму рашыў вучыцца на настаўніка, каб потым, як ён, стаць літаратарам. Гэтую спрыяла яшчэ й тое, што, акрамя школьных чытанак «Роднае слова» С. Некрашэвіча і «Наша крыніца» Я. Лёсіка, я меў магчымасць чытаць зборнікі «Рунь» М. Гарэцкага, «Бярозка» Ядвігіна Ш. ды іншыя, а таксама часопісы «Полымя», «Маладняк», «Узвышша». Такім чынам я пазнаёміўся амаль з усімі тагачаснымі паэтамі і пісьменнікамі. Усё гэта спрыяла маёй цязе ў літаратуру.

Друкавацца пачаў з 1930 года. Першы друкаваны верш «На былым балоце» пад псеўданімам Антось Вірок (вірок—прылада для намантвання нітка на клубок) з'явіўся ў часопісе «Вясна» — літаратурным дадатку да бабруйскай газеты «Камуніст». У гэты час я ўжо настаўнічаў на Бабруйшчыне, а ў летні час працаваў у рэдакцыі «Камуніста» як карэктар і як памочнік сакратара. Тут сустрэўся з братам М. Лынькова Рыгорам, які друкаваўся пад псеўданімам Рыгор Суніца. У той жа рэдакцыі спаткаўся і з В. Віткам, калі той падпісаўся псеўданімам Цімох Эрэбны. Доўгі час не ведаў, што Вітка — гэта Цімох Крысько.

Затым друкаваўся ў «Камуністе» і ў «Камунеры Магілёўшчыны» пад сваім прозвішчам.

У часе вайны, калі вярнуўся на Случчыну, пачаў выдавацца разам з Уладзімірам Клішэвічам, Лявонам Случаніным і Арыстархам Кротам у «Газете Случчыны». У гэты час і з'явіўся псеўданім Янка Золак. У 1943 годзе мы выдалі зборнік «Песняры Случчыны». У зборніку, акрамя названых чатырох, з колькасцю твораў кожнага з якіх склаўся б асобны зборнік, было па некалькі вершаў В. Блакітнага, Леаніда Галя і Базыля Явара. (Адзін зборнік я вывез у эміграцыю і зберагаў яго да сёння).

Змест зборніка — нацыянальнае ўсведамленне беларусаў. Творы пісаліся на

сапраўднай беларускай мове, прытрымліваючыся правалісу да рэформы 1933 г. На эміграцыі ў Нямеччыне друкаваў свае творы ў газете «Раніца» і «Беларускі работнік».

— Дазвольце, Антон Міхайлавіч, мне задаць вам далікатнае пытанне: як вы аналізілі ў эміграцыі? Ці трэба было панідаць Радзіму?

— Калі адыходзілі немцы, мы ўцякалі ад бальшавікоў. Мы ведалі, што тым, хто жыў пад акупацыяй, Сібіры не мінаваць. Адрозніваць прыклялі ярылык—супрацоўнік, здраднік. Хоць у той час, калі не было з чаго жыць, мы вучылі грамаце беларускіх дзяцей. Усе ўрокі вяліся на беларускай мове. Нямечкай мове, якую патрабавалі выкладаць немцы, надавалася мала ўвагі.

Да таго ж, ужо былі факты жорсткага абыходжання з беларусамі. Мой родны дзядзька (мамін брат) без віны быў высланы НКУС. Мой бацька доўга не хацеў уступаць у калгас. Яго ганялі, дзівалі жыць адно на адлегласці 100 км ад дому. Толькі ў 1940 годзе ён вымушаны быў уступіць у калгас... Мне б усё гэта прышпілілі—была б віна як нядобрадзейнага, няпэўнага...

— Мне давялося чуць драматычную гісторыю вашай сям'і. І, мне здаецца, у ёй шматбанова адлюстроўваўся лёс беларускага сялянства, беларускай інтэлігенцыі. Адзін брат, савецкі афіцэр-лекар, змагаецца на фронце, другі працуе на акупіраванай зямлі, трэці ідзе на фронт, даходзіць да Берліна, калі старэйшы яго брат адыходзіць з немцамі... Вось дзе жывы матэрыял для народнай эпапеі! Як казалі адна з вашых родзічак: «Каб напісалі кнігу пра маё жыццё, людзі б плакалі». Але вернемся да эміграцыі.

— У амерыканскай акупацыйнай зоне Нямеччыны, як і ў ангельскай і французскай, апынулася вялікая колькасць беларусаў, уцекачоў ад бальшавікоў. Яны збіраліся ў асобныя групы, кожная з якіх пасялялася ўладамі ў асобныя лагеры—месцы, дзе раней жылі немцы і заставаліся баракі. У ліку гэтых уцекачоў было нямала і інтэлігентаў, настаўнікаў, паэтаў і пісьменнікаў—як Ант. Адамовіч, Юрка Віцьбіч, Ул. Глыбінны, Масей Сяднёў і інш.

Апынуўшыся ў лагерах, беларусы адразу ж арганізавалі царкву, школу, а потым і сапраўдную гімназію, у якой выкладалі настаўнікі з вышэйшаю асветаю. Літаратары выдавалі на ратапрынце часопісы. Так, Юрка Віцьбіч выдаваў і рэдагаваў рэлігійны часопіс «Зьвіняць званы сьвятой Сафіі», а паэнай, як стварылася літаратурнае аб'яднанне «Шыпына», і літаратурны часопіс пад гэтай жа назвай. Выдаваліся паэнай і іншыя часопісы і газеты нават друкам.

Лагеры існавалі з 1946 па 1951 гады. За гэты час амерыканцы зразумелі, што дволі ўжо карміць дармаедаў, і вырашылі іх расфартаваць. Пачалася новая

эміграцыя. Нам прапанавалі выехаць на сельскагаспадарчыя работы ў Амерыку, Аўстралію, на вугальныя капальні ў Бельгію. Я выехаў у Амерыку.

Спачатку працаваў у старызніку, потым на чыгуны. Калі надарылася магчымасць, наняўся на трыкатажную фабрыку. У 1957 годзе атрымаў амерыканскае грамадзянства. Трохі падзарабіўшы і трохі пазычыўшы грошай, купіў партатыўны друкарскі прэс і набор, каб

друкаваць свае творы. Сам у вольны ад заробкавай працы час набіраў тэкст. Такім чынам выдаў два тамы сваіх вершаў тыражом па 1000 экзэмпляраў, а таксама зборнікі «За чужы грэх» (гумарэскі) у 1958 г. і «Падкашнічак» (з нататак пра мую) у 1985 г.

Жывучы на эміграцыі, друкаваўся ў розных эмігранцкіх беларускамоўных выданнях, а некаторыя рэдагаваў сам.

Калі рухнула «жалезная заслона», мае творы пачалі з'яўляцца і ў Савецкім Саюзе, на Бацькаўшчыне.

— Зараз вам 78 гадоў. На адлегласці такога часу ўжо, мабыць, можна акрэсліць рысы вашага пакалення. Чым яно адрозніваецца ад іншых?

— Наша пакаленне выхавана ў час беларусізацыі. Мы паспелі ўвабраць нацыянальны дух. І калі пачалася змена правалісу, успрынялі гэта адмоўна, але нічога не маглі зрабіць. Пазнейшыя пакаленні ўжо адыходзілі ад нацыянальнай самасвядомасці, паддаліся пад агітацыю адзінай навукі, адзінай мовы. Мы з трывогай назіралі, як трымаюцца нашы пісьменнікі.

Кожнае пакаленне ў большай ці меншай ступені рамантычнае. Наша пакаленне прыцягвала тое, што свабода прыйшла да беларускай нацыі. Пазнейшае пад ціскам дзяржавы рамантычна цягнулася да рускай ідэалогіі. Многае залежыць ад таго, якую ідэалогію ўспрымае чалавек. Пакаленне інтэлігенцыі, якое выйшла з сялянства, сваю мэта бачыла ў развіцці нацыянальнай свядомасці беларусаў, паляпшэнні дабрабыту народа.

Наша пакаленне нельга назваць «потэрытым». Вітка ўцялеў. Захавалі нацыянальную свядомасць пісьменнікі-эмігранты—нават у мове. Важна, што сёння мы бачым вяртанне да высокай. Калі мы пакідалі Радзіму, спадзяваліся, што хутка вернемся да яе. Віцьбіч пісаў: «Мы дойдзем. Мы вернемся».

Хацелася б верыць, што сапраўды вяртаемся. Але не асобамі, а творами.

— Антон Міхайлавіч, вы гаворыце на добрай беларускай мове. Кандаце, што амаль не ведаеце англійскай. Як вам удалося захаваць практычную неабходнасць роднай мовы?

— Эмігранты на чужыне стараліся згрупавацца ў адныя лагеры пэўнай нацыі. Кожны беларус, дзедаўшыся, што ёсць лагер беларусаў, імкнуўся да свайго. У лагеры звычайна пачыналі выдаваць газетку на ратапрынце. Выдавалі на беларускай мове і распаўсюджвалі сярод беларусаў. Кожны лагер пачынаў жыць з арганізацыі царквы, школы, якія працавалі на беларускай мове. Стараліся дастаць газеты, часопісы, кніжкі на ёй жа. Кніжкіны выданні можна было дастаць толькі тым, што вывозілі людзі. Ухітраліся праз пасольства, праз Чэхію атрымаць «Полымя», «ЛіМ».

Пісьменнікі-беларусы адчувалі маральны абавязак перад роднай мовай, хваляваліся, каб не страціць яе. Асабліва

дарагім для нас было выказанне Ф. Багушэвіча: «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!»

Свае адносіны да беларускай мовы я выказаў у вершы «Наша мова», які надрукаваны ў часопісе «Полымя» (1991, № 4). Наша мова больш мілагучная, прыгожая, больш зразумелая (нам прыходзілася часта на ёй размаўляць са славянамі). А не навучыўся добра ангельскай мове таму, што больш увагі аддаваў сваёй, бо знаходзіўся ўвесь час у асяроддзі людзей, якія гавораць або разумеюць па-беларуску. Да таго ж, на вывучэнне ангельскае мовы бракавала часу, бо амаль увесь вольны ад заробкавай працы час аддаваў беларусам—абр дапамагаючы выдаваць і рэдагаваць часопісы, або робячы гэта самастойна.

— Наколькі добра вы знаёмыя з сучаснай беларускай літаратурай? Каго з сучасных пісьменнікаў вылучылі б? Наколькі чытаюць іх амерыканцы?

— Ужо ў 70-я гады мы мелі магчымасць чытаць «Полымя». Адрозніваць адначасна і творы В. Быкава. Адчуў, што ён не падначальваецца ціску, не прыстасоўваецца, выказвае менавіта сваю думку.

Чытаў усё, што пападалася, Ул. Караткевіча, але не ўсё, што ён напісаў, да нас дайшло. Зараз вольны купіць яго збор твораў, які яшчэ не ўвесь выйшаў з друку. Павязу з сабой у Амерыку.

Да разумення ж і ўспрымання творчасці шмат каго з паэтаў сучаснага пакалення (пачынаючы ад А. Разанава) прызнаюся: не дарос. Хутчэй за ўсё—мой век не дазваляе гэтага.

На апошняе пытанне гэтага пункта можна сказаць: беларускай літаратурай і мовай цікавіцца не толькі амерыканцы—праф. Бэрд, але і ангельцы—праф. Дзінглі й Вера Рыч, якія супрацоўнічаюць з Беларускай Інстытутам Навукі й мастацтва ў Нью-Ёрку і Бібліятэкай Францішка Скарыны ў Лондане, але і некаторыя іншыя.

— Якія самыя моцныя ўражанні гэтай вашай паездкі на Радзіму?

— Столькі набралася ўражанняў, што трэба час, каб іх прывесці ў парадак. Столькі ўзнікла пытанняў, што я не ведаю, як з іх і вычухацца. Матэрыял, які атрымаў, пакуль не магу выказаць адпаведным чынам.

— Якія імёны, творы складаюць агульную націну беларускай эмігранцкай літаратуры? З кім з пісьменнікаў-эмігрантаў вы былі знаёмыя асабіста?

— Эмігранцкую літаратуру стварае звыш двух дзесяткаў паэтаў і пісьменнікаў, творы якіх раскіданы па ўсіх эмігранцкіх беларускамоўных выданнях, а таксама выдадзены асобнымі зборнікамі. Такіх зборнікаў у маім кнігазборы знаходзіцца 77 назваў. Але гэта не ўсе, бо некаторых з іх я не маю. Каго ведаў асабіста, пералічаю ў алфавітным парадку: Антон Адамовіч, Вінцук Адамовіч (Германовіч Язеп), Кастусь Акула, Наталля Арсенева, Юрка Віцьбіч, Уладзімер Глыбінны, Уладзімер Дудзіцкі, Юры Жывіца, Аляксандр Змагар, Хведар Ільшэвіч, Міхась Каваль, Аўген Калубовіч, Уладзімер Клішэвіч, Святаслаў Коўш, Рыгор Крушына, Аляксандра Саковіч, Аляксандр Салавей, Станіслаў Станкевіч, Масей Сяднёў, Вольга Таполя, Сяргей Хмара, Мікола Цэлеш, Янка Юхнавец, Сяргей Ясьен. Магчыма, сяго-таго і прапусціў.

— Зараз як быццам намячаецца новая хваля эмігрантаў з Беларусі. Што вы смякаеце наконт гэтага?

— Эміграцыя — гэта не лепшае выйсце з бяды, у якую трапляе чалавек. Асабліва для незараднага, які не можа сам сабе даць рады. І я не раіў бы эміграваць таму, жыццю якога не пагражае смерць. Таму ж, хто выбера эміграцыю, раю: перад гэтым хоць трохі навучыцца мовы краіны, куды эмігруе.

— Ці думалі вы аб вяртанні на Радзіму назаўсёды?

— Пакуль на Беларусі існавала наменклатурна-камандная сістэма, аб вяртанні на Радзіму назаўсёды ці хоць бы на кароткі час я не думаў, бо зняверыўся ў гэтай сістэме. Але марыў, спадзяючыся на лепшыя часы. Цяпер жа рады буду вярнуцца, калі ўмовы дазваляць.

Гутарыла Ніна КАПШАЙ.

г. Гомель.

Заснавальнікі:
САЮЗ ПІСЬМЕНІКАЎ БЕЛАРУСІ
І МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Выходзіць раз на тыдзень па пятніцах.
Друкарня «Беларускі Дом друку».

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

Тэлефоны: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел літаратурнага жыцця: Алякс МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жана ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел вывучэння мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕУСКІ — 33-24-62; аддзел навін: Віталь ТАРАС — 33-19-65, Юрась ЗАЛОСКА — 33-22-04; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт — 33-24-62; бухгалтэрыя — 26-86-40.

Пры перададзенай просьбе спасылка на «ЛІМ». Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэдагуе. Пацыяны рэдакцыі можа не супадаць з думкамі і меркаваннямі аўтараў публікацыі.

Галоўны рэдактар Мікола ГІЛЬ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Анатоль ВЯРЦІНСКІ, Андрэй ГАНЧАРОВ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕУСКІ, Алякс ЖУК, Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОВ, Уладзімір НЯКЛЯЕЎ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Рычард СМОЛЬСКІ, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар Барыс ПЯТРОВІЧ.

Індэкс 63856 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12